

EIGEN SCHOON

EN

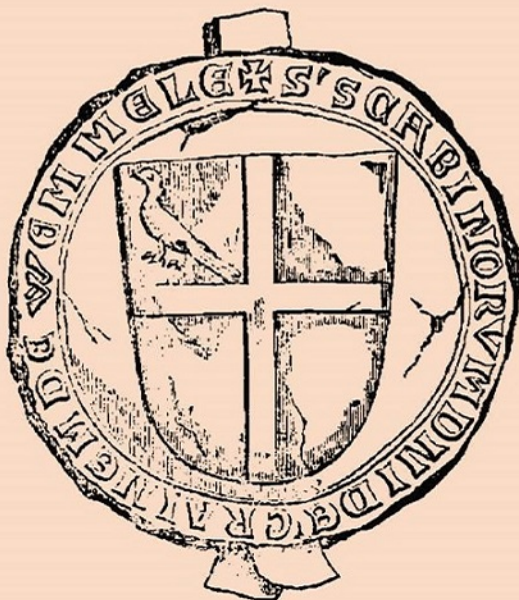
DE BRABANDER

MAANDSCHRIFT

VAN HET

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG

GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

WEMMEL. HET SCHEPENZEGEL VAN 1410.

XLVIIIe JG. NR. 7-8 BRUSSEL JULI-AUGUSTUS 1964

GESCHIED- & OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP VAN VLAAMS-BRABANT

(V.Z.W.O opgericht in 1926, bijl. bij het Belg. Staatsblad van 30-10-1937, nr. 1672)

Stichter: † Dr Jan Lindemans.

Voorzitter van de Raad van Beheer: J. Verbesselt, Ransbeekstraat 79, Neder-Over-Heembeek.

Hoofdredakteur Dr L. de Man, de Limburg-Sturumlaan 274, Wemmel.

UITGAVEN

ellen indien met anders ng duid, teg n voorafbetaling van de prijs + 5% kosten

POSTREKENING 5170.40

van het

Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant Brussel.

I. Eigen Schoon en De Brabander.

Prijs het j bonnement. oor de leden 130 F — In de boekhandel. 180 F.
De volgen ga gen zijn nog volle lig te verkrijgen: XXVII (1944) XXVIII (1945),
XXXIX (1946) XXX (1947): elk 100 F; I (194) XXXII (1949), XXXIII (1950),
XXXI 95) XV (1952) XXXVI (1953), XXXVII (1954) XXXVIII (1955), XXXIX
(1956), XL (1957), XLI (1958), XLII (1959), XLIII (1960), XLIV (1961), XLV (1962),
XLVI (1963), elk 130 F.

II. Monografieën van Brabantse Gemeenten.

fzonderlijke afleveringen van onvolledige jaargangen, zover de voorraad strekt: 20 F; dub-
bele afleveringen: 40 F

Dr. Jan LINDEMANS, *Geschiedenis van Opwijk*, 304 blz., ill. (1937-39), 240 F (voor de leden 180 F)

Dr. A. SCIOT en Dr. V. VERSTEGEN O.F.M., *Geschiedenis van Attenrode-wever*, 130 blz., ill. (1947) 60 F (voor de leden. 40 F).

Fr. BORGERS, *Geschiedenis van Geetbets*, 276 blz., ill. (1949), ing. 135 F (voor de leden: 90 F).

C. THEYS, *Geschiedenis van Dworp*, 404 blz. ill. (1948), ing. 160 F, gebonden 195 F (voor de leden: 110 en 130 F). - Idem, *Geschiedenis van Kapelle-op-de-Bos*, 272 blz., ill. (1954), 180 F (voor de leden: 120 F). — en J. GEYSELS, *Geschiedenis van Linkebeek*, 270 blz., ill. 300 F (voor de leden: 200 F — *De geschiedenis van Alseberg*, 540 blz., ill. 250 F.

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van Overijse*, (1955), 144 blz., 120 F (voor de leden. 80 F)

Jan VERBESSELT, *Het Domein van de Abdij van Nijvel in West-Brabant* (1957), 241 blz., ill., 280 F (voor de leden. 210 F).

III. Streekmonografieën en andere Geschiedkundige Studiën.

Jan VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw*. Deel I, 200 F (te bestellen bij de schrijver, mits storting van het bedrag op p rek. nr. 420.475, J. Verbesselt, Neder-over Heembeek)

A. SUYKENS, *Franse Revolutie en Boerenkrijg in Klein Brabant*, 249 blz., ill. — 150 F (voor de leden: 100 F)

J. LINDEMANS, *De heerlijke rechten in 't Land van Asse*, 28 blz.: 30 F (ledenprijs: 20 F). Prof. Dr. C. LEURS, *De vorstelijke heuvel van Koudenberg*, 68 blz.: 60 F (ledenprijs: 40 F).

Jan VERBESSELT, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de stad Vilvoorde*. — 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Het ontstaan en de ontwikkeling van de parochie Terwuren*, 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Oude cijzen munten en maten*. — 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Amelgem*, 40 F, voor de leden: 30 F. - Idem, *Mansionarii, Meiseniers of Ko saten Meiseniersrechten*, 30 F, voor de leden: 20 F. - Idem, *Oppida in Brabant*, 10 F - Idem, *De Bevolkingslagen te Asse*, 50 F.

J. MERTENS *St-Verone's graf te Leefdaal*. — 40 F, voor de leden 30 F.

P. LINDEMANS *De pachthoven van St-Mertens-Lennik* — 20 F

Mr Dr A. SCHILLINGS, *Rechters, misdaden en straffen te Leuven*: 60 F (ledenprijs: 40 F).

MEULEMANS, *Leuvense Ambachten*: 1. *De Hoveniers, Fruiteniers en Mandenmakers*; 2. *De Barbiers en Chirurgijs*. — 3. *De Oudekleerkopers*. — elk nummer 60 F, voor de leden: 40 F.

Em. TORFS, *Het Stevenisme in West-Brabant*. — 90 F, voor de leden 60 F (uitverkocht).

OVER DE FRANSEN EN DE OMWENTELING VAN 1830 IN EEN OUD DAGBOEK

Eigentijdse aantekeningen, hoewel niet steeds objectief, vertellen ons soms toch belangwekkende bijzonderheden over allerlei gebeurtenissen en gebruiken.

Dit is ook het geval met het dagboek (1804-1873) (1) gehouden door Pieter Jozef Tellier, die op 4.11.1876 overleed als kanunnik titularis te Mechelen, na achtereenvolgens sub-regent en directeur van het aartsbisschoppelijk kollege (Bruul) te Mechelen en diocesaan schoolopziener te zijn geweest.

Pieter Jozef was de oudste van tien kinderen en werd geboren op 20.10.1799 te Waterloo, dat toen nog tot de parochie van St.-Genesius-Rode behoorde. Hij was de zoon van Pieter Jozef, kostschoolhouder, geboren 23.12.1768, overleden 23.4.1851, en van Anna Maria de Ridder, op 4.5.1777 te Alseberg geboren als dochter van Pieter de Ridder en van Maria Anna Surkeyn, overleden op 24.4.1860. Een oom van Pieter Jozef, nl. Lambrecht de Ridder, overleed te Brussel op 26.3.1821 als onderpastoor van Heikruis, waar hij in 1817 benoemd werd.

In de Franse tijd bestonden er voor de studie van het Latijn alleen lycea of kolleges onderworpen aan het stelsel van de keizerlijke universiteit. De godsdienst bekleedde de allerlaatste plaats in die instellingen en meestal lieten de ouders hun kinderen te leer gaan bij priesters. Dit was ook het geval met Tellier, die met Pasen 1813 was gaan wonen bij grootvader de Ridder te Alseberg, waar pastoor Jozef Niklaas de Houwer, uit Mechelen, Latijnse les gaf aan een half dozijn jongens.

Op 17.4.1816 ging Tellier te Rode wonen. Daarover schrijft hij het volgende in zijn dagboek (vertaling): «Ik leer verder Latijn bij de pastoor van Alseberg. Ik had mijn studiën tweemaal moeten onderbreken wegens de kosten, maar op onverwachte wijze kwam de Voorzienigheid mij te hulp. Filip Steen, een medeleerling van Alseberg (later pastoor van St.-Renelde), die mij veel genegenheid betoonde, kwam naar Waterloo om me te melden dat de betrekking van koster te Rode vrijkwam en gaf me de raad ze te aanvaarden. Hijzelf was, hoewel niet ouder dan ik (17 jaar), orgelist te Alseberg, terwijl hij nog studeerde. Ik werd aangenomen en zo kon ik voortstuderen. Te Rode maakte Tellier kennis met Waterkeyn, die op 16.8.1854 als vice-rector van de Leuvense universiteit overleed, en wiens moeder een dochter was van brouwer de Troch te Rode.

In 1818 nam Tellier ontslag als koster en werd hij vervangen door Michiel van Assche, zoon van de koster van St.-Amands en neef van Collier, President van het Seminarie.

In 1821 ging hij dan over naar het Aartsbisschoppelijk kol-

(1) Me vriendelijk ter inzage medegedeeld door de heer Lucien Gerke, van de Geschiedkundige Kring van Waterloo, waarvoor van harte dank.

lege van de Bruul te Mechelen, tot hij op 20.8.1823 door Mgr. de Méan tot priester gewijd werd.

Hierna volgen dan de notities die hij in verband met de Omwenteling optekende. Zij klinken vrij nuchter en passieloos. Tellier schijnt er geen bepaalde mening op nagehouden te hebben.

Ze waren thuis overigens niet erg Napoleon-gezind. Voor 1814 noteert hij dat op 31 januari te Waterloo twee- tot driehonderd Franse soldaten aangekomen waren en tijdens de nacht geruisloos verdwenen in de richting van Halle. De lansiers hadden zich wanordelijk gedragen bij de weduwe Joos Bodenghien. Men was niet zeer gerust en ze bleven heel de nacht op. Troepen die een land verlaten om het aan hun vijand over te laten zijn steeds gevaarlijk, meent hij.

Omstreeks 2 of 3 uur 's nachts vertrokken de soldaten naar Tubeke om er zich aan te sluiten bij de troepen die Brussel hadden geëvacueerd. Sedert enkele weken wordt er veel gesproken over de aankomst van de verbonden legers. We zijn niet zonder vrees. Om die reden is het dat vader, steeds op zijn hoede, voor schuilhoekjes heeft gezorgd. We hebben er vele dagen en nachten aan gewerkt. Ons linnen en onze beste kleren hebben we in vaten gestopt. De hele kelder staat er vol van.

1.2.1814, omstreeks 7 u. 's avonds, terwijl we aan het avondmalen zijn, horen we geschreeuw in de gang. Ze zijn daar! Onze eerste beweging is schrik, maar toch lopen we, mijn broers en ik, op de straat om die mannen te zien waarover zoveel gesproken wordt. Zeven- tot achthonderd man stappen zingend voorbij. Men riep Leve Alexander!, en zelfs zij die als Fransgezinden bekend stonden, juichten met de anderen mee... Over het algemeen was men blij dat de kozakken kwamen. Niet dat men die half wilde mannen zo graag zag, maar men was blij van de Fransen verlost te zijn. Wat mij betreft, was ik het zeker, want voor mij kwam de leeftijd der opeising, die een zo groot aantal gezinnen in verdriet en ellende dompelde. We waren ten andere volstrekt geen partijgangers van Napoleon...

*

* * *

Hij tekende ook enkele feitjes aan die hem troffen. Op 31.8.1823 vergezelde hij de processie te Virginal. De processiemuziek bestond uit een klarinet en een trommel en van tijd tot tijd schoten jongens met een karabijn. Op 23.2.1828 noteert hij een aardbeving. Op maandag 24.9.1832 voer het eerste schip op de vaart van Brussel naar Charleroi. Op 18.10.1832 was er op het aartsbisshoppelijk Kollege te Mechelen een Ierse bisschop op bezoek. Deze prelaat gaf de raad steeds met het volk mee te doen (toujours faire avec le peuple). In Ierland deden ze dat ook, zei hij. In het kollege ontvingen ze op 18.11.1832 een «vélocipède». De leerlingen waren verbaasd over de grote

snelheid waarmee men er kon mee rijden en vermaakten zich kostelijk. Op 7.6.1835 reed hij de eerste maal per spoor. «C'est du nouveau» noteert hij doodeenvoudig.

Misschien kunnen we ook melding maken van het volgende: «Toen ik op zondag 26.8.1832 in het dorp Nethen aankwam ontmoette ik daar veel volk. De vespers waren gedaan. De kerkelijke diensten worden er druk bijgewoond. Het zijn bijna allemaal vrouwen. Ik zei tot mezelf, er is veel volk, maar alleen de vrouwen gaan hier dus naar de vespers. Ik zie hier echter niet het misbruik dat zo algemeen is, nl. dat de kerkelijke diensten als afspraak dienen voor jongelieden, die daarna samen naar huis keren».. (Dit ge- of misbruik was inderdaad in elk geval nog algemeen een paar tientallen jaren geleden).

Wellicht mag ondersteld worden dat de mannen - de gehuwde - thuis bleven om op de kinderen en het vee te passen. Dat dit geen overbodige voorzorg was, blijkt uit een brand die op een zondag in november 1824 in de namiddag uitbrak bij Gillis Engels te St.-Genesius-Rode. Er was niemand thuis. Allen waren naar het lof, behalve een dochter, die bij de geburen aan het vrijen was (Gemeentelijk archief). Er is niemand thuis dan een oude vrouw, zeggen ze in de streek, en die is weg naar het lof..

Vader Tellier wou volstrekt dat zijn kinderen grondig Vlaams zouden leren. In de zomer van 1808 ging de toekomstige kanunnik, Pieter Jozef, daartoe bij een zekere Goens te Ukkel wonen. Daarna werd hij naar Lier gestuurd in de school van de heer Bauwers. Die school was, schijnt het, niet veel bijzonders. Een massa kinderen, weinig orde en stilzwijgendheid. Met hetzelfde doel verbleef een andere zoon, J.B. François Xavier, die later ook kanunnik werd, maar betrekkelijk jong overleed, een tijd bij de familie Fremau te Rode. Een dochter ging naar de kostschool de Bruyn te Lebbeke.

Wat nu de omwentelingsgebeurtenissen betreft schrijft hij: 25 augustus 1830. Er wordt ons verteld dat een spoedbrief op het kasteel van Limal is aangekomen om Baron Emmanuel d'Hoogvorst, die er zich bij zijn broer bevond, te verzoeken ten spoedigste naar Brussel te vertrekken om aan het hoofd gesteld te worden van de burgerwacht.

31 augustus. Ik begeef me naar Waver. Doordat ik nog niet goed lopen kan, ben ik gedwongen een paard te nemen. Ik overnacht bij Severin Mattaigne. 's Anderendaags, 's ochtends te 4 uur, neem ik de diligentie van Brussel... Men spreekt nog slechts over die omwenteling. Nabij IJse ontmoeten we een boer met linten met de Brabantse driekleur aan zijn kiel bevestigd.

Aan de Naamse Poort (te Brussel) vraagt men ons of alles rustig is te Waver en in de omgeving. Op ons bevestigend antwoord, laten de talrijke burgerwachten hun tevredenheid blijken.

Ik ga naar het Hôtel de la Paix. Daar is een talrijke post burgerwachten. Het lopen viel me pijnlijk. Gelukkig was daar dichtbij een diligentie voor Mechelen. Te Vilvoorde zag ik veel

troepen. We stappen uit aan het Hôtel de la Poste. De prinsen Willem en Frederik bevonden er zich. Ik groet ze; ze beantwoorden mijn groet op een meer genegen wijze dan indien ze het vermoedelijk in andere omstandigheden zouden gedaan hebben. Er is veel over en weer geloop bij de officieren.

Op de middag, te Mechelen, stap ik af in het Hôtel St.-Jacques en ik begeef me al hinkende naar het Klein Seminarie. Men vraagt me angstig wat er gebeurt te Brussel, Vilvoorde, in Wallonië enz.

De prins van Oranje heeft op woensdag 1 september zijn intrede gedaan te Brussel.

21 september. Te Woutersbrakel gemiddagmaald. 's Avonds was ik te Tubeke. 's Anderendaags vertelt men er dat de troepen Brussel naderen.

23 september. Te Virginal wordt vernomen dat de Brusselaars te Diegem de Hollanders zijn gaan aanvallen.

Vrijdag 24. Ik ben te Haut-Ittre. Ik tref er Sarton zoon, van Virginal, aan. Men vertelt er wat er te Nijvel gebeurd is. Samenscholingen, oproer, barrikaden. Op de terugweg naar huis, te Waterloo, wordt me verteld dat een groep Nijvelse vrijwilligers deze morgen door Eigenbrakel gekomen is in de richting van Brussel.

Zaterdag 25.9. De vrijwilligers blijven toestromen.

Zondag 26. Men verneemt dat de Hollandse troepen tijdens de nacht Brussel verlaten hebben.

17 oktober. Het klein seminarie te Mechelen kan niet bijtijds openen wegens de omwenteling. Ik begin me te vervelen... En wat zal het resultaat van de Omwenteling zijn?

2 november. Eindelijk naar Mechelen terug.

De Hollanders hebben de grens overschreden in het begin van de maand. Sedert enkele dagen leeft men in angst. De meest strijdige berichten worden verteld. Grote onrust in de school. Er zijn er zelfs die wenen. De meesten vragen om naar huis te mogen gaan.

Er wordt gezegd dat Tienen ingenomen is. Er wordt veel kwaad van de Hollanders verteld, dat ze plunderen...

Vrijdag 12.8.1831. De heer Superior is naar Leuven geweest. Hij was omstreeks 2 uur terug. Hij zegt dat men aan verzet begint te doen. Hij had inderdaad kanonnen op de vesten zien aanbrengen.

Rond 6 uur, op wandel met de leerlingen, gaan we in de richting van de Leuvense Poort, langs de vesten; we ontmoeten personen die vertellen dat de steenweg naar Leuven bezet is met ruitery en voetvolk en alles op een aftocht wijst. Men zegt ook dat de koning in de stad angekommen is (Mechelen).

Tegen de avond horen we kanonschoten uit de richting van Leuven. 's Avonds wordt verteld dat Leuven zich overgegeven heeft. We houden een bespreking en er wordt beslist dat de leerlingen 's anderendaags naar huis mogen. Ik ben haast de hele nacht opgebleven.

Zaterdag 13.8.1831. Te 6 uur vertrek ik met de leerlingen van Brussel en omstreken in een diligentie die we gehuurd hebben. De grote markt van Mechelen ligt vol troepen. Ze schijnen afgemat. De meesten slapen op de grond. Alles wijst op een aftocht. Bij het uitgaan van de Brusselse Poort, zie ik ingespannen kanonnen, paarden, kanonnières. We zien veel vrijwilligers die ordeloos voorbijstappen. De enen zien er bleek en verslagen, de anderen zorgeloos en vrolijk uit. Ik kan me niet weerhouden te glimlachen bij het zien van enkele vrijwilligers die conserven dragen. Hun kiel van fijn linnen is vuil. Het schijnt nochtans dat hun kleding verzorgd was. Ze zien er uit als jonge fatjes (freluquets) die, vermoedelijk in hun eerste geestdrift naar het leger vertrokken. Ze schijnen niet geschikt om een geweer te dragen. Ze bezwijken onder het gewicht van hun wapens.

Omstreeks halfnegen zijn we te Brussel. Er heerst veel ongerustheid. De uitslag van de onderhandelingen tussen generaal Belliard en de Prins van Oranje is nog niet bekend. Wanneer we uit de diligentie stappen vragen burgers ons angstig of we bij het naderen van de Hollanders op de vlucht zijn gegaan. Ik spreek met een burgerwacht van Woutersbrakel die me zegt dat heel de burgerwacht uiteen gedreven is. Ik keer naar Waterloo terug over Alsemberg. Op de pastorie zegt de pastoor me dat er daags tevoren enkele Franse regimenten doorgetrokken zijn. Ik zie enkele ruiters. Het is de voorhoede van een detachement Franse huzaren, die te Alsemberg huisvesting komen zoeken. Over Rode verder naar Waterloo.

Zondag 14.8.1831. Te Waterloo is er een batterij Franse artillerie.

16.8.1831. Te Eigenbrakel tref ik een regiment Frans voetvolk aan. De soldaten zingen «La Parisienne».

Te Leuven heb ik een bezoek gebracht bij M. Crombecq in het Pauskollege. Ik zie er een groot doek dat de Hollanders met grote sabelsteken hebben verscheurd. Dit doek, dat in de referter hing, werd door koning Willem geschonken.

In de kazernen te Mechelen veel gekwetsten. Ik ga er biecht horen samen met M. Van Hemel.

Woensdag 26.9.1832. Ik zing de mis te Dworp. Daarna ga ik middagmalen bij de heer de Meurs (papierfabrikant te Rode), samen met een officier van de burgerwacht. Wat zien die boerenofficieren er toch weinig krijgshaftig uit!

5.12.1832. We komen aan te Berchem-Antwerpen, dat vol Franse soldaten ligt. Vóór ons rijden te paard maarschalk Gérard en de hertogen van Orléans en van Nemours, gevolgd door enkele officieren. Ze gaan de loopgraven bekijken. Wijn het gevaarlijk is die kassiede te volgen, en langs de Mechelse Poort Antwerpen binnen te trekken, nemen we de weg naar Borgerhout, die echter evenmin zonder gevaar is. Kort oopen horen we kanonschoten. De weg die we volgen is één modderpoel. De paarden hebben veel moeite om de sjees voort te krijgen. Halfweg ontmoeten we 20 tot 30 voertuigen van het Franse leger

met staken voor fascines.

Zondag 6.4.1834. De te Waterloo gelegerde kanonniërs vertrekken inderhaast. Er wordt te Brussel geplunderd.

Zondag 24.6.1846. Feest in de school van de Bruul. Omstreeks middag was de heer van der Horst, advokaat te 's-Gravenhage en gewezen directeur van de zaken van de katoeliekie kultus, bij deken Bosmans gekomen om hem te eten te vragen. Deze laatste had me sterk aangeraden hem naar Brussel te vergezellen.

Alle genodigden waren verrukt en opgetogen om de aanwezigheid van die voortreffeliekie man, die onder het bewind van Koning Willem veel en uitstekende diensten aan de katoeliekie zaak bewezen had. Was hij vroeger aan de macht gekomen, in de plaats van Goubau, misschien zou de omwenteling niet uitgekbroken zijn. Hij werd met ware geestdrift onthaald.

† CONSTANT THEYS

UIT OUDE PAPIEREN

MAZENZELE - SINT-PIETERSVERERING

Uit het manuaal van Pastoor De Meyer (PA. Mazenzele.)

«dat de groote generale sterfte onder de hoorenbeesten (1), die in alle parochien hier rond gelegen in de jaeren 1746 en 1747 van stal tot stal yut stierven / binnen Maezel niet geweest en is / wordt niet sonder goet fundament toegeschreven aen de devotie der parochiaenen die alsdan een bijzondere uytnemende devotie lieten blijken tot de H. reliquien van Sint Pieter, gaende vroeg ende laet, bij dach ende bij nacht, met blooten hoofde en sommingen met bloote voeten, den Sint Pietersweg (2), kussende zijne H. reliquien ende offerende ter eeren Godts mildelijck ende excessievelijck om de eere van dien grooten vriend Godts aen wiens voorspraek sij hunne bewaernis toeschreven.

In tjaar 1743 sijn de reliquien van Sint Pieter eerst gecommen in de Kercke, als wanneer de reliquien van Sint Paulus gecommen sijn met de selve occasie tot Opwijck. Pater Alexander agent en cour der Capucienen tot Brussel had die allebij van Roomen becommen en vereerd d'een aen Maesel dander aen Opwijck ».

P. L.

(1) Over de grote sterfte onder het vee in de 18e eeuw, zie mijn *Geschiedenis van de Landbouw in België*, deel II, blz. 471-483.

(2) Sint Pieter is patroon van Mazenzele.

LEUVENSE AMBACHTEN

DE MAALDERS

BRONNEN

Buiten de ambachtsrekeningen voor de periode 1747-1795 en een reeks bundels met losse stukken is niets bewaard gebleven van het archief van de maalders (1). Gezien de sleutelpositie, die dit ambacht in de plaatselijke economie bekleedt heeft, is dit gebrek aan dokumentatie zoveel te meer te betreuren. Gelukkig bestaan nog afschriften van de «rolle» van het ambacht en van de ordonnanties, die in opdracht van het stadsbestuur, samen met die van de andere korporaties, gebundeld werden. Verder is er nog het verslag dat in 1784 op last van de regering opgemaakt werd (2). Er blijft dan ook voor de vorser geen andere oplossing over dan te grasduinen in stapels dokumenten, die rechtstreeks of van verre verband houden met het bedrijf. Dat op die manier belangrijke stukken aan de aandacht ontsnappen, is niet meer dan normaal.

EEN WOORD VOORAF

Bij gebrek aan oorkonden zijn we over de vroegste geschiedenis van onze stad maar pover ingelicht. Maar vermits de graven van Leuven op hun grondgebied de absolute heerschappij over de grond, het water en de wind bezaten, ziet men niet goed in wie, anders als zij, de eerste molens zou opgericht hebben. Tot het eind van het Oud Regime zijn de moutmolens eigendom van de Kroon gebleven. Dit kwam omdat deze het meest opbrachten, rechtstreeks door het pachtgeld, onrechtstreeks door de belastingen, die de brouwers op het mout moesten betalen. De graanmolens, de schors- en de slagmolens waren vrij spoedig in handen geraakt van leenmannen, en later eenvoudig verkocht aan ambachten, partikulieren of Colleges van de Universiteit (3).

Hieruit blijkt dat de maalders oorspronkelijk werklieden geweest zijn in dienst van de heer. Het is pas vanaf het ogenblik dat zij pachters of huurders werden van hun molens, dat zij tot de rang van zelfstandige meesters opklommen. Het beperkt aantal molens bemoeilijkte nochtans de oprichting van een ambacht. Wanneer werd dit stadium bereikt? Dat kan voor de maalders niet uitgemaakt worden, zomin trouwens als voor al de andere ambachten.

Het heeft tot 18 oktober 1360 geduurd, eer de wevers hun geschreven statuut bekwamen (4). Hier hebben wij te doen

(1) AL 11.708, reeks 4762 tot 4767 inbegrepen.

(2) AL 4651, 4653, 4661.

(3) ESB jaargang 1963, blz. 25 en 28 A. Meulemans, De Leuvense watermolens.

(4) J. Molanus, *Historiae Lovaniensium* II, blz. 1274.

met een vakvereniging met talrijke leden. Dit betekent dat zij reeds geruime tijd te voren «de facto» bestond, wat eveneens het geval geweest is met een hele reeks andere ambachten. Inderdaad, reeds in een akte van 29 juni 1267 regelt hertog Jan I hun militair statuut (5). Van een korporatief reglement is er nog geen spraak. Dergelijke «rolle» bekwamen de meeste ambachten pas in de XVe eeuw. Dat belette niet dat op 1 september 1360 Hertog Wenzel hun medezegging verleende in het stadsbestuur (6). Niet minder dan 45 vakverenigingen ondertekenden op 16.10.1360 een overeenkomst van onderlinge steun, waarvan er 34 het stuk met hun zegel bekleed hebben. De «maelders» komen op de zestiende plaats van de lijst van de aangesloten beroepen (a). Hieruit kan afgeleid worden dat zij reeds geruime tijd als vakvereniging bestonden. Toch dagtekent hun rolle pas van 1450. Terloops gezegd, de «sceptliede», d.w.z. de schippers, die nochtans in hogervermelde overeenkomst op de elfde plaats vermeld werden, hebben er zelfs nooit een bezeten, volgens de vaststelling van pensionaris A. Cuypers, die in 1696 de «Charters ende andere munimenten der Stad Loven» in een reeks registers bijeengebracht (b). Dat alles schijnt wel paradoxaal op het eerste gezicht. Nochtans moeten wij vaststellen dat, in onze tijd, de vakverenigingen geen rechtspersoonlijkheid bezitten, alhoewel de meeste tientallen jaren bestaan. Dat belet niet dat zij overeenkomsten afsluiten met de werkgevers, waarbij soms afgevaardigden van de Regering bemiddelend optreden. Vertegenwoordigers van de syndikaten zetelen in de Ondernemingsraden en de Comité's voor Veiligheid en Gezondheid, die wettelijke instellingen zijn.

In de oudste teksten heten de molenaars «maelders»; in die van latere datum heeft men het over «meester-molders» om ze te onderscheiden van hun knechten. Deze werden «moldersknaepe» genoemd als zij binnen de molen werkten en «moldendryvere», als zij met het vervoer van graan en meel belast waren. Soms oefende een meester-molenaar het bedrijf uit voor rekening van een patroon of van een molenaarsweduwe; hij was dan een «molder in knaepschappe». Handelaars in meel, die zelf geen molen in bedrijf hielden, hoorden in de kategorie van de «drooghmaelders» thuis.

Nu nog een paar woorden over zekere personen, die wel niet tot het ambacht behoorden, maar er niettemin dikwijls in betrekking mede kwamen. Daar waren in de eerste plaats de gezworen molenslagers. Deze stonden in overheidsdienst en hadden als opdracht de «pegel», d.i. het peil van de molens vast te stellen. Vervolgens moeten wij de nog minder in een geur van heiligheid staande «collecteurs oft pachters vanden impos-

(5) J. Cuvelier, Les institutions de la ville de Louvain au Moyen-Age, blz. 248.

(6) H. Sermon, Geschiedenis van Peeter Coutherele, blz. 69-73.

(a) Ibid., blz. 74-77.

(b) AL 1221, f° 296 v°.

ten» op het malen vermelden, die in de molens vertegenwoordigd waren door een toezichter, de «steckhueder», die de «frauden» moest trachten te beletten.

Tot bij het begin van de XVIIIe eeuw bestonden er te Leuven enkel watermolens, alhoewel de windmolens in onze streken reeds sedert de kruistochten bekend waren. Waar men over een snelvlietende rivier beschikte, was trouwens het gebruik van hand-, ros- en windmolens niet aangewezen. Watermolens waren reeds zeer vroeg bij ons door de Romeinen ingevoerd. Ausonius noteerde dat er in de IVe eeuw op de Moezel draaiden (c).

Te Leuven moest men pas zijn toevlucht nemen tot wind- en rosmolens toen de mogelijkheden van de Dijle en de Voer uitgeput waren (d). In zijn «Oude Memorie der Stadt Loven» schrijft Leunckens dat omstreeks 1720 «den eersten windmolen is binnen Loven gemack, tuscen die perck ende tinsche poorte door een de Bruyn, meulder, rendtmeester der stadt» (e). Hij noteert voor dezelfde periode «eenen nieu smoutmolen gemack aen den Sweerten Poel (Tiensestr. ter hoogte van de Burgemeestersstr.) die met een peerdt in ganck gehouden weerd». Nabij de Tiensepoort werd de «Nieuwen Rosmolen» opgericht. Hij stond in de buurt van de kapel van ●-L.-Vrouw-van-Ginder-Buiten. Volgens het cijnsboek van het Domein voor 1735, moest daarvoor een jaarlijks recht van een kapuin betaald worden, wat met 15 stuiver overeenstemde (f).

DE TOEGANG TOT HET AMBACHT

Zoals in alle ambachten, moest degene die meester-maelder wenste te worden, eerst bewijzen dat hij poorter was. Vervolgens moest hij in staat zijn het inkomgeld te betalen. De oudste bepalingen terzake vindt men in een afschrift van een ordonnantie van 16 juni 1450. Hieruit blijkt dat de aankomende meester «tot des Ambachts behoeff» 4 oude schilden moest betalen, waarvan twee te vereffenen het eerste jaar en het saldo het jaar daarna. Twee goede borgen moesten voor de betaling instaan, «ende oft daer eenich gebreck viele, dat die selûe gesworenen dat selûe oprichten sullen, ten ware dat oirloge oft vuytvaert quame, dat dan terstont al gevallen soude syn» (7). De gezworenen moesten zich bovendien vergewissen of de kandidaat «te goeder fame ende name» was. Viel er op zijn gedrag

(c) Paul-Marie Duval, *La vie quotidienne en Gaule pendant la Paix romaine*, blz. 175-176.

(d) A. Meulemans, *De Leuvense Watermolens*, ESB, 1963, blz. 24-25.

(e) AL 52, blz. 54. Leunckens bedoelde waarschijnlijk Jacobus de Bruyn, die van 1713 tot 1716 rentmeester was (AL 56). Van Even citeert Engelbert de Bruyn (*Louvain dans le passé et le présent*, blz. 237). De molen staat aangeduid op de kaart van Ferraris.

(f) AL 2543/VII/91.
RAB 44.795, f° 53 v°.

(7) AL 4651, f° 2 v°.

iets aan te merken, dan mocht hij in het corpus niet opgenomen worden. Eens de zaken in orde, kon de nieuweling de eed afleggen en de gezworenen hadden recht op twee gelten, d.i. ± 5,20 liter, wijn. In de aangehaalde tekst is er geen spraak van gunstvoorwaarden voor de meesterszonen, noch van een bekwaamheidsproef. Moeten we daaruit afleiden dat deze punten pas later aan de reglementen toegevoegd werden? Evenmin duidelijk is volgende passus: «Item, soe wijse meester van eenige molen bynnen Louene oft bynnen vrijheijt wordt, dije sal den Ambachte geuen terstont eenen ouden schilt, ende soe wijse oock neringhe wijnt, dije sal oock terstont geuen eenen ouden schilt, den Ambachte als vore; ende elck van desen als des gebuert, sal den gezworenen oock terstont geuen een gelte wyns, ende die vs. gezworenen sullen dije alsoe in huer boeck doen schrijuen ter eeuwiger memorie» (8). Maar eeuwig is zo lang... Het memorieboek verdween en de rekeningen eveneens, zodat geen zekerheid bekomen kan worden.

Een later besluit, vermoedelijk van 8 april 1488, bracht het ambachtsgeld op vijf oude schilden, waarvan twee kontant te vereffenen en het saldo in twee jaarlijkse afkortingen van 1½ schild. Nu moesten *drie* goede borgen gesteld worden (9)!

In 1556 wordt vastgesteld dat alleen de oudste zoon vrij zijn vader in het ambacht kon opvolgen, de andere zonen moesten half geld betalen (10).

Uit een aanvraag tot verhoging van het inkomgeld, dagtekenend van 1616, kunnen we afleiden dat in die tijd 10 gulden betaald werd. De stadsraad stond de verhoging tot 15 Rijns-gulden toe (11).

Zoals voor al de andere ambachten zal het ambachtsgeld geleidelijk aangepast geworden zijn ingevolge de muntontwaarding. Omstreeks 1750 was men tot het vrij aanzienlijk bedrag van 250 gulden gestegen (12). In die tijd moest de kandidaat een certificaat van «voldoeninge» inleveren, waaruit bleek dat hij in goede voorwaarden zijn twee leerjaren volbracht had «by eenen Meester-Molder op eenen Molen woonende» en dat hij «bij den selven buijckvast» verbleven had.

Bij het begin van zijn leerjaren betaalde de leergast 8 g. 8 st., doorgaans in twee termijnen en aan ieder van de dienende dekens was hij 2 g. 16 st. verschuldigd. «De Meesters-zonen en doen geen leer-jaeren, mits de selve by hunne ouders altijd den stiel leeren en exercceren, doch moeten soo wel hunne proeve doen als een leerlingh». Een zeer wijze maatregel...

Als de leertijd voorbij was, kon de kandidaat de knaap van het ambacht verzoeken over te gaan tot het «convoceren» van

(8) Ibid., f° 32.

(9) Ibid., f° 9.

(10) Ibid., f° 26.

(11) Ibid., f° 40.

(12) AL 11.708, f° 16 en 4661, f° 358 v°.

(13) AL 4661, f° 357-8.

de overdeken, de twee dienende dekens, de twee ouddekens en twee proefmeesters. Deze heren moesten beslissen waar de proef afgelegd zou worden. Op de grote dag moest de leerling de molen behoorlijk stellen en zich inspannen om «ten besten prof-fijte» te malen. Het meel werd gekeurd en, gaf het voldoening, dan mocht de nieuwe meester de gebruikelijke eed afleggen.

De meester, die zijn molen ter beschikking gesteld had voor de proef, had recht op een vergoeding van 7 gulden. De knaap, die het consistorie bijeengeroepen had en bij de proef aanwezig moest zijn, ontving eveneens 7 gulden. De zeven examinatoren kregen ieder 3 g. 10 st. De kandidaat moest in de 18e eeuw over ruim 300 gulden kunnen beschikken om de kosten van zijn opneming te kunnen dekken.

Alle ambachthouders waren niet alleen aansprakelijk voor de schulden van hun korporatie, de stad eiste ook dat zij borg stonden voor haar eigen schulden. Dit verklaart waarom het gebeurde dat soms poorters, die op reis waren voor hun zaken, aangehouden werden omdat de stad in gebreke gebleven was. In zijn werk *Sire Louis Pynnock*, citeert Edmond Poulet een schepenakte van 1492, waaruit blijkt dat Hendrick Crabbe uit het maaldersambacht gesloten werd, omdat hij weigerde borg te staan voor de oorlogsleningen van de stad. Hij had daar nochtans goede redenen voor, vermits zijn eigendommen verwoest werden, hetgeen voor hem een catastrofe betekende (14).

Volgens het gemeenterecht hadden de ambachthouders het monopolie van hun vak binnen de perken van de jurisdictie van de stad. De ingezetenen moesten in de plaatselijke molens hun graan laten malen en de «buytenmolders» mochten geen meel invoeren. Er waren nochtans een paar uitzonderingen op de regel. De armentafel bezat een molen te Overlo (Korbeek-Lo), namelijk «den Heyligen Geestmolen». Het meel, voortkomend van het graan dat daar ten behoeve van de armendis gemalen werd, mocht vrij ingevoerd worden (15). Een tweede geval: «zijnde nochtans geoorloft aen de Molders van Heverle ende Perckmolens, al ist dat de selve Molens op andere juridictien liggen, soo de Molders der selve Molens van dit Molders-Ambacht zyn, van insgelijcx voor d'ingesetene van de Stad te maelen» (16).

Wie betrokken was bij het innen van de belastingen, pachter was van deze laatste of van een eigendom van het Domein of van de stad, verloor zijn kiesrecht. Verscheidene molenaars vielen onder de toepassing van deze regel, zodat men dikwijls last had om het bestuur van het ambacht samen te stellen. In 1666 had deken Joos De bruyn het ambt van «steckhuedere» in de moutmolen van Z.M. aanvaard. Het gevolg was, dat men hem voor de keus stelde deze functie op te geven of zijn ontslag

(14) Op. cit., uitgegeven in 1864, blz. 292, voetnota 3.

(15) AL 4651, f° 9.

(16) AL 4661, f° 358 v°.

als deken in te dienen. Hij verkoos af te treden (17). Onze voorouders waren overtuigd dat de evangelist gelijk had met zijn verklaring: «Niemand kan twee heren dienen!»...

HET BESTUUR VAN HET AMBACHT

Het volledig consistorie bestond uit de overdeken, de twee dienende dekens, de twee oud-dekens en de twee proefmeesters. Al deze personen moesten bij hun ambtsaanvaarding de eed afleggen. Zij moesten plechtig beloven niemand in het ambacht toe te laten, die niet gezworen had zich desnoods als poorter te laten inschrijven binnen de vijftien maand en te zorgen dat zijn wapenrusting in orde was. De deken zelf verbond zich ertoe de rekeningen gedurende zijn «bewinde» goed bij te houden, ten einde die, zes weken na zijn aftreden, met de nodige bewijsstukken aan het vergaderde ambacht te kunnen voorleggen voor onderzoek en goedkeuring. Ten slotte werd van de nieuwe deken nog de verzekering gevraagd dat hij «des ambachts gemeijn goet oft ghelt nijet ewech gheven noch vertheren in gheenderwijs (zou), vuytgenomen redelijcken wijn opte vier principale processie daghe ende redeliken cost op Sinte Loijs dach» (18). Het feestmaal werd gehouden op 25 juni, feest van de verheffing van de relieken van St.-Eligius, dag waarop verkiezingen gehouden werden voor de stadsraad. Artikel VII van de Costuymen omschrijft die datum als «zijnde den naesten dach naer Sint Jans».

Er werd reeds op gewezen dat de pachters van de molens van Z.M. en in het algemeen, degenen die in overheidsdienst stonden, niet in aanmerking konden komen bij de verkiezingen. Deze regel had tot onverwacht gevolg dat men in 1528 tot de vaststelling kwam dat het aantal «principael» meesters zo klein was, dat «vuytten welcken men soude qualijck connen eenen gesworenen maken». Men zag geen andere uitweg dan de knapen als stemgerechtigden te aanzien (19). Deze regeling roept ons echter het spreekwoordelijk gezegde voor de geest: «Wiens brood men eet, diens woord men spreekt». Het is ons niet bekend of men de verkiezingen lang op die voet liet doorgaan. Een zaak is zeker, in 1581 bekleog men er zich weer over dat «midts de cleyne getale ende dat eenige vanden selven Ambachte syn schutters ende oock eenige molenslaeghers ende Coninxpachters, gheene stoffe en hadde om te moghen hebben ofte kiezen eenige dekens». Besloten werd dat de schutters tot deken zouden kunnen verkozen worden, maar de andere meesters in overheidsdienst bleven uitgesloten (20).

De maalders vormden met de bakkers samen één natie. Oorspronkelijk was het alle drie jaar de beurt van een molenaar

(17) AL 3452, f° 10 v°.

(18) AL 3604.

(19) AL 4651, f° 23.

(20) Ibid., f° 26 v° tot 28.

om als raadslid aangeduid te worden. Een ordonnantie van 1453 wijzigde deze toestand: voortaan kon gelijk wanneer en om 't even wie, 't zij maalder of bakker, tot overdeken verkozen worden (21).

HET MONOPOLIE

In het verslag van de Regering, opgesteld in 1784, beroept het ambacht zich op de «statuten ende reglementen van 16 junij 1450» bij de omschrijving van het monopolie dat het vanouds genoot. «De Meesters Molders mogen Meel maelen ter exclusie van alle andere, ende soo (d.i. zowel) degene op Molens woonende als Drooge-molders (22), Meel vercoopen, insgelijcx ter exclusie van alle andere, soo nochtans dat de Drooge-molders hunne graenen moeten laten maelen bij de Meesters Molders op Molens woonende» (23). Met meel bedoelde men niet alleen het produkt voortkomend van tarwe, koren, boekweit of gerst, maar ook van erwten en bonen. Het verwerken van granen tot mout voor de bierproduktie was uitsluitend aan de banmolens van het domein voorbehouden en lag dus buiten de bevoegdheid van het maaldersambacht.

Inzake de verkoop van boekweitmeel bestond een kleine tolerantie. «Dat het vercoop van Boeckwyblom en Boeckwymeel oock aen de meesters broodtmaeckers toegestaen is, als het selve door de Meesters molders behoorelyck geprepareert is» (24). Invoer, zelfs op de vrije marktdag, was niet toegelaten. Nochtans werd van de molenaars geëist dat zij zich aan een normale prijs zouden houden, op gevaar te zien dat «daer van gemaect (zou worden) poirters neiringhe», d.w.z. dat aan gelijk wie zou toegelaten worden in die waren handel te drijven. De ordonnantie van 1735, die de molenaars het monopolie van «pellen, maecken ende buijlen van Boeckwije meel ofte Boeckweije blomme» verleende, waarborgde aan de bakkers de «verkoop van de terwe Blomme ter exclusie van de Molders, ende dat de Crēmers sullen blijven in hun oudt gebruijck van te mogen vercoopen alle soorten van gort» (25).

Door het reglement «nopende de nieuwe impositie op het gemael» van 1764 komen we te weten dat de molenaars binnen het molengebouw, aanhorigheden inbegrepen, geen meel mochten verkopen, maar dat dit hun wel toegelaten was in een winkel, elders in de stad gelegen, op voorwaarde dat die «ten minsten vijftigh roeden der maete van Loven» van ieder andere molen verwijderd lag. Dezelfde afstand was in acht te nemen door de «Drooghe-molders ofte Meel-Verkoopers Winckels» (26).

(21) Ibid., f° 1.

(22) Droogmolders waren handelaars in graan en meel, die zelf geen molen in bedrijf hielden.

(23) AL 4661, f° 356 v°.

(24) Ibid., f° 357.

(25) AL 355, blz. 538 tot 544.

(26) AL 384, gedrukt reglement, artikel 11, ingelast achter f° 108.

HET MAALLOON

In de ordonnanties wordt het maalloon «de molster» genoemd. Zoals de lepeltol moest deze vergoeding, althans in principie, in natura vereffend worden. Dit kwam omdat de molenuur meestal ook in natura moest betaald worden. De rentmeesters van de kroon waren ingevolge een «provisionele» ordonnantie van 1587 verplicht ervoor te zorgen het ingezamelde graan te «doen bewaren ende gereed te houden om t'employeren alst noot sijn sal voir Sijne Majesteit» (27). De bedoeling was de behoeften van het leger te dekken. Men keerde dus voorlopig terug tot een toestand, die wel moet bestaan hebben, toen de hertog nog alle molens bezat. Toen sommige in leen gegeven werden, zullen de leenmannen aanvankelijk de traditie wel voortgezet hebben. Degenen, die zelf hun molen uitbaatten, hadden immers veelal renten te betalen in graan, zodat het maalloon in natura de normale uitkomst bood. Voor het overtollige wist men wel kopers te vinden.

Het tarief voor het maalloon was voor alle molens hetzelfde. Dit blijkt uit volgende tekst: «Dye andere molens priuate Persoonen toebehoirende syn van gelyck schuldich het XIIe pont voer hen maelrecht te nemen» (28). Het reglement van 1481, uitgevaardigd naar aanleiding van een klacht tegen het ambacht, omschrijft de molster aldus: «van XII lb. een» (29). Hetzelfde tarief bestond ook in 1385 te Brussel (30). In een Leuvense ordonnantie van het einde van de XVe eeuw drukt men het uit: «van elcken halstere vier pont» (31). Een nieuwe versie geeft een tekst van 1587: «4 pond *meel* van elck halster rocx te malen oft terwe, houdende t'halster rocx acht en veertich ponden ende t'halster terwen L ponden» (32). De molenaar, die meer nam dan hem toekwam, werd volgens de ordonnantie van 1481 met 3 Holl. Gulden beboet, te verdelen per derden onder de heer, de stad en de «voirtbrengere». Een beëdigde «steckhuedere» moest aangesteld worden om het graan op de molen in ontvangst te nemen en er voor te waken dat er geen mengeling gebeurde. Indien bevonden werd dat niettegenstaande dat de cliënt nog bedrogen werd, was het de stekhouder, die een boete van 3 Holl. gulden inkasseerde (33).

Maar de klanten zelf gingen ook wel eens hun boekje te

(27) AL 4651, f° 35.

(28) AL 4764; Sommige molenaars waren tegelijk graanproducenten. Dit blijkt onder meer uit de telling van 1597-98. Augustijn vander Sypen, «molder onder de Borch» bezat drie paarden en bebouwde onder Leuven zes bunder en onder Herent tien. Hij hield daarbij twee koeien. Aerdt van Pere, in de Viermolen, hield twee paarden, vier koeien en een kalf; de opnemer noteerde «houdt eene halffe ploeg» (Willem Boonen, *Geschiedenis van Leuven*, uitgave Edw. Van Even, blz. 391, 392, 386).

(29) AL 4651, f° 5 v°.

(30) P. Lindemans, *Het Brood*, ESB, 1945, blz. 66.

(31) AL 4651, f° 8 v°.

(32) AL 4651, f° 34.

(33) AL 4651, f° 6 en 4648, f° 312.

buiten! Dan waren het de molenaars, die het slachtoffer werden. Op een gegeven ogenblik moest er van hogerhand zelfs ingegrepen worden! Op het einde van de XVe eeuw was de mededinging onder de maalders bijzonder groot en hun klanten zagen de kans die toestand uit te buiten. De molenaars moesten voor de uitoefening van hun bedrijf paard en kar bezitten. Daarvan profiteerden de partikulieren en de bakkers om «diverschen ontamelijcken ende onbehoirlijcken diensten» van hen te eisen, als het transport van koren van «eender plaetsen totter anderen», het halen van graan en andere koopwaren «vuyt den schepen», ja zelfs het vervoer van hout. De stadsraad zag zich verplicht al die «carweyen» te verbieden. Het vervoer werd beperkt tot hetgeen met de «corenpacht» verband hield. Wie meer deed, werd beboet met «een Holl. gulden ende daer toe vyfftych dagen d'ambacht te moeten laten, sonder t'selve te mogen gebruijcken oft genut daeraff te hebben in eeniger manieren» (34).

Hiermede was de buitensporige konkurentie nog niet van de baan! Nu vonden sommige molenaars er niets beter op dan onder het tarief te werken. In 1486 slaagde Lodewyck de Rattenvangere er in het graan, dat hij opgekocht had, «op halfvuen molstere» zowel binnen als buiten de stad te laten malen. Het ambacht, bijgestaan door Dierick Le Begge, rentmeester van de hertog, maande hem aan te «cesseren» en stelde hem voor de keus een akkoord te treffen voor de te betalen boete of «rechts te plegene voor dije coopluijden van de Tholcamere van deser stadt» (35).

Onvoldoende werkgelegenheid geeft onvermijdelijk aanleiding tot onderkruiperij. Het einde van de XVIe eeuw was een moeilijke tijd. Moet het ons dan verwonderen dat het bestuur van het ambacht klaagde dat sommige confreers toegevingen deden op het tarief en dat het moeilijk was hun schuld te bewijzen of hen op heterdaad te betrappen (36)? De boete van 3 gouden realen waarmede de Raad van Brabant in 1573 besloot de overtreders te bestraffen, schrikte velen niet af (37).

Onder de drang van de omstandigheden, hebben de wetgevers meer dan eens tijdelijk het principieel van de vereffening van de molster in natura moeten opgeven. Oorzaak hiervan waren meestal de abnormaal hoge graanpijzen, die de winst van de molenaar buitensporig opdreven. Zo werd b.v. op 12 juli 1521 het maalloon tijdelijk als volgt bepaald:

per halster : $\left\{ \begin{array}{l} \text{tarwe, 3 braspenningen} \\ \text{rogge, gerst, erwten, bonen, «een oort stuvère»} \end{array} \right.$ (38).

(34) AL 4651, f° 6 v° - 8.

(35) AL 4651, f° 9, 10.

(36) AL 4651, f° 35.

(37) AL 4764.

(38) AL 3604, pachtvoorwaarden in 1544-45.

Wat eerst voorlopig was, werd geleidelijk definitief. Maar dat maakte nu juist de zaak niet van de maalders. In 1564 staken zij de koppen bijeen en belegden, zonder vooraf de toelating aan de magistraat gevraagd te hebben, een vergadering in het huis «de Trouwe» (Brusselsestr. links, even voorbij de Parijsstr.). Zij besloten op eigen gezag tot het oud reglement terug te komen, dat hun «van elcken halster... vier ponden ende dat alnoch in graene» toestond. Spoedig protesteerden de verbruikers en de raad dreigde van zijn kant met een boete van 12 Carolusgulden, afgezien van de «arbitraele correctie». Als verzwarende omstandigheid wordt vermeld, dat het graan zijn normaal gewicht niet had, zodat een halster zes tot zeven pond te weinig woog. De raad besloot dat enkel vier pond genomen mocht worden van granen, die het normaal gewicht bereikten en «voor min wegende elcx graens nae advenant». Er mocht ook in species betaald worden, maar dan enkel op de voet, door de raad bepaald (39).

Uit een brief van de Raad van Brabant, gedagtekend van 1587, blijkt dat het stadsbestuur het tarief vroeger op twee stuiver per halster gesteld had. Toen werd een verhoging tot drie stuiver toegestaan (40). Waarom was men weer van het princip van de vereffening in natura afgeweken? Dat vernemen wij van de tijdgenoot Willem Boonen. De graanprijzen hadden een buitensporige hoogte bereikt, «soo dat dusdanigen dieren tijt noijt gesien en es geweest in iij C jaeren hier te voeren, ende was bij gecomen doert opcoopen van de graenen bij eenige Fockers, soomen zijde, opgecocht; want die gelt hadde, cost graen genoeg gecrijgen...» Het jaer daarna, «junij viija gauw een halster corens te Loven vij st., waeromme de gemeijnte groote blijschap maeckten, mits den grooten affslach; want het over een jaer, te wetene viija junij 1587, soo vele guldens gauw, alst nu stuivers doet» (41). En de vrome schrijver besluit: «Den Heere almachtich zij gelooft van zijne groote liberalheijt».

Slechte oogsten of oorlog verwekten natuurlijk ook een buitengewone prijsstijging van het graan. Indien men toen het maalloon in natura zou gehandhaafd hebben, zouden de molenaars schandalige winsten gemaakt hebben, terwijl hun medeburgers alle moeite hadden om niet om te komen van ellende. Dat zoiets niet kon geduld worden, spreekt vanzelf. Maar dan daagde een andere moeilijkheid op. Hoe geraakten de molenaars aan het nodige graan om hun pacht te betalen? Vereffenden zij die in geld, dan waren het de kooplieden van de Tolkamer, die de nodige hoeveelheden op de markt moesten zoeken voor de bevoorrading van het leger. Dat bracht geen verbetering in de toestand. De heffing van het maalloon in graan was dus aangevoelen zodra de toestand het toeliet. De andere manier kon enkel

(39) AL 298 en 3604.

(40) AL 4651, f° 33.

(41) Willem Boonen, op. cit., blz. 164-165.

verantwoord worden «vuijt oirsake principalijck van armoede vande gemeijnte der voirs. Stadt doentertijt wesende» (42). Maar als eens de plooi genomen is, gaat het zo gemakkelijk niet meer tot de vroegere stand van zaken terug te komen. De meeste burgers hadden nu een voorkeur voor het betalen in species. Dat begreep Geert van Loeteren, die in 1597 de Vlieg-molen uitbaatte, en hij gaf zijn klanten hun zin. Het gevolg liet niet op zich wachten: de andere molenaars zagen hun cliëntele geleidelijk verminderen. Op 23 december kwam de zaak voor het ambacht «in consistorie vande Tolcamere syne Mats tot Loven extraordinaris vergadert». De laten van de Tolkamer spraken zich uit voor de vrijheid van de verbruikers. Dezen mochten het twaalfde van het graan, dat zij naar de molen brachten, afstaan, of in de plaats drie stuiver betalen. Er mocht geen druk op de klanten uitgeoefend worden (43).

De maalders waren wel bewust dat zij een vitale positie in de ekonomie in handen hadden. Hoe zouden zij kunnen weerstaan hebben aan de verleiding van die toestand misbruik te maken? Maar eens toch loopt de maat over. Dat gebeurde in juli 1635. Frederik-Hendrik, prins van Oranje, had zopas het beleg van de stad moeten opbreken. De molenaars dachten van de voedselschaarste gebruik te kunnen maken om uitzonderlijke winsten te verwezenlijken. Maar de wethouders waakten en zijvaardigden een ordonnantie uit, die in het ambacht wel verslagenheid zal verwekt hebben. «Alsoo die gemeijnte deser stadt door de quaetwillicheijt vande molders alhier nyet en wordt gerieft van mele, soo wordt van s'heeren ende der stadswegen het vs. Molder Ambacht by desen opengesteld». Dat betekende dat de burgers buiten de stad meel mochten kopen en graan laten malen. Daarbij kwam nog een andere slag: de molenaars werden verplicht te «maelen voorde Borgers alhier op den ouden Loon van twee stuyvers voor t'halster coren ende twee stuyvers eenen halffven voor t'halster terwe» (44). Dit reglement zou geldig blijven «ter tijt toe desen aengaende anders sal wesen geordonneert».

In het verslag aan de regering van 1784 rept men geen woord over het maalloon. Vond men dit punt te gevaarlijk? De maalders hadden geen goede faam en die geraakt men zo licht niet kwijt. Zegt men nog altijd niet van iemand, die zijn paasbiecht uitstelt tot Beloken Pasen, dat hij «met de maalders» samengaat?

Hetgeen voorafgaat heeft betrekking op de graanmolens. Welke was de toestand in de moutmolens? Voor het domein

(42) AL 4651, f° 34 v°.

(43) AL 3604.

(44) AL 1219, f° 317.

In 1662 hadden te Luik enkele molenaars en graanhandelaars het graan gehamsterd. Ternauwernood ontsnapten zij aan de woedende volksmenigte, die hen in de Maas dreigde te werpen (T. Bouille, Histoire de Liège, deel III, blz. 356).

waren deze een flinke bron van inkomsten. De behandeling van het graan nam veel minder tijd in beslag en niettemin was het maalloon even hoog als dat, verschuldigd voor het verwerken tot meel. Toen het brouwersambacht de steunpilaar geworden was van de Leuvense economie, werd aangedrongen op vermindering van het tarief. Het feit dat de moutmolens geen gelijke tred konden houden met het groeiend produktievermogen van de brouwerijen wekte ook ontevredenheid. Naast de Mout- en de Nieuwmolen werd ook de Sluismolen ingezet. De pachter mocht het 22e vat vragen, op voorwaarde dat hij de klanten binnen de drie dagen kon bedienen. Het materieel van de molens liet ook te wensen over. Op 5-5-1673 kwam het brouwersambacht overeen met de Rekenkamer van Z.M. dat in de «Spaymolen gelegen aende Vesten» ook zou mogen gemaald worden als de andere molens in gebreke bleven. Hier betaalde men «boven den halven molster vanden vs. Bant-Mout-Molen,... thien stuyvers op ieder mudde» (45). In 1684 kreeg de Engevlidert eveneens toelating om desnoods in te vallen. Boven «den halffven molster» betaalde men 8 st. per mudde. Het vervoer bleef nochtans ten laste van de pachters van de moutmolens (46). Het reglement van Maria-Theresia, dagtekenend van 11-8-1759, bracht eenheid in de tarieven. Voortaan moest het maalloon in geld verreffend worden op voet van de «spijkers» van de tarwe en de gerst, berekend op het gemiddelde van de prijzen gedurende perioden van dertig jaar. Besloten werd «dat de twee voorschreve gemeijne spijkers sullen gestelt worden in masse, waer van de hellicht sal betaelt worden voor molster recht in plaetse van ieder twee en twintighste vat». Voor het eerst werd «het gemeijn spijker der leste gepasseerde dertigh jaeren» vastgesteld op 26 st. 7 den, 5/8 mijt. Op die basis bekwam men een molster van 26 st., geldig voor de volgende dertig jaar (47).

DE MAALDERS, SLUISMEESTERS

Tot in het midden van de 18e eeuw diende de Dijle tegelijk voor de scheepvaart en voor het leveren van drijfkracht voor de molens. Dergelijke toestand moest fataal leiden tot verwickelingen tussen schippers en maalders. Wel had men gepoogd ieders rechten in reglementen nauwkeurig te omschrijven, maar wetten kunnen nooit voorkomen dat sommigen de voorschriften, die hun dwars zitten, pogen te omzeilen als zij daartoe enigerwijs de kans toe krijgen. In onze studie over de Leuvense watermolens en meer bepaald in de paragraaf, gewijd aan de Sluismolen, werd reeds gehandeld over de ordonnanties, die de scheepvaart op de Dijle regelden. Ook werd gewezen op de baldadigheden, die door sommige molenaars bedreven werden omdat zij zich benadeeld achtten door de bepalingen van de reglementen (48). Ter illustratie hier-

(45) AL 3596.

(46) AL 1219, f° 264.

(47) AL 1683.

(48) ESB, 1963, blz. 36-37.

van, nog enkele bijkomende bijzonderheden. In het stadsarchief komt een bundel voor, die een ordonnantie bevat, handelend over het gebruik van de sluizen van Rotselaar en Wijgmaal. Het geschrift wijst op de tweede helft van de XVIe eeuw, maar de stijl wettigt de veronderstelling, dat men een veel oudere tekst overschreef. De titel van het dokument verwijst trouwens naar een « ordinantie », die de schippers « van ouden tyden gheplogen hebben ». Wat van de molenaar verwacht werd, staat daarin breedvoerig beschreven. Men gaat uit van het grondbeginsel dat de schepen over een waterdiepte van negen voet moeten kunnen beschikken. Is die er niet, dan mogen de schippers de molenaar melden hoeveel water zij te kort hebben en dan moeten de nodige « stopberderen » getrokken worden, opdat het vereiste peil zou kunnen bereikt worden. De maalder geniet daarvoor een sluisrecht. Als er meer dan één schip moet gesluisd worden, « soo mogen die schipluyden den molder seggen : gaet int achterste schip, ende vaert met ons tot buyten rechts van den molen, ende des moet die schipman den molder geuen, soo veel kese ende boter broot als hy binnen dien tyde, dat hy alsoo binnen den schepe es, eten ende drincken mach, dien tyt dat hy buyten recht is, ende dan mach hy gaen ». Schepen, die ledig « onderwaerts » voeren, moesten geen sluisgeld betalen. Bijzondere schikkingen regelden ook voor beide richtingen het geval van verscheiden schepen, die tegelijk bij de sluis aankwamen. De ordonnantie besluit met de bemerking dat « alle de voors. clausulen moeten begonst worden binnen sonne schyne ende wes men den eenen dach niet volbrengen en can, dan salmen den anderen dach mogen achtervolgen » (49).

In het midden van de XVIIe eeuw werden werken uitgevoerd met het doel de Dijle stroomopwaarts van de stad bevaarbaar te maken, zelfs tot Court St. Etienne. Zij werden beëindigd in 1654. De geschiedschrijver Piot, steunend op het handschrift van Pelckmans, dacht dat het schip, dat de nieuwe waterweg inhuldigde, ook het enige geweest is, dat hem gebruikt heeft (50). Hoe moeten we dan verklaren dat op 12-12-1658 een « Placcart touchant la nouvelle rivière de Louvain » verscheen, waarin de sabotagedaden aan de kaak gesteld werden en de daders met boeten van 50 gulden, buiten de schadevergoeding voor de schippers, bedreigd werden? Men zegt daarin onder meer dat, door het optreden van de molenaars « les Batteaux chargez de Chaux, Houille ou autre Marchandise, sont en peril de perir » (51). Anderzijds had Peeter Vincx, maalder en pachter van de Vliegmulen (in de buurt

(49) AL 3601.

(50) G.J.C. Piot, Histoire de Louvain, 1839, blz. 315.
De aannemers van de vaart op Court St. Etienne daagden in 1663 Jo^o Angela van Boeckhout «tot reparatie der schaede door het vlieten van het schip der ged^e gedaen aen de sluyse van Cour St. Etienne en dat sy 't selve schip liggende d'weers over de rivier sal hebben te amoveren als sluytende de rivier» (AL 3452).

(51) Jean-Baptiste Christyn, Ordonnantien, Landt-charters, Privilegien ende Instructien, Uitgave 1664, blz. 249-50.

van het Begijnhof) reeds in 1656 geprotesteerd omdat de nieuwe vaart hem schade berokkende, door het feit dat de sluismeester het water soms meer dan 24 uur ophield. De Voorzitter van de Rekenkamer maakte er zich van of door hem naar het stadsbestuur te verwijzen (52).

Het moet in die tijd nochtans bijna praktisch onmogelijk geweest zijn de Dijle te bevaren, als men nauwgezet de richtlijnen volgde, die door de officiële instanties gegeven waren. In 1662, verschenen voor notaris A. Van Heusden, op aanvraag van het schippersambacht van Mechelen, zeven Leuvenaars, vijf molenaars en twee schippers, om te getuigen dat men sedert onheuglijke tijd twee of drie voet water moesten laten stijgen, wilde men de schepen in de mogelijkheid stellen « nederwaerts naer Mechelen » te varen. Onder de getuigen, de hogergenoemde Peeter Vincx, in die tijd deken van het maaldersambacht (53).

Het spreekt vanzelf dat de molenaars de gedurende het sluisen verloren tijd meestal overdag niet meer konden inhalen en daardoor noodgedwongen 's nachts moesten werken. Jan Arts, maaldersgast, getuigde in de XVIIIe eeuw dat hij « op sijnen tour benefens de andere moldersgasten altijt snachts gemalen had » (54).

Dat men in het begin van de XVIIIe eeuw nog in de richting van Waver voer, blijkt nog uit volgend incident. In 1711 kreeg P. Sergeyssens, molenaar in de Graatmolen (Zwartzusterstraat), het aan de stok met de Raadsheer van de Tolkamer op klacht van schipper Geert Bertels, omdat hij « op eenen Woensdagh de wintgaten van synen molen niet geopent en hadde ten dienste vande schipvaart » (55). Welke dagen aan ieder partij voorbehouden waren, vernemen we uit een ander geschil. Op 18/2/1755, werden drie schippers opgeroepen om te getuigen inzake de scheepvaart op de oude Leuvense vaart « gheseijt de Deijle ». Het waren Bartholomeus Marcelis, ongeveer 63 jaar oud, Joannes-Franciscus De Cock, ongeveer 53 jaar oud en Joannes Marcelis, ongeveer 57 jaar oud. Zij verklaarden dat zij altijd zonder voorafgaande toelating van de Rentmeester van H.M. steeds de sluisen van de « spaije » (Volmolen) en van de andere molens hadden getrokken tweemaal in de week, namelijk op de zon- en woensdagen. De sluis van Heverlee en de Spaije moesten ingezet worden van « saterdaghs savonts ten acht uren »; de sluisen van de molens 's zondags van 5 tot 6 uur en getrokken worden tussen 10 en 11 uur. De schepen hadden tijd tot één uur om af te varen en gedurende die tijd mochten de molens niet malen. In het midden van de week begon de inzet van de sluisen op dinsdagavond. 's Anderdaags in de namiddag konden de molens opnieuw in werking gesteld worden (56).

(52) AL 3858.

(53) RAB, Notariat Général du Brabant, 14.035.

(54) AL 3597.

(55) AL 3452.

(56) AL 3595.

In oorlogstijd had de aanvoer van waren voor de legermagazijnen natuurlijk de voorrang. Dat was onder meer het geval tijdens de oorlog tegen Lodewijk XIV (1672/8). Toen viel het voor dat «dickwils viermael op eene weeke het water wort opgehouden tot het innecomen van de schepen, aldaer bringende die graenen voor die respectieve magazijnen, soo van syne majesteijt als wel geunieerde provintien». Wanneer moest men dan malen? Er bleef niets anders over dan 's zondags te werken. Zo kwam het dat een «commis» Everaert De Bruyn betrapte op zondag 22 maart 1676, terwijl hij aan 't malen was. Hij werd met een boete van 6 g. 2 1/2 st. gestraft. Het ambacht richtte zich tot de Rekenkamer om de teruggave van de boete te bekomen en meteen de toelating om in de toekomst, als de bevoorrading van de gemeente het eiste, op zon- en feestdagen te werken (57).

Door het feit dat de molenaars ipso facto sluiswachters waren, hadden zij ook een grote verantwoordelijkheid als hoog water dreigde. In 1784 was er overstroming geweest en luitenant-kolonel De Brou werd door de Regering belast met een onderzoek. Hij kwam tot het besluit dat een reglement moest opgemaakt worden, dat nauwkeurig dag en uur opgaf, waarop de sluizen zouden moeten getrokken worden. Hij stelde verder een boete van 1.000 gulden voor, buiten de vergelding van de aangerichte schade. Heel realistisch voegde hij er als kommentaar aan toe dat rekening moest gehouden worden met «la negligence des meuniers que l'on ne sauroit totalement reprimer malgré tous les ordres que l'on pourroit donner à cette égard». En hij vervolgt in hetzelfde opproximatief Frans: «comme lexemple de la dernier inondations le prouve, puisque le meunier de Drusius (d. i. de Graatmolen) a été mis à l'amende pour navoir point ouvert ses écluses et les autres meuniers n'ont pas été tout a fait hors de reproches à ce sujet» (58).

HET MAALGELD

Het maalgeld was niet, zoals de term het zou kunnen laten veronderstellen, het loon van de molenaar. In werkelijkheid was het een belasting, die in 1356 ingevoerd werd om de kosten van het bouwen van de tweede ringmuur te dekken. Eerst bedoeld als een uitzonderingsmaatregel met tijdelijk karakter, werd deze belasting regelmatig opnieuw ingevoerd of aangepast, als het budget van de stad in evenwicht moest gebracht worden (59).

(57) AL 4767.

(58) RAB, Cartes et Plans manuscrits, 346.

(59) R. VAN UYTVEN, Stadsfinanciën en Stadsekonomie te Leuven van de XIIe tot het einde der XVIe eeuw, blz. 130-132.

De schrijver geeft een tabel, die de tariefwijzigingen vermeldt van 1363 tot 1555.

●mstreeks 1390 werd met hertogin Johanna een overeenkomst bereikt inzake de verplichtingen van de stad tegenover haar en de kinderen van Schoonvorst. In de tekst van het besluit komt deze passus voor: «hierjegen soe selen sy (de stad) hebben dmaelgelt, dat dragen mach tsiaers ontrent 3.100 scilde tsiaers» (AL 2482).

Een taxatie op een allernoodzakelijkst levensmiddel is uiteraard nooit populair en het stadsbestuur zag zich verplicht weerspanningen op de Borchpoort te laten opsluiten. Logisch gevolg : wat de belastingplichtige door openlijk verzet niet kan ongedaan maken, zoekt hij door ontduiking goed te maken. Zodra overtredingen door het stadsbestuur vastgesteld waren, werd natuurlijk uitgezien naar middelen om die te beteugelen. Men meende een afdoend middel gevonden te hebben door de molenaars eenvoudig in het controlesysteem in te schakelen, alhoewel men van hen geen ijver mocht verwachten. Zij kregen dan ook een bijkomende engelsbewaarder in de persoon van de «steckhueder», die de belangen van de «collecteurs oft pachters vanden imposten» moest behartigen. Tot welk systeem men geleidelijk gekomen was, vernemen wij door de ordonnantie van 1517 (60). Het was de eigenaar van het graan, die het maalgeld moest vereffenen, en dit vooraleer de waar naar de molen gebracht werd. De maalders mochten zich daarmee niet bemoeien, op boete van 3 Carolusgulden, te verdeelen half voor de heer en voor de stad. Het graan moest eerst naar de stadswaag gebracht worden om het bedrag van de belasting te laten vaststellen. Was het maalgeld vereffend, dan kreeg de belastingsschuldige een «tecken», dat als bewijs moest dienen. De stad had penningen laten slaan in koper, lood en ijzer, die naargelang de hoeveelheid graan, die zij vertegenwoordigden, mudde-, halfmudde-, sister- of molevattekens genoemd werden (61). Wie aan de belasting niet onderworpen was, bewam een «vrij tecken». De verleiding voor een onvrij persoon om op naam van een gevrijde dergelijke penning te gaan halen was zeker zeer groot; daarom kreeg degene, die het probeerde en betrapt werd 6 Carolusgulden boete. De molenaar mocht geen graan opgieten, vooraleer men hem de vereiste penning overhandigd had, zoniet liep hij gevaar 3 Carolusgulden boete op te lopen. Na het malen, moest het meel naar de stadswaag gebracht worden, waar het aan de «pachtenaer» of aan een toezichter van het stadsbestuur moest getoond worden. Bestond er twijfel, dan mocht de controleur of de bakker eisen dat het meel gewogen werd (62). Zoals alle bedienden in overheidsdienst, was de weger beëdigd. Was het normaal gewicht er niet, dan werd een boete van 6 Carolusgulden toegepast, waarbij dan nog een straf kwam, die door de schepensbank te bepalen was. Ingeval «molders» of bakkers enig vermoeden hadden dat er op het gebied van molengeld bedrog gepleegd werd, mocht beroep gedaan worden op een gezworen bode, die dan moest «calengieren». Wie zich tegen deze formaliteit verzette, kreeg 6 Carolusgulden boete. Bijkomende bepalingen van 1569 voorzagen dat de bakkers en molenaars verantwoordelijk waren voor de overtredingen, die door hun familieleden en dienstboden begaan werden. De pachter van de waag moest op zijn post staan tot 7 uur 's

(60) AL 3604 en 4651, f° 43 en volgende.

(61) R. VAN UYTVEN, op. cit., blz. 72.

(62) AL 2712.

avonds in de winter en tot 8 uur in de zomer. De weger en de klerk moesten onder eed beloven alles te wegen en ieder het zijne te geven. Ook zij werden bedacht met een boete van 3 Carolusgulden voor iedere overtreding (62)bis.

Op een zeker ogenblik was men tot de vaststelling gekomen, dat sommige pachters en molenaars alles behalve vijandig tegenover elkaar stonden, met het gevolg dat die goede verstandhouding de belangen van de stad in het gedrang bracht. Daarom werd in 1545 bepaald dat de maalders, de stekhouders en hun bedienden voor de pacht van het maalgeld niet konden in aanmerking komen (63). Vermits de borgstellers in veel gevallen feitelijk deelgenoten waren in de pacht, verbood men voornoemde personen ook als borg op te treden. Om hun alle lust tot overtreding van deze ordonnantie te benemen, werd de boete op 50 Carolusgulden gesteld. Heel eigenaardig gold deze regel niet voor de bakkers. Dit ambacht heeft dan ook meer dan eens de maalaccijns gepacht (64).

De maalders gaven zich nog zo gemakkelijk niet gewonnen. De ordonnantie, die het stadsbestuur kort nadien uitvaardigde, levert hiervan het bewijs. «Mits dije beùonden wordt, dat de molders daghelyckx graen coopen in grootte quantiteyt ende dat bringhen in hare molens ende daer gemalen zijnde, als dan d'meel vercoopen, sonder te betaelen d'maelgeldt ende dat onder t'dexsel van molstere», besloot de raad dat de molenaars zoals iedereen hun graan eerst op de stadswaag moesten brengen, op straf van 12 Carolusgulden boete (65).

Het ambacht had een slechte reputatie. De bakkers werden dan ook niet tegengesproken, als zij in 1597 het gemeentebestuur wezen op «het heymelyck proffyt ende gewin dat allen molders by gemeyne fame ende proverbie» toegeschreven werd (66). Waarin die oneerlijke winsten bestonden, werd niet nader uitgelegd, blijkbaar omdat iedereen wist waarop gezinspeeld was. De molenaars lieten het aan hun hart niet komen en deden maar lustig voort. Volgens octrooi van 1760 op «de nieuwe impositie op het gemael», werden de maaltkens vervangen door «cedulen», af te leveren door de «collecteurs» van de belasting. «Gemerckt dit Recht meestendeel ende grootelyckx in de Graen-molens gfraudeert wordt», werden de molenaars met aanzienlijke boeten bedreigd. Maar nu kwamen de partikulieren ook aan de beurt: het gebruik van «hant-molens» werd met een boete van 200 gulden bestraft (67).

In de XVIIIe eeuw hadden de vestingsmuren praktisch geen nut meer voor de verdediging van de stad, maar zij vergemakkelijkten de controle op de in- en uitvoer, omdat men met de koop-

(62bis) AL 4651, f° 43-47.

(63) AL 2712 - 4651, f° 50.

(64) AL 321, f° 87 v°, en 11.702.

(65) AL 4651, f° 45.

(66) AL 3604.

(67) AL 384, gedrukte omzendbrief, ingelast tussen folio's 108 en 109.

waren noodgedwongen door de stadspoorten moest. Dat belette niet dat de fiscus een waakzaam oog moest houden op de eigendommen, die langsheen de stadsmuren gelegen waren. Philips De Bruyn, rentmeester van de vaart, was eigenaar van een molen tegen de stadsvesten. Een venster en een deur gaven uit op Heverlee. Hij werd verplicht die toe te laten metsen «à fin qu'aucune fraude se pourroit commettre par la dite porte et fenetre au prejudice des Droits de Sa Majesté» (68).

Veel ging met de val van het Oude Regime teniet, maar de maalcijns werd niet afgeschaft, alhoewel de armen er zowel door getroffen werden als de rijken. Volgens het «impositieboek van het gemael», bracht de belasting gedurende de maand prairial van het jaar V van de republiek (1796) in totaal 593 gulden op. Men betaalde toen per halster tarwe twee stuiver, voor dezelfde maat koren, boekweit, gerst, «witgraen» en «beestgoed» één stuiver (69).

HET BUDGET

Het inkomgeld dat de «vreemden» moesten betalen bij hun inschrijving als vrij meester, vormde het leeuwenandeel van de inkomsten van de ambachten. Bij de maalders kon daar niet veel op gerekend worden. Te veel zonen volgden hun vader op in het vak en het aantal molens was beperkt. Anderzijds waren er uitgaven, die niet uitgeschakeld konden worden, zoals de onkosten van de verkiezingen, de deelneming aan de processies en de ommegang, het opmaken van de jaarrekeningen, enz. Deze uitzonderlijke toestand eiste dan ook de toepassing van een bijzonder maatregel, namelijk het betrekken van de knechten in de financiering van het budget. De meesters betaalden een wekelijkse bijdrage van 18 mijten en de knapen 9. Wanneer dit reglement ingevoerd werd, kan niet opgemaakt worden uit de overgebleven documenten. Het was in ieder geval in de XVe eeuw reeds in voege. Met het innen van het weekgeld liep het altijd niet van een leien dakje: in 1500 moest men besluiten dat degenen, die «rebellich ende wederspannich» waren, eenvoudig het ambacht zou verboden worden tot hun schuld vereffend was. Een boete van vier stuiver werd

(68) AL 384, f° 42-43; A^o 1764.

Jan-Baptist Devos, schoonzoon van Anna De Bruyn, echtgenote van Martinus Suetens, maakte in 1769 een reeks genealogische schetsen op, waaronder een van de familie De Bruyn. Zijn manuscript maakt deel uit van het Fonds Goethals, dat in de Koninklijke Bibliotheek berust (nummer 834). Volgens Devos is het Philippus-Josephus De Bruyn, wonend «int Lant van Beloften» in de Muntstraat, die rentmeester van de vaart geweest is. Hij was tegelijk maalders en brouwer. In dit laatste ambacht was hij in de tweede eed ingeschreven als meesterszoon (AL 11.590). Zijn vader, Jacobus, was brouwer «in Keijser Carel». In deze brouwerij werd deze laatste opgevolgd door zijn tweede zoon Josephus-Hermanus. Diens zuster, Carolina, trouwde met Lambertus-Franciscus Crols, brouwer «int Ossen-hooft», Brusselsestraat, die burgemeester was van 1767 tot 1773 (AL 56).

(69) AL 11.040.

voorzien voor de meesters, die knapen aan het werk hielden, die hun bijdrage niet betaald hadden (70). Dat de gasten tegenstribbelden, is volkomen te begrijpen. In 1502 waren de moeilijkheden nog niet van de baan. Daarom werd een drastische maatregel getroffen: de meesters zouden «d'weke gelt.... mogen cortten den seluen knaepen aen huere loon». De patroons moesten niettemin borg staan voor hun ondergeschikten. Inzake de «achterstellen» werd besloten tot de afhouding van «t'elcken maent dobbel ghelt tot dat 't voirs achterstelle betaelt sal sijn». De nalatigen werden bedreigd met executie, «t' sy by hachtingen van huere lande oft by vuytspandinghe van huere goede» (71).

Het lijdt geen twijfel dat de geleidelijke muntontwaarding voortdurend aanpassingen van het neringgeld nodig gemaakt heeft. Het onvoldoende aantal archiefstukken laat niet deze evolutie op de voet te volgen.

Dat de wekelijkse bijdrage menigmaal ontoereikend geweest is, bewijzen de leningen die af en toe moesten aangegaan worden om het budget in evenwicht te brengen. Bij het overlopen van de protokollen van notaris A. Van Heusden, vonden wij een akte van 6/1/1655, die het bewijs levert dat het ambacht toen weer in geldverlegenheid zat en uitgezien werd naar iemand, die bereid was 1.000 gulden voor te schieten. Veertien personen, vermoedelijk het volledig ambacht, gaven daartoe hun instemming. Vier onder hen ondertekenden het document met een merkteken, dat onbetwistbaar een molenijzer moest voorstellen. Henrick Meulemans tekende een soort anker zonder tros, rechttop als een T geplaatst. Henrick Elskens bekronde met datzelfde teken zijn molenijzer. Moeten wij hierin een toespeling zien op de functie van sluismeester, die aan de molenaars veelal toebedeeld werd?

Daags na het verlijden van genoemde akte, werd een andere opgemaakt, waaruit blijkt dat het een van de konfraters was, namelijk Niclaes Sergijssens, die de lening toestond mits een jaarlijkse rente van 6 g. 5 st., wat overeenstemt met 6,25 % (72).

In het rekeningenboek van de tweede helft van de XVIIIe treft men nog als bron van inkomsten het boekgeld aan, dat de leergasten moesten betalen. Het bedroeg 8 g. 8 st. en moest in twee stortingen vereffend worden. Gedurende die tijdspanne werden 28 inschrijvingen geboekt. Slechts 9 leergasten lieten zich daarna als meester opnemen. Het inkomgeld voor de vreemden bedroeg toen 250 gulden. Drie stortingen van 52 g. 10 st. werden geëist van nieuwe meesters, die hun zoon als rechthebbende lieten registreren (73).

Het verslag van 1784 verklaart «Dat om de voors. jaerlijksche betaelingen te doen elke meester, op eenen molen woonende, betaelt jaers voor sijnen persoon twee guldens, ten respecte van

(70) AL 4651, f° 10.

(71) AL 4651, f° 11; datum 23 januari 1502 stilo Brab.

(72) RAB, Notariat Général du Brabant, 14.028.

(73) AL 11.708.

iedereen knecht eenen gulden, iederen droogen molder eenen gulden, elcken meester geenen stiel doende thien stuyvers. En om voorders te comen tot de jaerlijksche somme, de respectieve meesters molders op de molens woonende en drooge molders worden onderlinge getaxeert naer proportie hunder consumptie» (74). Hieruit kan afgeleid worden dat door de toename van het aantal droogmolders en meesters, die een rosmolen uitbaatten, de knechten niet meer aan de verkiezingen hoefden deel te nemen. Heel typisch is ook het feit dat de meesters, die zich niet meer actief met het vak bezighielden, niettemin dank zij een geringe bijdrage nog medezeggenschap behielden in het bestuur van het ambacht.

In 1792 bracht het neringgeld 90 gulden op :

17 meesters, ieder 2 g.	34 g.
51 gasten	51 g.
10 meesters op rust,	5 g. (75).

Toen de ambachten nog manschappen moesten leveren voor het gemeenteleger, bracht iedere veldtocht hun finances buiten evenwicht. Zo bij voorbeeld was dit het gevolg van de «orloghe van Luijdicke» tijdens de regering van Maximiliaan van Oostenrijk. Aan de veldtocht namen deel «X gesellen voer vj weken ende iijj gesellen voer XV daegen» (76). Het gevolg was dat men «tot dijen heeft moeten vercoopen des Ambachts iuwelen». Dat belette niet dat men toch een lening moest aangaan, wat als nasleep een jaarlijkse «commer» van acht gulden had, niettegenstaande de stad voor 102 pond in de kosten tussenkwam (77).

Nadat de beroepslegers ingevoerd waren, drukte de oorlogslast daarom niet minder zwaar op het budget. Tijdens de Franse bezetting bij het begin van de regering van Maria-Theresia, moest het ambacht dertien matrassen met de bijhorende lakens en dekens leveren (78).

In 1749 haalden de molenaars zich een proces op de hals tegen de hertog van Arenberg. Dat grapje kostte hun ongeveer 700 gulden. Er zat dan weer niet anders op dan het zilverwerk, dat de vorige generaties verzameld hadden, te verkopen en een lening aan te gaan om het tekort te dekken (79).

Bij de opheffing van de ambachten, was er nog een schuld van 1000 gulden tegenover de beenhouwer Jan-Baptist Vangobbel-schroeij en 150 gulden tegenover Frans Janssens. De dekens Jos. Boels en Guill. Janssens besloten hun eindafrekening met de vermelding dat zij op 26 Fructidor jaar IV 927 livres 12 sols ingeleverd hadden (80).

(74) AL 4661, f° 359 v°.

(75) AL 11.708, blz. 147-148.

(76) Willem Boonen, op. cit., blz. 69.

(77) AL 4651, f° 8 en 9.

(78) AL 11.708, blz. 8, 10, 21, 24.

(79) AL 11.708, blz. 30. «Item ontfangen van twee sijlvre schaelen ende twee croesen met een craencken, die somme van hondert seven guldens seven stuijvers.... 107.0.0».

(80) AL 11.708, blz. 162.

MOEILIJKHEDEN MET ONEERLIJKE KNECHTEN

Stonden de meesters bij het publiek in geen geur van heiligheid, de knechten hadden zeker geen beter faam. In de XVe eeuw stelde men vast dat sommigen er niet voor terugdeinsden het goede graan, dat zij ophaalden te mengen met waar van minder kwaliteit. Anderen kregen opdracht van de klanten graan van allerbeste hoedanigheid te kopen en vergenoegden zich met de minderwaardige, zodat een deel van het geld in hun zak terecht kwam. Het stadsbestuur beval de gezworven van de maalders de klachten grondig te onderzoeken en degenen, die in fout bevonden werden, naar behoren te straffen. Mochten de dekens last ondervinden bij het vervullen van die opdracht, dan zou de raad ingrijpen (81). Spoedig kwam men tot de vaststelling dat de knechten, die betrappt werden en door hun meesters gestraft werden, deze eenvoudig in de steek lieten. Weer moest in stadsbestuur tussenbeide komen. In 1450 werd een ordonnantie gepubliceerd, waardoor aan de meesters het verbod opgelegd werd een knaap, die elders zijn diensttijd niet uitgedaan had, te werk te stellen. Wie deze regel niet eerbiedigde, stelde zich bloot aan een boete van één Hollandse gulden. De meester had het recht zijn gast te ontslaan tegen «den openen tijde, te wetene St.-Jansmisse oft Kersmisse» (82). Pas nadien kon een ander patroon hem in dienst nemen.

HUURKONTRAKTEN

Weinig molenaars waren eigenaars van hun molen. De meeste meesters moesten er een huren. Hierbij kwam natuurlijk een kontrakt te pas. Doorgaans werd bij de aanvang van de huur de toestand van de installaties door deskundigen onderzocht om betwistingen op 't einde van de overeenkomst te vermijden.

In de akte van 1652, waardoor de stad de Volmolen verhuurde, was een van de voorwaarden «dat den voors. molen met alle ruerende ende hangende wercken ten coste vande huerlingen met vier gesworen molenslaegers sal worden gevisiteert ende geschadt». De huurder moest immers de molen in goede staat houden, verplichting, die als volgt omschreven werd: «Item, dat de huerlingen geduerende dese huere schuldich ende gehouden sullen wesen volle de voors. ruerende wercken van buyten ende van binnen t'hunnen cost ende last t'onderhouden, gelyck de meulders van syne Con. Mat. de selve syn onderhoudende ende observerende». Er waren niettemin herstellingen, die de eigenaar moest bekostigen. «Item, dat de huerlingen aende voors. molen geene wercken oft reparatien ten laste der voors. Stadt staende en sullen mogen maecken, dan met expres bevel ende consent vande heeren Borgemeesteren» (83).

(81) AL 4651, f° 2, art. 2, rolle van 1481; AL 4648, f° 308 v°.

(82) AL 4648, f° 309 v°, 310 en AL 4651, f° 3 vo., art. 6 van de rolle van 1481.

(83) RAB 14.025. Notaris Van Heusden, akte 19.4.1652.

Uit de akte van 1675 betreffende de Leymolen, toebehoorende aan het College de Bay, deze bijzonderheden aangaande de toestand van de molenstenen:

«... dat die corenmolensteenen van den selven Leijmolen waeren bestaende in xij $\frac{1}{2}$ duijmen in die dichte ende die vanden terffven molen in xiiij $\frac{1}{2}$ duijmen, maeckende alsoo t'saemen xxvij duijmen. Item verclaert den voors. Jacques de Prez (de molenslager) alnoch op den eersten 7ber 1674 in den voors. Leijmolen gemeten te hebben sekeren nieuwen coren molensteen ende bevonden groot te wesen in sijne dichte xv duijmen ende een halff, welcke respective molensteenen gelooft den voors. eersten comparant aen den voors. Eerw. Heere President altijd t'sijnen contentemente goedt te doen naer rate vanden slete vande selve steenen» (84).

De huurprijs verschilde natuurlijk volgens de ligging van de molen en het aantal raderen, waarmede gewerkt kon worden. Ook de huurtermijn was een kwestie van overeenkomst. De huurder van de Leimolen bekwam in dit verband gunstige voorwaarden. De pacht liep over negen jaar. Wat de huurprijs, die 950 gulden per jaar bedroeg aangaat, is het moeilijk zich een oordeel te vormen, omdat er geen gegevens voorhanden zijn aangaande de omvang van de cliënteel. De eigenaars gingen de verplichting aan de molenaars drie maand voor het verstrijken van de huurtermijn te verwittigen, indien zij de overeenkomst niet wensten te hernieuwen (85).

VROOMHEID, PRAAL EN WELDADIGHEID

De Beschermbeilige

De molenaars vereerden St.-Victor als patroon. Deze heilige was een Romeins officier, die de kristen godsdienst beleed. Zijn oversten poogden hem te dwingen zijn geloof te verloochenen, maar hij weigerde beslist. Daarom werd hij veroordeeld om tussen twee molenstenen verplet te worden. Toen men de terechtstelling wou voltrekken, riep St.-Victor de hulp in van de Allerhoogste en onmiddellijk viel de molen omver. De kerk van Fleurus is hem toegewijd en men bewaart er zijn relieken in een zilveren schrijn.

Op 21 juli, feestdag van de heilige, lieten de maalders een H. Mis opdragen. Waar deze plechtigheid doorging, kan uit de overgebleven archiefstukken niet afgeleid worden. Was het in de abdij St.-Gertrudis, waarvan de kanunniken tot de orde van St.-Victor behoorden of was het in de St.-Pieterskerk, waar de bakkers, die met de maalders één natie vormden, hun altaar hadden?

Uit de rekeningen voor het jaar 1554, waarvan toevallig een

(84) RAB 14.021, Notaris van Hassel, akte 19.10.1675.

(85) RAB 13.312, Notaris Lenoire, akte 23.9.1673 en prorogatie 1.1.1675. Deze akten werden ontdekt door Z.E.H. kanunnik J. Cassart, die wij voor de vriendelijke mededeling danken.

afschrift bewaard bleef, lichten we volgende uitgaven in verband met de viering.

«aen Ste Victoirs misse	8 st.
aen schieren vanden outher	2 st.
aenden hoet van Ste Victoir	2 st.
aen drye kerssen van was 7 ½ st.»	(86).

Soms werd ook 2 st. aan de beiaardier betaald voor het op-luisteren van de plechtigheid.

DEELNAME AAN PROCESSIONS EN OMMEGANGEN

Volgens Willem Boonen stond het ambacht in voor volgende groep in de omgang:

«Die vierthienste figure. - Die Molders. - Dese vrouwe, vande stadt van Thebes, zal eerbaerlijck gecleet zijn, hebbende in haer hant een stuck van eenen molensteen, ende bij haer gaende een coninck genoempt Abimelech, rex Sichem, (Abimelech, coninck van Sichem). Ende zal hebben op zijnen hellem een stuck van eenen molensteen, ende bloet loopende in zijn aenschijn ende in zijnen hals, Ende bij den coninck zal gaen zijn aertchier, met eenen blooten sweerde, stekende somwijlen naer die kele vanden coninck; en die coninck zal hebben desen rol sprekende totten aertchier: Evagina gladium tuum et percute me, ne forte dicatur quod a femina interfectus sum. (Treckt u swert vuyt, en doodet mij, opdat men niet en segge dat ick van eender vrouwen waer doot geworpen). Ende dese aertchier zal voor hem hebben desen rol: Armiger regis (Aertchier vanden coninck), ende achter den coninck zal comen zijn pagie, met eenen hellem ende haetse, ende daernaer zijn volck van waepen. Judicum, IX» (87).

In de XVIIe eeuw maakte men kopijen van een viertal jaarverslagen, naar aanleiding van een proces (88). De afrekening voor het jaar 1554 bezorgt ons volgende bijzonderheden over de onkosten in verband met de omgang:

«Opden Lovenkermisdach den ombeyt	20 st.
Item aen die heeren	4 st.
aende vrouwe	20 st.
aen zes gesellen	12 st.
aenden peert leyer	1 st.
aen nestelen	2 st.
aen hernas	26 st.
aen twee opstekers	13 st.
aen den rol te scriyven	3 st.
aen Wouter van daegen, van eernas	
ende hellebaerden	7½ st.»

De deelname aan de processie van «Onser Liever Vrouwen te Ste Peeters» gaf aanleiding tot een geschil met de bakkers, die

(86) AL 4765.

(87) Willem Boonen, op. cit., blz. 247-8.

(88) AL 4765.

samen met de molenaars instonden om «twee heeren vuyt te stellene ende te stofferene». In 1461 kwam men tot de bevinning dat «daeraff iaerlycx stoot ende oneendrachticheijt tusshen hen gecomen» was. De bakkers, die veel talrijker waren dan de maalders, wilden niettemin niet meer dan de helft in de kosten bijdragen. Een ordonnantie bepaalde dat voortaan de bakkers het duurste personage voor hun rekening zouden moeten nemen en voor een derde bijdragen in de uitrusting van het tweede. Daarbij moest ieder ambacht voor een eigen figurant zorgen (89).

De volgorde in de gewone processies was door het stadsbestuur bepaald. De molenaars kwamen op de negende plaats, wat hen onder de oudste ambachten klasseerde. Zij waren weliswaar niet talrijk, maar zij bekleedden een belangrijke plaats in de ekonomie, vandaar hun erkenning als afzonderlijk ambacht.

Sommige konfraters schijnen zich niet veel aangetrokken te hebben van de verplichting aan de processie deel te nemen. Als bewijs hiervan, een ordonnantie van 1506, waardoor het gemeentebestuur zich verplicht zag de ambachthouders er op te wijzen dat zij gehouden waren op de vier voornaamste procesdiedagen «onder dije keersse... te gaene, van int beginsel totten ende». Om het absentisme tegen te gaan werd een «boete van eenen stuijver bij elke gebreckelyckheijt» voorzien (90). Niettemin kwam er geen verbetering in de gewoonte. Een nieuwe ordonnantie van 1581 stelde voor de afwezigheid op de «vyf ordinaris» processies een boete van vier stuiver per overtreding «promptelyck in lyve ende goede geexecuteert te worden» (91). Maar het was al boter aan de galg! Men bracht de boete op vijf stuiver en in 1621 zelfs op tien. De opsteller van het verslag stelde nuchter vast dat de boete «maer en beloepende ter somme van vyff stuijvers, midts die wijnicheydt van welcke, vele personen waeren faillerende» (92). Tot deze gevolgtrekking was men trouwens ook in andere ambachten gekomen. De reden was niet alleen in een gebrek aan vroomheid te zoeken. De leden van de magistraat ontvingen presentiegeld en dat zal wel kritiek bij de ambachthouders uitgelokt hebben. Degenen die in de stoet ontbraken, zal men niet moeten pramen hebben om op de maaltijd aanwezig te zijn! In de hogervermelde rekeningen uit de XVIe eeuw treft men regelmatig volgende post aan: «op Sincte Peeters dach, verteirt int Gulden Cruys, 5 Rynsg.» (93).

De dekens moesten in de processie een flambeeuw dragen; het ambacht betaalde hun daarvoor een vergoeding, die bij het begin van de XVIIIe eeuw drie gulden bedroeg. In het verslag aan de regering van 1784, lezen we dat «de actuele dekens, in consideratie der groote Lasten van t'Ambacht, hun contenteren

(89) AL 4651, f° 4 v° en 4648, f° 310 verso.

(90) Ibid., f° 18-19.

(91) Ibid., f° 28.

(92) Ibid., f° 41.

(93) AL 4765. Het gasthof «int Gulden Gruys», Mechelsestraat 50, nabij de Vismarkt.

ieder met seven stuijvers s'jaers» (94). Jan-Baptist Boels verzaakte zelfs volledig aan het flambeeuwgeld voor dertien jaar, een gebaar dat wel verdient onderstreept te worden (95).

De Keersse

De «keersse» van het ambacht moest gedragen worden door de twee laatst ingeschreven meesters. Aangezien er maar weinig nieuwelingen konden zijn, daar het aantal molens doorlopend hetzelfde bleef, waren het soms dezelfde, die gedurende verscheiden jaren de karwei moesten verrichten. Daarom voorzagen men dat de meesters zich mochten laten vervangen, maar zij moesten voor de bezoldiging van de invaller instaan. In het begin van de XVIe eeuw werd degene, die de verplichting van het keersdragen niet vervulde, met een stuiver boete bestraft, te vereffenen op de dag van het afsluiten van de ambachtsrekeningen. Wie dan niet verscheen, zag zijn boete verdubbelen (96).

Het rekeningenboek van de XVIIIe eeuw vermeldt verschillende uitgaven in verband met de kleding van de keersdragers. Voor hen, die belang stellen in prijzen, laten we enkele posten volgen. In 1748 kostte een paar kousen 2 g. 5 st. (97). In 1768 kocht men bombazijn voor de japons van de dragers, waarvoor 7 g. uitgegeven werd. De kleermaker Petrus Elias ontving voor maakloon 2 g. en de schoenmaker Joseph Demies voor een paar schoenen 4 g. 18 st. De kremer Vrancken rekende voor een paar witte kousen 5 g. 19 st. (98). In 1770 kreeg Philippus Pierson het «keeren vant keersdragerskleedt» toevertrouwd, uitgave : 7 g. 1 st. 1 oord (99). Maar in dezelfde rekening zien we tot onze grote verwondering volgende post vermeld: «Ontfangen van Boeckhouder A. Everard, over een keersdraegerskleedt en andere effecten vant ambacht vercocht, volgens desselfs notitie... 22 g. 11 st.».

De Uitvaart- of Requiemmis

Op 29 april 1556, kwamen de meesters en hun gezellen samen bijeen in het kloosterpand van de Predikheren. Besloten werd dat voortaan voor de overleden leden, «mans oft vrouwe», een requiemmis zou gecelebreerd worden. Meesters en knechten moesten door de knaap gedaagd worden om die plechtigheid bij te wonen, «opde verbeurte van vier stuyvers». De bijdrage in de onkosten werd voor de meesters en meesteressen vastgesteld op een halve stuiver en voor de knapen op een oord. Wie belet was aanwezig te zijn, moest tijdig een gezwoorne daarvan verwittigen. Deze verontschuldiging belette niet dat de offerpen-

(94) AL 4661, f° 359.

(95) AL 11.708, f° 129.

(96) AL 4651, f° 11 v°.

(97) AL 11.708, blz. 21.

(98) Ibid., blz. 79.

(99) Ibid., blz. 81.

ning moest betaald worden, zoniet volgde een boete van vier stuiver. Het reglement voorzag eveneens dat, indien het offergeld niet volstond voor het dekken van de onkosten, «dye weduwe oft erffgenaemen vanden afflyvighe t'selve sullen schuldich syn te supplerene» (100). Vermelden we nog dat de knaap voor het dagen recht had op één stuiver.

Het statuut van de weduwen

Het ambacht telde te weinig leden om een busse in stand te kunnen houden, die de ouden van dagen en de zware zieken in hun nood moest bijstaan. De meesters, die zelf niet meer in staat waren te werken, moesten hun bedrijf op gang houden met de hulp van hun zonen of van gasten. Voor de weduwen was dat ook de enige uitweg. Op grond van de aanslag voor het jaargeld voor het jaar 1756, kan uitgemaakt worden dat toen, op 23 meesters, twee weduwen een molen en vier andere een droogmaaldery uitbaatten (101). Vielen beide ouders weg, en waren de kinderen niet in staat het bedrijf zelf voort te zetten, dan konden zij enkel rekenen op andere familieleden of op liefdadige personen uit hun omgeving. Een voorbeeld van daadwerkelijke hulp werd in 1673 gesteld door het college de Bay, dat in die tijd de Leimolen bezat. De pachters Dionys van Leeuw en zijn echtgenote Anna Busse hadden minderjarige kinderen achtergelaten. Jacques Van Gindertaelen en zijn echtgenote Maria Meulemans waren bereid de molen in bedrijf te nemen. De voorzitter van het college, E.H. Joannes Recht, stemde hiermede in, op voorwaarde «de achtergelaeten kinderen van die vs. van Leeuw ende Anna Busse t'onderhouden eereijck ende gelijk hun eijghen kinderen van mondcosten alleen geduerende den termijn van dreije eerste jaeren ende dat in den vs. molen sonder ijct daer van te moghen heijsschen ofte pretenderen». De oudste dochter, Magdalena, «tegenwoordich regerende den ontfanck», mocht ter plaats blijven wonen, maar moest het toezicht blijven uitoefenen tot de tijd, dat de nieuwe huurders aldaar hun intrek zouden nemen. Deze laatsten waren verplicht haar «recompens te doen by forme van vereeringhe ter consideratie die sorghe die sij draeghen sal». Magdalena volbracht haar taak zo goed, dat zij uiteindelijk definitief op de molen bleef: in een akte van 1675 wordt verklaard dat «een houwelyck geconcipeert is tuschen Peeter Van Gindertaelen, soone des vs. Jaecques ende Magdalena van Leeuw» (102). En het bleef niet bij een plan...

LEDENLIJSTEN

Gedurende eeuwen volstonden de watermolens om de be-

(100) AL 4651, f° 25.

(101) AL 11.708.

(102) RAB, Notariat Général du Brabant, Notaris Lenoire, 13.312.
Z.E.H. Jean Cassart, kanunnik van het Bisdom Doornik en nakr-
meling van Jacques Van Gindertaelen, wees ons deze belangwek-
kende akte aan, waarvoor wij hem onze beste dank betuigen.

hoefden van de stadsbevolking te dekken; het aantal meesters was dientengevolge beperkt. De enkele wind- en rosmolens, die in de XVIIIe eeuw opgericht werden, brachten daarin geen gevoelige verandering. Zie hier een eerste ledenlijst, samengesteld aan de hand van de telling van 1597/98 (103).

- 1) Van Bouckel Franchoys, in de Nieuwmolen, banmolen in de Wandelwijk.
- 2) Coosmans Jan, in de Moutmolen, banmolen in de Wandelwijk.
- 3) Van Loetere Geraert, in de Vliegsmolen (Schapenstr.).
- 4) Van Boeckel Willem, eigenaar van de Gaffelmolen (Schapenstr.).
- 5) Van Arkenteele Jan, in de Redingenmolen (Redingenstr.).
- 6) Barbiers Adriaen, in de Amolen op de Lei.
- 7) Boisacq Gielis, zoon van Jan, «den Tervenmolen, staende over de Voere» (Kuihoek).
- 8) Egms Willem, in de Slachmolen (Smoutmolen van de Vettewarriers, Vaartstraat).
- 9) Van Pere Aerdt, in de molen van Mr. Peeter Vekemans (Viermolen, Vaartstr.).
- 10) Symoons Niclaes, in de Sluismolen van Z.M. (Sluisstr.).
- 11) Vander Syphen Augustijn, «molder onder de Borch» (Mechelstr.).

Toen schijnen er geen droogmaalders te Leuven geweest te zijn. In de telling worden vijf molenknechten vermeld.

Op het eerste gezicht is men geneigd het als heel natuurlijk te beschouwen dat de molens van vader op zoon door éénzelfde familie uitgebaat worden. In werkelijkheid is dat heel zelden gebeurd. Als men de telling van 1646 onderzoekt, komt men tot de vaststelling dat er na een halve eeuw reeds heelwat veranderd was in de samenstelling van het ambacht (104). Nieuwe namen kwamen te voorschijn: Huybrecht Nijs, die op de Engevlit woonde, Anthoen De Raedt, die in de buurt van de Schapenstraat gevestigd was (105), waar men eveneens Guilielmus Vander Eycken in de Graetmolen en Guillam Gooris in de Schorsmolen aantreft. Dionys Van Leeuw wordt door de klerk eenvoudig vermeld als gevestigd «inden molen», waarmede vermoedelijk de Amolen op de Lei bedoeld werd. Jacques Van Oeteren bewoonde de Vliegsmolen. Het is niet uitgesloten dat hij een bloedverwant is van zijn voorganger Geeraert Van Loetere. In die tijd nam men het niet zo nauw met de familienamen! Ter-

(103) Willem Boonen, op. cit. - Op te merken valt, dat sommige molenaars tegelijk «labeurders», dus producenten van granen, waren. Augustyn Vander Syphen hield drie paarden, Aerdt Van Pere en Niclaes Symoons hadden er ieder twee. De andere meesters bezaten er doorgaans maar een en sommige zelfs geen.

(104) AL 3357. De lijsten zijn tamelijk slordig opgesteld.

(105) RAB, Notariaat Brabant, 14.Q32.
Huybrecht Nijs verhuurde later de Engevlit aan Anthoen de Raedt. Laatstgenoemde is raadslid geweest en stierf op 18.1.1659.

loops gezegd, een Huybrecht van Loeteren, «brouwer», woonde «in Aelst» in de Brusselsestraat.

Een bevestiging van de grondige wijziging in het effectief vindt men ook in een acte, die op 6 januari 1655 voor notaris A. Van Heusden verleden werd (106). Toen verscheen het voltallig ambacht om een beslissing te treffen inzake het aangaan van een lening. Veertien meesters ondertekenden het stuk.

- 1) Guilliam Herrincx, deken,
- 2) Anthoen de Raet
- 3) Niclaes Sergeysens
- 4) Jan Van Noeter
- 5) Geeraerd Serghijens
- 6) Peeter Vincx
- 7) Nys de Leeuw
- 8) Jan de Clock
- 9) Henrick Meulemans
- 10) Jan vanden Kerckhoven
- 11) Henrick Elskens
- 12) Laureijs Meys
- 13) Jan Janssens
- 14) Geeraert Sergysens.

Het is dus bewezen dat van beslotenheid van het ambacht, zoals bij de beenhouwers, bij de maalders geen spraak is. De voornaamste oorzaak hiervan is het feit dat zij doorgaans geen eigenaar waren van hun molen. Dikwijls liep de pacht over een kleine termijn. Zo werd de Redingenmolen van 1670 tot 1687 aan niet minder dan vijf verschillende meesters verhuurd (107). Geen wonder dat wie de kans zag een molen te kopen of in gunstiger voorwaarden te huren, er niet tegen opzag elders te gaan verblijven.

De exploitatie nam niet veel personeel in beslag. De patroon werkte zelf, bijgestaan door zijn huisgenoten en een of twee knechten. Al de zonen konden geen werkgelegenheid bij hun vader vinden (108). Er was dus geen ander uitweg als elders een molen te zoeken, die vrijkwam, of een ander vak te kiezen. In de XVIIIe eeuw, gingen molenaarszonen naar het brouwersambacht over, dat toen een grote bloei kende (109).

(106) RAB, Notariaat Brabant, 14.028.

(107) RAB, Notariaat Brabant, Not. Grietens, 12.921 tot 40.
1670 - Niclaes de Raedt x Barbara Sergeysens, dochter van Gerard, maelder.
30/ 7/1675 - Jan van Halle.
13/ 1/1677 - Jacob van Noeteren x Elisabeth van Halle, dochter van Jan en Catharina Stautevoet.
2/ 4/1686 - Jacob Sergeysens x Ida vander Haert.
15/10/1687 - Gerard Pedringo x Theresia Baudewyns.

(108) AL 3329 Telling 1646.

Huybrecht Nijs werkte met zijn zoon, een knecht en een meid. De «molder onder de Borcht» stond eenvoudig alleen. In de XVIIIe eeuw namen toch enkele bedrijven een zekere uitbreiding, zoals blijkt uit de tabel, die verder voorkomt.

(109) De families De Bruyn, Van Boeckel, Sergyssens zijn in het brou-

Hoe de toestand van het effectief was op het einde van het Oude Regime, kan nagegaan worden, dank zij de ontvangsten, voortkomend van het neringgeld. Volgens het tarief is het mogelijk de omvang van de bedrijven vast te stellen. Verder kan op grond van de ontvangsten voor ambachts- en boekgeld uitgemaakt worden wie als meesterszoon en wie als vreemde in het ambacht opgenomen werd. Op basis van de rekeningen voor het jaar 1792, werd volgende tabel opgemaakt (110).

TABEL 1792

Namen	Aanslag in Gulden	Meesters op een molen — ½ G.	1 G. per knecht	Meesters zonder bedrijf — ½ G.	Aanvullende bijzonderheden
Jan-Baptist Boels	8.0	1	6	—	Deken in 1792
Jan-Frans Janssens	8.10	1	6	1	Boekgeld 1763; opgen. 6-7-1766; Overdeken 1794.
Jan Van Schoelant	3.10	1	1	1	Opgen. 7-2-1780.
Peeter Uytterhoeven	3.10	1	1	1	Opgen. in 1751; boekgeld 1747.
Jan Sergeys	3.10	1	1	1	
Stephanus De Bruyn	4.10	1	2	1	
Jan-Baptist De Bruyn	5.0	1	3	—	Deken in 1792.
Guill. Janssens	3.0	1	1	—	Deken in 1794.
Jan Coene	5.0	1	3	—	Boekgeld 9-5-1784; opgen. 13-6-1785.
Andreas Van Doren	5.0	1	3	—	
Aegidius Sergeys den ouden	0.10	—	—	1	
Jacobus Verschueren	6.0	1	4	—	Boekgeld betaald en opgenomen 15-12-1783.
Hendrik Clavers	0.10	—	—	1	
Jan-Frans Durant	6.0	1	4	—	Opgen. 8-4-1786.
Jan Clavers	3.0	1	1	—	
Ferdinand Persoons	5.0	1	2	—	

wersambacht flink vertegenwoordigd (AL 11.589 /90). Het licentiaat in de rechten of in de geneeskunde trok ook sommige zonen van die geslachten aan, hetgeen bewijst dat de ouders niet onbemiddeld waren.

(110) AL 11.708, blz. 147/8.

Op 19.7.1658 werd door een ordonnantie van de gemeenteraad het ambacht gemachtigd «het neringhe gelt tot twee ende het knechtengelt tot eenen gulden jarelycx» te verhogen (AL 322, f° 102 v°).

Martinus Truyens «van Binkom»	3.0	1	2	—	Boekgeld 1765; opgen. 6-12-1787.
Francis Boels	0.10	—	—	1	
Josephus Boels	8.0	1	6	—	Deken in 1794.
Aegidius Sergeys junior	0.10	—	—	1	
Francis Sergeys	0.10	—	—	1	
Aegidius Verhulst	7.0	1	5	—	opgen. 5-9-1792. Boekgeld 28-8-1792; Huwde de weduwe van Jan-Baptist De Bruyn.
TOTALEN	90.0	17	51	10	

Eens te meer blijkt dat het aantal «vreemden» vrij hoog ligt, hetgeen bevestigt dat bij de molenaars niet aan beslotenheid van het ambacht gedacht werd. Ten slotte dient gewezen op de hoge verhouding van de meesters, die persoonlijk het vak niet uitoefenden, wat niet belette dat zij stemrecht hadden en zeker veel invloed uitoefenden.

A. MEULEMANS

UIT OUDE PAPIEREN

CONTROLE OP DE REIZIGERS

Met het doel de opsporing van de misdadigers te vergemakkelijken, worden de hotelhouders thans verplicht de identiteit van hun klanten vast te stellen en hun namen in een speciaal register op te tekenen. Een paar eeuwen geleden was de controle nog strenger. Als bewijs, volgend uittreksel uit het verslag van de zitting van de Leuvense stadsraad, gehouden op 3 juli 1744 :

« Myne heeren den geauthoriseerden Meijer, Borgemeesteren, Schepenen ende raedt der hoofstadt Loven, ordonneren aen alle Borgers ende inwoonders deser stadt, van wat staet ofte conditie de selve souden mogen wesen, alle avonden eene ure naer het sluyten der poorten, ten stadthuyse over te brengen in de caste aldaer hangende ontrent de conchergerije, bij billiet specificatoir, inhoudende die naemen ende toenaemen van de personen, dewelke t'hunnen huysen sijn logerende, van waer de selve sijn, hunne qualijt ende hoe lange deselve van intentie sijn alhier te verblijven, op pene van twelff guldens, te verbeuren voor iederen persoon op de voors. maniere niet overgebracht sijnde. »

(AL 364 blz. 269-70)

A. M.

DE ZWANEZANG VAN DE REDERIJERS

Ofschoon wel niemand de rol onderschat, door de «Kamers van Rhetorica» bij de evolutie van onze letterkunde vervuld, kunnen wij niet vermijden dat hun proza en hun «vaerzen» thans ontwillekeurig een glimlach doen opwekken.

Verwend als wij zijn door een Vlaamse literatuur, die reeds een hoge vlucht heeft genomen en voor de Noord-Nederlandse niet langer in de schaduw dient gesteld, kunnen wij de vroegere literaire produkten niet meer smaken in dezelfde mate als onze voorouders zulks konden. Elkeen is een kind van zijn tijd...

Nog moeilijker valt het ons, een objectief en begrijpend standpunt in te nemen tegenover hun geesteshouding, hun betrachtelingen en aktiviteitsvormen. Onbekend is onbemind. Wij oordelen volgens thans algemeen gangbare maatstaven en dikwijls zelfs zonder ooit een poging te hebben ondernomen, met de Rederijers nader kennis te maken.

Vóór ons liggen drie oude boekjes. Het ene, verschenen te Amsterdam in 1876, is een «*Jaarboekje voor Rederijers en Beminnars der Poëzij*», onder hoofdredaktie van D.H. van Heyst. Het tweede is het twaalfde «*Jaarboekje van het Kersouwen voor het jaar 1873*» en verscheen te Leuven, bij de Weduwe C.J. Fonteyn. Het derde is eveneens een jaarboek van «*Het Kersouwen*», maar voor het jaar 1893.

Deze boekjes, beter dan een geleerde verhandeling, want veel rechtstreeks tot ons gemoed sprekend, geven een uitmuntende kijk op de laatste pogingen van de Rederijers, de traditie hoog te houden of opnieuw op te nemen. Ze liggen als het ware op de grensscheiding van de rederijerskamers en de huidige literaire kringen en toneelgroepen.

Het jaarboekje van de Noord-Nederlandse rederijers heeft niet minder dan 66 bladzijden voorbehouden aan een lijst van de toentijds bij onze Noorderburen bestaande Kamers, met aanduiding van hun devies, de datum van oprichting en het toenmalig bestuur. Opmerkelijk is nochtans, dat ze afgaande op die data, alle hun ontstaan schenen te vinden in de helft van de vorige eeuw. Moeten we daaruit besluiten, dat alle oudere voor goed waren opgedoekt en alleen een aantal jongere kringen trachtten de «Rhetoriek» nieuw leven in te blazen? Geenzins! Veelal betreft het hier de *wederoprichtingsdata* van oude, door bloedarmoede zielogende of slapende kamers. Maar ook voor de nieuwere bleven naam en leuze nog immer op het beproefde recept afgestemd.

Wij vermelden terloops: «*Door vriendschap bloeiende*» (Amsterdam), de kamer «*Thalia*» te Akkrum met zinspreuk «*Door de Tijd wordt de Spruit een Boom*», de kamer H.K. Poot te Bodengraven met kenspreuk «*Waar de krachten ontbreken is de wil te prijzen*», de rederijerskamer «*Aurora*» te Nieuw-Buinen, met zinspreuk «*Oefening kweekt Kunst*», de kamer S.J. Van den Berg, te Enkhuizen met devies «*De Taal is gans het*

Volk». Verder ontmoeten wij kenspreuken als: «*Al doende leert men*», «*Vriendschappelijke oefening*», evenals het onvermijdelijke «*Eendragt maakt magt*». Ook wordt gewag gemaakt van het «*Nederlandsch Rederijkersverbond*», opgericht in 1864 met als besturende kamer de Rederijkerskamer «*Jan van Beers en Nicolaas Beets*», te Utrecht, verbond dat toen circa vijftien over gans het land verspreide kamers groepeerde.

BENELUX «*avant la lettre*»...

Voormeld boekje sluit af met een uitvoerig verslag over de grote Internationale Toneelwedstrijd te Breda op 2 oktober 1875, ingericht op initiatief van de rederijkerskamer «*Vreugdendal*». Wij laten, in nieuwe spelling, enige merkwaardige citaten volgen, en wel deze waarin de nadruk wordt gelegd op de Belgische medewerking.

«De Vaderlandse driekleur werd allerwege ontplooid en begroette in broederlijke geest de Belgische vlag, die ter ere van de mededingende Belgische toneelgezelschappen hier en daar wapperde». In de optocht stapten inderdaad mee op: *De Jonge Toneelliefhebbers* van Brussel, *de Morgenstar* van Brussel, *Hoop en Liefde* van Antwerpen, e.a.

Belangwekkend was de welkomsrede, in de feestzaal uitgesproken door Jan Philipsen, voorzitter van *Vreugdendal*. Wij citeren: «In 't jaar 1492, dat gedenkwaardig jaar, waarin de vlag der beschaving door de grote Columbus in de Nieuwe Wereld gepland werd, togen de Vreugdendaelers, met toestemming van het Edelachtbare bestuur dezer stad, naar Leuven om de prijs van uiterlijke welsprekendheid te winnen en waren zo gelukkig te mogen slagen. 381 jaren waren sedert die heuglijke gebeurtenis voorbijgegaan en 't jonge *Vreugdendal*, 't geen zo gaarne het voetspoor van de edele vaders volgde, behaalde een prijs in 't Drama, alsmede een der prijzen van uitnemendheid, in de Zuid-nederlandse stad Geraardsbergen. In 1555 hield het oude *Vreugdendal* een luisterrijke prijskamp, waaraan verscheidene Kamers van Rhetorica deelnamen, en in 1875 heeft het jonge *Vreugdendal* de vermetelheid ook die erebaan te durven inslaan.

«De regelingscommissie, die mij de eer aandeed mij tot haar voorzitter te benoemen, aanvaardde vol ijver de moeitevolle, maar tevens aangename taak, en zij richtte in de eerste plaats het oog naar Zuid-Nederland, waar wedstrijden aan de orde van de dag zijn en alwaar zovele geleerde, krachtige en onvermoeide mannen alle pogingen aanwenden om de gemeenschappelijke moedertaal te verheffen en de schone broederband tussen taalverwanten meer en meer, door alle gepaste en lofwaaardige middelen, te versterken...

«De spreekwijze van de Vlaming is ons even verstaanbaar als de volkstaal der bewoners van de Noord-Nederlandse provinciën; de Nederlandse stambroeders van Frans-Vlaanderen, van de Oranje-Vrijstaat, van Oost- en West-Indië en van de Trans-

vaalse Republiek beogen allen met ons éénzelfde doel: de Moedertaal: hebben allen met ons éénzelfde leuze: De Taal is gans het Volk».

Spreker brengt een warme hulde aan J.F. Willems, schetst in enige woorden de evolutie van het Nederlands als kultuurtaal en stipt aan, dat in 1849, door een oproep, van de ijverige stad Gent uitgaande, de grondslag gelegd werd tot een heilzame verbroedering, en dat nog in datzelfde jaar het eerste Nederlandse letterkundig congres vergaderde.

«En waar het glansrijk verleden van bijzondere verdiensten en uitstekende talenten gewaagt; waar een heden is dat zoveel bijbrengt tot ware beschaving en volksontwikkeling: dàar zal, dàar moet de toekomst de kroon zetten op het grote werk dat zoveel inspanning kost en zulke degelijke uitspanning voorheeft. Het lijdt geen twijfel of het Toneel zal eenmaal worden de echte volksweeke-school, die een Shakespeare en een Molière zich droomden, de zuivere bron waaraan menig hart dorstend naar kennis en waarheid, zich zal kunnen laven.

WILLEM III EN LEOPOLD II

«In de eerste plaats moet ik dankbaar gedenken de hoge eer en het zeldzame voorrecht, ons ten deel gevallen door de uitloving van een massief gouden medaille door Z.M. onze geëerbiedigde Koning Willem III die geen gelegenheid laat voorbijgaan om het Nederlandse volk te tonen dat zijn vaderhart steeds warm en belangstellend klopt voor zijn getrouwe kinderen.

«Een grote verrassing was het ook voor onze Kamer bij het vernemen dat de edele Koning van België, Z.M. Leopold II zijn zegel had willen hechten aan de zaak der beschaving en daardoor blijk gaf, dat de goede verstandhouding van zijn Vlaamse onderdanen met onze landgenoten door hem op hoge prijs gesteld wordt en hij die gaarne wenst te ondersteunen en te bevorderen. Die vorstelijke gunst verkrijgt nog groter waarde, als men weet dat het de eerste Toneelwedstrijd is waaraan Z.M. Koning Leopold II zo hoogst welwillend zijn steun gaf.

«De Rederijkerskamer «*Vreugdental*» zal steeds dankbaar en met gepaste eerbied al die gunsten gedenken; te meer daar zij reeds vanaf de oudste tijden op vele voorrechten en privilegiën kan bogen, en op 30 mei 1620 de buitengewone eer genoot, de dappere en geliefde Prins Maurits op de Kamer zelve met gans zijn hofstoet te mogen ontvangen.»

Spreker vermeldt tevens, dat zijn vreugde volledig was, toen hij er in gelukte «... de Zuid-Nederlandse bard, Dr. Jan Nolet de Brauwere van Steeland, aan deze schone zaak te verbinden». En de verslaggever besluit met een overzicht van de verdere feestelijkheden.

Het Amsterdamse «*Jaarboekje voor Rederijkers en Beminaars van de Poëzie*» voor het jaar 1876 verschaft ons een uitmuntende kijk op de literaire rederijkersprestaties in de tweede helft van de vorige eeuw. De romantiek behoort vanzelfsprekend tot de meest getokkelde snaren. Soms is ze zelfs bepaald tranerig en verwekt bij ons het tegenovergestelde effect van datgene, destijds bij de lezers en toehoorders onbetwistbaar verwekt. Wat denkt u, moderne lezer, bijvoorbeeld over volgende strofe van het gedicht «*De Liedjeszangster*», door W.E.N. Muskeyn :

«Ach! Jong en schoon en arm daarbij te wezen,
Te midden van 't gewoel op aarde alleen
Te staan, niet weten wat gij hebt te vrezen,
Of waar ge een strik moet duchten voor uw schreën,
Dit is het lot, verstootlinge, u beschoren,
Arglistig wordt uw onschuld reeds belaagd;
Reeds vloeit een zoete vleitaal u in de oren,
Een engel treft u 't hart reeds, arme maagd».

Door dezelfde dichter worden we vergast op een langademig produkt: «*Herroeping*». Het gaat over Joris de Gier, die in een gelagzaal te keer gaat tegen de geneesheren, en hierbij o.m. te kennen geeft :

«De dokters zijn ezels en de eerste van 't ras
'k Hou 't vol tegen allen, is dokter Verplas!»

Maar Joris wordt weldra geplaagd door rheumatisme. Geen kwakzalverijen brengen baat en zijn vrouw, ten einde raad, ontbiedt de beledigde dokter in kwestie. Maar Dr. Verplas wil slechts komen, op voorwaarde dat Joris zijn beledigende woorden herroept. De boer blijft koppig vasthouden aan zijn mening en sukkelt verder. Bij het naderen van de lente komt hij weer op eigen kracht te been. Op een wandeling ontmoet hij de dokter en verklaart spontaan zijn woorden in te trekken. Hij doet zulks nochtans op zonderlinge wijze :

«Toen 'k zei dat ge een ezel waart, meende ik het niet;
Nu doen mij die woorden, geloof me, verdriet;
Een dokter gelijk met een ezel te stellen!
Hoe kon ik toch ooit zulke onzin vertellen?
De dokters, zo deftig, zo wijs, zo geleerd,
Voor ezels te houden! 't Was dwaas en verkeerd!
Neen! Ezels, en grote voorwaar, zijn de lieden,
Die, als ze niet wél zijn, een dokter ontbieden».

Melodramatisch in de hoogste graad mag 't *Gerichte* genoemd worden, door T. Keyzer Tz. Een rijke vrouw scheept een arme moeder af, die om een aalmoes bedelt voor haar stervend wicht. Maar ... aan Gode bleef 't gericht. En de uiteindelijke dag komt, dat de rijke vrouw naast de arme moeder vóór de hemelse vier-schaar staat. Deze veroordeelt de rijke vrouw tot de hel, maar daar verschijnt eensklaps een lief jongetje, dat de rechters om genade smeekt voor de vrouw. En wie was dat knaapje? Natuurlijk niemand anders dan

«... 't Kindje dat geen brood
Ter wereld had en omkwam in zijn nood».

Verder maken wij o.m. kennis met de romance «*Huib en Teuntje*», door P. Louwerse, «*De Moderne Damon en Phintias*» (Peter Tennerson) en «*Het Weeskind*» door G.L. Toekamp Lammers.

«*De legende van Argisch*» (een gedeelte van Wallachije dat, na vele lotswisselingen, in 1854 aan Oostenrijk werd toegewezen) beslaat niet minder dan acht bladzijden poëtische «ontladingen», op het thema van een oude sage. Kernachtig is dan weer E. Laurillard's «*Kermisviering*», waarvan wij een fragmentje laten volgen :

«Woelige straten
Hersens op hol,
Ambachtslui dronken,
Dienstmeiden dol.
Slin'gende schommels
Sissend gebak,
Pret in de blikken,
Geld in de zak».

Zelfs worden wij in dit Rederijersdagboek vergast op een blijspel in één bedrijf: «*De twee verstrooide Militairen*», naar A. von Kotzebue bewerkt door W.C. Royaards. Het is slechts een vulgaire klucht, zoals ze een kwarteeuw geleden nog hoogtij vierde op onze buitengemeenten.

Vermelden wij ook de melodramatische verzen van P. Louwerse: «*Het Kind der Gevangenis*», waarin we de tragische lotgevallen beschreven vinden van een mislopen moeder, die in de kille cel een kind ter wereld brengt en waanzinnig wordt bij de gedachte, wat het wichtje in die omstandigheden worden zal. De dichter wijst terecht op het grote euvel dat de samenleving teistert:

«... De duisternis
Omgeeft ons meer en meer!
De Liefdelamp dreigt uit te gaan,
Och, geef ons olie, Heer!»

Bij de verdere dichters vinden we o.m. J.F. Sikken, die rijmt over Anna, de eens zo fleurige en levenslustige deerne, die zich echter eens «te ver» liet gaan, met de destijds door onze markt- en straatzangers zo dikwijls met bevende stem vertolkte gevolgen :

«Thans ligt zij op een strobed neer,
En aan de dorre borst
Daar hangt een kind der schande vrucht -
Vermachtend van de dorst».

Dit alles was te wijten aan «de jonker van 't kasteel», die er met zijn lichtzinnige kornuiten schuld aan had, dat :

«Zo valt, in 's levens lentetijd,
Zo menig bloempje neer,

Dat bloeide in de zonneschijn
Van godsdienst, deugd en eer».

Cypriaan Van Zeveren behandelt «*Avondkout*», Jacob Schramm vertelt over «*Het Grauwkje*» en Floris van Westervoort zet zijn beste pen voor, om een lange ode te wijden aan «*Tante Dora*». Waarna de pennevruchten van onze Noorder-Rederijkers besloten worden met een dramatische toneelschets door Ant. Bosch : «*Bekroond*». Een arme dichter, op de rand van de verwijfeling, bezit geen duit meer om zijn kroost te voeden. De toekomst is zo duister als de zwartste nacht. Maar daar komt de engel in de nood, in casu de brievenbesteller, die ditmaal geen aanslagbiljet van de belastingen brengt, maar een brief waaruit blijkt dat zijn gedichten bekroond werden. Het bedrag van deze bekroning zal hem uit de nood helpen... Wij willen dit stukje trouwens een zekere spanningskracht en boeiende ontwikkeling niet ontnemen, ook al zijn sommige tonelen en uitdrukkingen van aard ons thans, veeleer te doen glimlachen. Immers, de tijd staat niet stil... De literaire vormgeving evenmin.

*

* *

DE LEUVENSE REDERIJKERS

Het «*Jaarboekje van Het Kersouwken voor het jaar 1873*» werd gedrukt te «Loven», in de drukkerij der Weduwe C.J. Fonteyn. Op het exemplaar in ons bezit komt bovendien het zegel voor van de «Lovensche Rederijkkamer Het Kersouwken», met in het midden een tuiltje bloemen waaronder de zinspreuk «*Zuiver*».

Dit Jaarboekje, dat ons werkelijk enige verrassingen biedt, zet in met de «naamlijst der leden». Het bestuur was samengesteld uit een Hoofdman, een bestendige Proost, twee Dekens, een Griffier-Briefwisselaar, een Griffier-Verslaggever, een Boekbewaarder, een Penningmeester en vijf Raadsleden. Volgt een lijst met talrijke «Gewone Leden» en «Leden van Verdienste», waarbij o.m. de naam valt te noteren van H. Conscience, letterkundige te Brussel; Vrouwe Courtmans, geboren Berchmans, letterkundige te Maldegem; E. Courtmans, letterkundige te Maldegem; J.A. De Laet, volksvertegenwoordiger te Antwerpen; E. Ecrevise, vrederechter te Eeklo; Emm. Hiel, letterkundige te Brussel; Rozalia en Virginia Loveling, letterkundigen te Nevele; Fr. Rens, voorzitter van «De Taal is gansch het Volk» te Gent; Th. Sevens, letterkundige te Dudzele; Sleeckx, professor te Lier; A. Snieders, jun. letterkundige te Antwerpen; Isidoor Teirlinck, letterkundige te Drogenbos, en Eug. Van Oye, geneesheer te Oostende. Als «Bescherm lid» fungeert Z.D.H. Mgr. de Hertog van Arenbergh.

Het «Voorwoord» verwezenlijkt dadelijk een nadere kennis-making :

«De maatschappij *Het Kersouwken* stelt zich ten doel het beoefenen, bevorderen en verheffen onzer dierbare Moedertaal, het billijk wedereisen der heilige rechten der Vlamingen; het bestrijden van alles wat de taal hunner voorouders vernedert of tegenwerkt; het bewaren van eigen zeden en gebruiken; volksverlichting en beschaving door de moedertaal.

«De Kersouwieren strijden de vreedzame strijd des geestes voor het behoud hunner onafhankelijkheid, overtuigd dat zij zijn dat een volk zonder of met een vreemde taal geen volk is en onmogelijk kan blijven voortbestaan; zij zijn te zeer aan hun vaderland gehecht om een uitheemse taal de voorkeur te geven; hun staan de gulden woorden in het hart gegrift:

«De taal is als de vlag der onderscheiden volkeren,
Wie gene taal bezit, bezit geen vaderland».

«Ook laten zij geen gelegenheid voorbijgaan en stellen zij alles in het werk om hun edel en loffelijk doel te bereiken. Hun werkzaamheden zijn talrijk, hun opofferingen onschatbaar. Zo schreef *Het Kersouwken* in 1871 een letter- en toneelkundige prijskamp uit, die onder alle opzichten zeer luisterrijk was. Zijn stem vond weerklank bij de voornaamste letterkundigen van Noord- en Zuid-Nederland die, als om strijd, naar de lauwerkrans dongen. Wat in de verschillende steden op het toneelkundig terrein uitstekend is, kwam naar Loven toegestroomd om zijn oproep te beantwoorden.

«Dikwijls zien wij *Het Kersouwken*, hetzij uit eigen beweging, hetzij door zich aan te sluiten met de *Nederduitsche Bond* van Antwerpen, *Tijd en Vlijt* van Loven, de *Veldbloem* van Brussel, *Neerlands Toekomst* van Gent, en meer andere genootschappen vertogen naar de Kamer der Volksvertegenwoordigers alsmede naar de Raad der gemeente sturen om een einde te stellen aan onze Vlaamse grieven».

Het Jaarboek brengt ons dan vooreerst een Huldedigedicht aan Michaël Smiets, professor te Roermond, ter gelegenheid zijner bekroning in de luisterrijke prijskamp, uitgeschreven door de Lovensche Rederijkkamer *Het Kersouwken*. Het gedicht werd geschreven door J.-J. Eyck, onderwijzer te Heerlen.

Het zou ons te ver leiden, hier alle in het Jaarboek vermelde verzen te citeren. Bepalen wij ons tot de interessantste, waarbij vooreerst een «jeugdsonde» van Isidoor Teirlinck: *Bij 't Spinnewiel*, met als steeds weerkerend motief het klanknabootsende :

«Br... br... br...
Het wielken draait, het wielken knort,
Br... br... br...
Het wielken draait en snort!»

Van Theodoor Sevens ontmoeten wij het gedicht «*Aan Haar*», een banaal vers nochtans, met heel wat minder poëtische geladenheid dan het daaropvolgende gedicht van Isidoor Teirlinck: «*De Klapperrozen*», dat eindigt met:

«In de Lente kom ik dwalen
In de dalen
om en weêr;
'k Vind er dan de klapperroze,
Die ik koze
Lief en teêr».

Herinnert dit niet een weinig aan de simpele maar zozeer tot het gemoed sprekende stijl van Gezelle?

In oud-Nederlands dichtte J.V.D.L. een zeer verdienstelijk «*Liedeken*»:

«Daer stont in eenen torre een bloemken fyn
Ende bloeide in dat smalle vensterkyn,
Ende doe ic naer dat bloemken sach,
Dat seide met eenen soeten lach:
Vergheet mi niet,
Vergheet mi niet!»

Merkwaardig van toon is het dappere, ofschoon romantische «*Krijgslied der oude Vlamingen*» van H. Penninck, een Gulden-sporenslag-Reminiscentie:

«Rukt aan, gij woeste legerscharen,
De Vlaming is bereid:
Hij zal zijn vaadren evenaren
In moed en dapperheid!
Vermeetle, blinde Zuidertelgen,
Hoe! heugt u niet de schreeuw
Die u het stof gaat doen verzwelgen,
Het «Vlaenderen den Leeuw!»

«*Lieve, kom*» is een melodie van Th. Sevens, niet helemaal zonder poëtische verdienste ditmaal. Volgt dan een ethnografische bijdrage door E.P. Hagaerts over «*Een Reisje in het Chineses Keizerrijk*». De brave Pater zou grote ogen opzetten, moest hij hetzelfde reisje in onze tijd nog eens ondernemen.

Wij vermelden nog een interessant gedicht van Désiré Claes over «*Hedendaagse Philanthropie*», naar aanleiding van een toenmalige lijstennomloop te Brussel, waardoor de inwoners van de hoofdstad werden aangezet te ijveren, opdat de visitekaartjes zouden afgeschafte worden, en het geld, dat daaraan besteed werd, in de kas der arme drommels zou gestort worden.

Als «handigheid» wordt tevens een huldevers gepubliceerd «*Op Oom Karels Naamfeest*», met het aanbieden van een meer-schuimen «sigarenpijp» (sic), de beginletters van dit gedicht, dat door A.-J. Cosijn ondertekend is, vormen de woorden: «Lang Leve Karel».

Een lang gedicht van J. Brouwersz: «*Schillers lied van de Klok*» staat onder het motto: «*Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango*» (Ik roep de levenden, ik wek de doden, ik breek de vlammen). Deze woorden staan namelijk op de grote klok van Schaufhausen's kathedraal, alsook op die der kerk van Art, aan het meer Zug, nabij Luzern. Volgens een oud bijgeloof dacht men vroeger, dat de geluidsgolving, door een bonzende klok te-

weegebracht, donder en bliksem neutraliseerde. Vandaar de woorden: «ik breek de vlammen».

J. Lafaut schreef verzen «*Ter ere van de voormalige Verdedigers der Vlaamse Taal*» (van 1793 tot 1814), onder het nog immer zinrijke motto van Spandaro :

«Wie vreemden slaafs poogt na te klappen,
is rijp voor vreemde slavernij».

BRUSSEL

Als laatste pennevruchten onzer rederijkers krijgen we, in voormeld jaarboek, een ode «*Aan de Belgische Verdedigers der Vlaamse Taal*» van P. Willemse (Rotterdam), «*Het Schip en de Nederlandse Taal*» (W. Rosier) en «*Aan Brussel*» van Jozef De Cooman, dat ons toelaat de toenmalige Vlaamse opvattingen over Brussel te kennen :

O België's puikjuweel!
o fraaiste stad der steden
Waarover Waal of Vlaming roemt!
Welk onheil hebt gij door de hand
destijds geleden,
Waarom is 't dat men u 't verdorven
Brussel noemt?
Waarom bevindt m'u vreemde zeden?
Waarom hebt gij uw sieraad verruild
voor vreemd gebloemt?
Waarom beroemt gij u met uitheemse
schoon te prijken?....
O Jammer, ja, gij schijnt 't gedacht
Uws roems te ontwijken;
Gij schaamt u de eer,
voorheen uw beste pand.
Der vaders aard is ontgleden
In 't ware België heden
Schijnt ge een verdord gewas
in 't jeugdig vaderland!

Dit gedicht wordt gevolgd door enige verklarende «Aanmerkingen», waaruit wij noteren: «Dit alles is tot zoverre waar, dat Brussel de vreemdeling en de niet doordringende aanschouwer een gans vervalst aanschijn biedt: alles meent men er voorspoedig te wezen, en men denkt niet aan die menigte buralisten, staats- en stadsbedienden die met de grootste moeite, zoals het de statistiek ons leert, hun noodzakelijkste kosten kunnen dekken: zij en nog vele andere lieden van zulke slach zijn het die de straf der overgrote weelde en der onachtzaamheid van het grootste deel der hogere maatschappij helpen dragen (...). De vreemdeling meent dat alles vrij rechtvaardig omgaat in Brussel, wellicht omdat Brussel de hoofdstad is van een land, reeds van ouds om zijn zucht tot recht, rede en vrijheid bekend; alsof het recht, alsof het de vrijheid oefenen ware van de rijkgekleurde en sterkgespiede taal der menigte te versmaden om de spraak te verheffen die men zo vals bij die hoop van Franse dagbladschrijvelaars hoort klinken».

Het boekje besluit met een bespreking van sterfgevallen in de schoot van de kamer. Waarna de leden van het Kersouwken nog de gulden raad meekrijgen, steeds de Vaderlandse leuze «Eendracht baart macht» en «Hou u regt En Sie niet om» indachtig te zijn, «... te strijden voor de edele, de nationale zaak voor moedertaal, godsdienst en vaderland! Mochten de leden van het Kersouwken en alle de Vlamingen verenigd, deze leuzen altijd voor ogen hebben! Mochten zij, als echte Vlamingen het behoort, zonder mededogen het *franskiljonisme*, alle uitheemse en verbasterde invloed bestrijden en het dodend gif dat allengskens om weer in de aderen des volks wil dringen, tegenwerken, en, vereend, steeds op de bres staan als het én taal én rechten geldt! O! Dan voorzeker was de zegepraal onzer te lang miskende moedertaal verzekerd en onze rechten werden geëerbiedigd!»

*
* *

Wij wezen reeds op de werking voor «godsdienst, taal en vaderland», waarvan onze Vlaamse rederijkerskamers hebben blijk gegeven. Eénzelfde klank stijgt op uit de «*Letterkundige bijdragen 1898*» der «aloude Hoofdrederijkkamer van Brabant en Mechelen *Het Kersouwken* van Loven met kenspreuk «ZUIVER», gedrukt bij J. Devadder te Leuven in 1898. Het is aantrekkelijker van uitvoering dan de vorige.

Vooraf nemen wij kennis van het «Verslag van het 425-jarig Jubelfeest der Kersouw», gevierd in de zomermaand van 1898 en bij die gelegenheid uitgesproken redevoeringen. Uit deze van De Coster, schepen van onderwijs te Leuven, lichten wij de verzekering: «De rederijkkamers hebben in onze vooreeuwen een roemrijke rol vervuld. Zij waren meer dan eens toevluchtsoord van wijsheid en vaderlandsliefde tegenover de vreemde dwingelandij».

Belangrijke gegevens over deze Leuvense kamer komen voor in het antwoord van de hoofdman De Vos op voormelde toespraak :

«Het weze niet ongepast hier aan te stippen, dat *Het Kersouwken*» in 1473 uit een godsdienstig broederschap ontsproten, zich immer heeft weten te onderscheiden, zo buiten als binnen de stad Leuven. Onze Rederijkkamer had voor doel oefening ter tale, spelen van zinne en mysteriën uit te voeren op de openbare markt te Leuven in het Oud Tafelrond of in het Stadhuis. Zij nam deel aan de landjuwelen die zo talrijk in onze overwonnen gouwen werden ingericht; zij onderhield goede betrekkingen met het Leuvens magistraat, en in deze eeuw met onze beroemdste Vlaamse letterkundigen.

«Het is een beschreven feit, dat onze Kamer deelnam in 1476 aan het Landjuweel te Lier, in 1496 te Antwerpen (feest

der Violieren), in 1499 dingt zij mee in een letterprijkskamp te Lier; in 1504 richt ze met *De Roos* in Leuven een refreinenspel in, in 1510 neemt zij deel aan het landjuweel te Herentals, in 1515 id. te Mechelen, in 1531 id. te Diest, in 1535 id. te Mechelen, in 1539 id. te Gent, in 1566 id. te Antwerpen, enz. tot in 1795.

«'t Is sedert 1842, dat onze Kamer een echt toevluchtsoord scheen voor onze letterkundigen; 't is sedert dan dat wij de hartelijkste betrekkingen onderhielden met de grootvaders onzer huidige taalwet, ik heb genoemd Willems, David, Van Duyse, Destanberg, Ledeganck en Conscience.»

DE VLAAMSE GEDACHTE

Wij lichten tevens uit de redevoering van ere-voorzitter Jacobs volgende zeer belangrijke gegevens:

«*De Kersouw* bestond in 1473. Zij had een letterkundige strekking en daarom noemde men haar Rederijkkamer. Haar zinspreuk was ZUIVER; haar doel: de bevolking te onderrichten door het Vlaams toneel. Zo bestond *De Kersouw* tot op het einde der laatste eeuw, toen de omwenteling in Europa uitbarstte en België van de overheersing van Oostenrijk onder het juk van Frankrijk viel. Zij bestond nog in haar volle glans. Zij droeg de titel van Hoofdrederykkamer van Brabant en Mechelen en genoot al haar voorrechten. Zij had een persoonlijk bestaan, was bekwaam om goederen te bezitten en in recht te treden.

«Maar weldra moest zij onder de Franse invloed bezwijken. De veroveraar kende de Belgische geschiedenis. Hij wist, hoezeer de Belg aan zijn taal, aan zijn zeden, aan zijn Vlaamse geest, en bijgevolg aan zijn volkseigenaardigheid gehecht was. Om zijn verovering te verzekeren moest hij de kinderen van Breydel en De Coninck verfransen. Daarom werd ons het Frans opgedrongen en de geboorteakten onzer kinderen worden in 't Frans opgesteld.

«Om onze zeden en onze geest te verbasteren moest men van het toneel meester zijn, en het volgt uit de redevoering van een zekere burger Coen, dat men onder de naam onzer Rederijkkamer en onder de zinspreuk ZUIVER in 1796 onze burgerij bijeenriep, om een franse vertoning bij te wonen.

«Het *Kersouwken*, dit nederig bloemeke, dat drie eeuwen voor Godsdienst en Vaderland op de Vlaamse bodem gebloeid had, begon van dan af te kwijnen en bezweek onder de wind van het Zuiden.

«Van in het begin der 19e eeuw tot in 1842 hoort men van geen Vlaamse Rederijkkamer in Leuven meer spreken. In dat jaar verenigden zich enige Vlamingen, onder het voorzitterschap van de achtbare heer De Raymaeker, en richtten de Vlaamse *Kersouw* opnieuw in, onder de zinspreuk ZUIVER.

«Waarom herleeft de *Kersouw* in 1842? Om aan de Vlaming te doen weergeven, hetgeen hem het duurbaarste is, hetgeen hij door de Franse verovering had verloren en door het

verkrijgen zijner onafhankelijkheid niet had wedergevonden: de Vlaamse taal, de Vlaamse zeden en de Vlaamse geest!

«Na verloop van enkele jaren sprongen enige moedige Vlamingen op de bres; deze waren de achtbare heer Willems, David, Conscience en anderen. Door hun schriften en redevoeringen, wekten zij hun taalbroeders op en bewezen dat door de Franse invloed, onze Vlaamse gewesten verbasterd waren, en dat feitelijk het artikel 23 der Grondwet, voor de Vlaming een dode letter was.

«Ik herinner mij de aankomst van Hendrik Conscience hier te Leuven, in 1849. De dagbladen en plakchriften kondigden een grote meeting aan, waarop Hendrik Conscience zou handelen over de grieven der Vlamingen. Hij was hiertoe uitgenodigd door de heer Van Even, heden meer dan 50 jaar lid van ons Genootschap. Onnodig te zeggen, dat al wie nog Vlaams bloed in de aderen vloaide, zich verenigde in het lokaal «*De H. Geest*», waar de meeting moest plaatshebben, om de uitgever van «*De Leeuw van Vlaanderen*», de beschrijver der dappere helden Breydel en De Coninck, toe te juichen.

«M. Hendrik Conscience werd ons voorgesteld door de achtbare heren Van Even en Franz Schollaert, vader van onze huidige Minister van Binnenlandse Zaken en Openbaar Onderwijs.

«Meer dan een uur sprak hij over de droevige toestand en raadde ons aan hand in hand te werken tot het weerkrijgen onzer rechten en het doen verdwijnen van onze grieven. Onder daverend handgeklap eindigde hij met ons aan te zetten om ons in genootschappen te verenigen om tot ons doel te geraken: «*Gelijkeheid voor Walen en Vlamingen*».

«*De Kersouw* heeft deze oproep beantwoord. Wij moeten trachten de smaak onzer taal in de samenleving meer en meer te doen aangroeien. Wij moeten het gebruik van het Vlaams, op de Vlaamse grond verplichtend maken voor al de bedienden van de Staat, Gouw en Gemeente met welke wij in betrekking zijn.»

Aldus spreker. En verder lezen wij in een stukje van Franz Mets over «*De Vruchten van de Zegepraal*»:

«Ons Vlaams karakter moet leven vrij en vrank in onze huiskring; en 't is geen kleed dat men des zondags of in de week aantooft, maar 't is een stuk van onszelf dat wij niet kunnen wegnemen zonder ons te schenden. Zijn eigen Vlaams karakter en eigen Vlaamse Zeden en Katholieke Godsdienstzin moet de Vlaming bijblijven in huis, in de school, op de straat, in 't openbaar, overal waar hij gaat en staat.»

Het boekje besluit met een uitvoerig verslag van de «Toneel- en zangkundige Wedstrijd», uitgegeven door het Kersouwken in 1898 bij zijn 425-jarig jubelfeest. Uit dit verslag lichten wij nog het volgende :

«Wanneer wij het verleden onzer Nederlandse letterkunde doorlopen, dan vinden wij in haar geschiedenis een tijdvak, dat

ons een bijzonder belang inboezemt. Ik wil spreken van de jaren 1400 tot 1560, gedurende dewelke talrijke rederijkkamers op onze bodem ontloken zijn, in volle bloei, zich met goed gevolg op het beoefenen onzer Moedertaal toelegden. Die Verenigingen sproten voort uit drie soorten van gilden: De Sottengilden, die op Vastenavond grappen vertoonden, de gilden der geestelijke broederschappen, die zich gelastten met het uitvoeren van de mysteriespelen; en de gilden der kerkelijke koorzangers; allemaal verenigingen dus, bij wie toneel en zang in ere waren. De gewrochten, door de rederijkers voortgebracht, bestonden in lyrische gedichten, en vooral in drama's en kluchten, die zijzelve ten tonele brachten.

«De rederijkkamers schreven van tijd tot tijd wedstrijden uit voor die twee vakken en kenden als prijs aan de beste letterkundige voortbrengsels kunstwerken toe.

«De rederijkkamer *Het Kersouwken* was dus getrouw aan haar verleden, wanneer zij, ter gelegenheid van haar 425-jarig bestaan, een toneel- en zangkundige wedstrijd uitschreef.»

*
* * *

De voorgaande citaten hebben ons geleerd, dat wij de Rederijkers van vorige eeuw heel wat méér verdiensten mogen toekennen, dan we doorgaans geneigd zijn te doen. Was hun poëzie naar onze opvattingen dikwijls zonder veel betekenis, dan moeten wij ze nochtans kunnen situeren in het kader van die tijd. Het zou er niet fraai uitzien voor ons, indien onze nakomelingen in volgende eeuwen de huidige letterkundige produktie zouden beoordelen, niet naar onze, maar naar hun persoonlijke maatstaven... Ook al zijn wij steeds geneigd, de kroon te willen stellen op het werk en de verwezenlijkingen van de eigen generatie.

Op het gebied van de Vlaamse ontvoogding en de strijd voor onze eigen taal en zeden, hebben onze rederijkers eveneens vruchtbaar werk geleverd. Het sociale plan werd evenmin verwaarloosd. Bovendien hebben de Rederijkkamers een vooraanstaande kulturele rol vervuld. In het licht der toenmalige toestanden - bekeken van uit onze tijd - waren deze instellingen zelfs onmisbaar! Zij hebben het terrein voorbereid en ontgonnen, waarop onze letterkunde kon opbloeien. Zij vormden de bakermat van onze huidige toneelkringen, die nog immer hun «landjuweel» betwisten. Zij strooiden het zaad waaruit nadien de literaire kringen en kunstkamers zouden kiemen.

Voor deze en andere verdiensten mogen de rederijkers aanspraak maken op de erkentelijkheid van onze en van de latere generaties.

A. VAN HAGELAND

UIT DE KERKELIJKE GESCHIEDENIS VAN LEEFDAAL

In de parochiekerk van Leefdaal worden er relikwies van de H. Hubertus bewaard en sinds onheugelijke tijden bestaat er een grote devotie tot deze heilige, met toeloop van talrijke bedevaarders.

Het was te Leefdaal dat St.-Hubertus, zich onwel voelend, zijn laatste tocht op een vlot stroomopwaarts in de Voer, van Heverlee naar Tervuren moest onderbreken om met moeite te paard naar deze laatste stad geleid te worden, waar hij zes dagen daarna stierf, op 30 mei 727 (zie hierover: De St.-Hubertus verering te Leefdaal door Paul Leynen, 1946).

In het Rijksarchief te Brussel (K.A. Abdij Vorst, nr. 7085) troffen wij het volgend gedicht aan betiteld: *Lof-sangh van S. Huybrecht, te Leefdaal, gesongen op synen Feest-dagh den 3 November 1671.*

Het schijnt niet zonder belang het te publiceren omdat het benevens enkele volkstradities aantoont hoe diep de bijzondere verering van St.-Hubertus bij onze Brabantse voorouders was ingeworteld, bijna drie eeuwen geleden.

HENRI HERDIES

Vere MIRabILIIs DeUs In sanCtIs sUIs. - Psalm 67. 36.

1

Komt en laet ons Godt gaen prijsen
In Hubertus sijnen Vriendt,
Laet hem danckbaerheyt bewijsen
Geven d'eer die hij verdient:
Want het zijn al wonder dingen
Dat hij hier te Leefdael doet,
Laet ons dan seer geestigh singen
Desen Lof met blij gemoet.

2

Negen hondert jaer geleden
Heeft hij hier de Kerck gewijdt,
Met veel traenen en gebeden
Dese plaets gebenedijdt
Hier op 't leste van zijn leven,
Maer ses dagen voor zijn doot,
Wou hij benedicti geven
Met zijn hulp in allen noodt.

3

De Reliquie sijns gebeente
Die in dese Kercke rust
Kostelijcker als gesteente
Wordt hier oock geeert, gekust,
Met aflaet van veertigh daegen
Door den Bisschop Boon verleent
Heden wort-se om-gedraegen
Komt eert dit Heyligh gebeent.

4

Siet den toc-loop van de menschen,
t'scheynt dat t'hert van liefde brant;
Die om troost en bijstant wenschen,
Komen hier van alle kant:
Oft voor raserney der tanden,
Oft besmette sieckte quael,
t' Komt hier al met offerande,
Want geneest hier altemael.

5

Men vint dry duysent naemen,
Naer een neerstigh ondersoeck,
Van die hier in 't Broërschap quaemen,
Ingeschreven in den Boeck:
En dry hondert die wy weten,
Dat bij ons gedenckenis,
Van quaey beesten seer gebeten,
Vonden hier bewaerenis.

6

Gotens die van een quaet Vercken
seer gebeten rasend' was,
Met een kerr' gebracht te Kercke
Binnen Leefdael strack genas,
Men kost selfs hem ondervraegen,
Hoe hij doen al was gestelt,
Hij placht hier een heyts te draegen,
Voor ons S. HUYBRECHTS Beldt.

7

Corbeek, Hevere twee Pastooren,
Hadden tant-pyn seer gequelt;
Wilt van hun twee pointen hooren,
t' Synder eeren aengestelt:
Daeghs een Pater noster lesen,
En een Miss' doen alle jaer:
Daer mé zijn sij hier genesen
En zijn van de tandt-pijn klaer.

8

Hoe veel Verckens, Peerden, Koeyen,
And're beesten kleyn en groot
Die ons dienen oft ons voeyen,
Die verlost zijn van de doodt
Door Hubertus troost der krancken
Met een giftjen oft een Mis:
Laet ons Godt daer over dancken,
Die in hem soo wonder is.

9

Siet den Autaer nu verheven,
Daer men syn memorie viert,
't Synder eer aen Godt gegeven,
Wonder schoon en wel verciert:
Siet den Jaeger hier gevangen,
Siet den sondaer hier bekeert,
Siet hoe dat hij met verlangen
Den gekruisten Jaeger eert.

10

Siet hem eens oodtmoedigh boogen,
't Woort vat hy uyt Jesus mondt
En die straelen uyt sijn ooghen,
Die doorboorden Zynen grondt:
Heer seydt hy en wel beminden,
Wat begeerde dat ick doen?
Gaet seydt hy Lambertus vinden,
Om te krijgen zijnen zoen.

11

Stercke Jaegers oogh des Heeren
Schiet uw' straelen in ons hert,
Dat den sondaer magh bekeeren,
Die daer mé getroffen wert:
O Dat zijn uw grootste wercken
Die gij hier hebt oyt gedaen:
Dat de sondaers uyt ons Kercken,
Sonder sonden t' huyswaerts gaen.

12

Glorie moet aen Godt dan wesen
Vader, Soon, en Heyl'gen Geest
En sijn kracht en macht voor desen,
Hier en in des Hemels feest:
Want Hubertus Ziel hier boven,
Sit in volle Majesteyt,
Die wy met hem willen loven,
Nu en inder eeuwigheyt. Amen.

G.M. P.L.

Tot LOVEN by JOANNES JACOBS op de Proôst-straet bij
het stadt-huys.

UIT OUDE PAPIEREN :

HET HOF TE MARSELAAR (ONDER MALDEREN)

Dit hof was de bakermat van het aanzienlijk adellijk geslacht *Marselaar*. Dit hof is sinds lang verdwenen. Wanneer? Volgend stuk licht ons enigszins in.

« (Op 1 juni 1660) compareerden voor Huybrecht van Linthoudt gesubstitueerde van de meyer, Franchois Verhaevert, Hendrick Covens, Gillis van Waerbeke, Dierick Verheyden en Anthonis Verheyden schepenen, Meester Gillis van Eeckhoute en Franchois Cnaepelinckx timmerlieden van hun stile. (Zij verklaren, op verzoek van heer Joachim Marchant) op hun manier waerheyt als dat zij geleden ontrent de dertich jaeren hebben afgebroken de timmeragie ende huysinghen van d'oude pachthoeve van *thoff te Marselaar*, welcke seer quaet ende verrot was; verklaren dat sij het beste hout daer uyt hebben genomen en daer mede ghemaect en deel van den coestal ende het hovenhuys (bakhuis), seynde de huysinghen niet meer om repareren door « den ouderdom ende verrotheydt ».

Sgr. Malderen (R.A.B.)

P. L.

DE STREEK VAN HALLE, VAN DE VOORGESCHIEDENIS TOT DE VROEGE MIDDELEEUWEN

(Vervolg van blz. 248)

UKKEL

Groeselenberg (8U1)

De ontginning van een zandgroef op de Groeselenberg, bracht in de jaren 1904-1905 tal van oudheden aan het daglicht.

Behalve mensengeraamten, ontdekte men er, in kuilen van één tot vier meterdiep, neolithische (?) vuursteentjes, zuigdierebeenderen, ijzeren voorwerpen en aardewerkscherven die men als «Gallisch» en «Romeins» identificeerde. Drie munten, waaronder twee met het opschrift «Cyprexa Moneta» (?) en één zilveren karolingische denarius geslagen onder Karel de Kale (823-877) kwamen er eveneens aan het daglicht.

Het gedeelte van dit materiaal dat in het bezit kwam van de Koninklijke Musea voor Kunst- en Geschiedenis (Legaat L. Delheid, inv. nr. B. 2175), hebben we uitvoerig beschreven (441). Het bestaat uit : 1) scherven van grijze kogelpotten, ten vroegste in de karolingische tijd en ten laatste vóór de XIIe eeuw gedateerd ; 2) Pingsdorfer aardewerk uit de IXe-XIIe eeuw ; 3) scherven van reliëfbandamphoren, tussen het midden van de VIIIe eeuw en de XIIe eeuw gedateerd ; 4) Badorfer waar, uit de periode tussen het tweede kwart van de VIIIe eeuw en het midden van de IXe eeuw ; 5) een sikkel en enkele slijpsteentjes.

Wij schreven dat het aardewerk een homogeen karakter vertoont en in de periode gaande van het begin van de IXe eeuw tot het einde van de XIe eeuw kan gedateerd worden.

Deze chronologie menen we te mogen inkrimpen tengevolge van nieuwe vergelijkingen met andere Brabantse vondsten. We hebben opgemerkt, dat in onze gewesten de XIIe eeuwse inheemse kogelpotten steeds een lensvormige bodem en scherp geprofileerde randen vertonen en in het algemeen hard zijn gebakken. Dit verschijnsel komt ondermeer voor bij twee Brabantse vondsten : te Grimbergen-Borcht, onder het materiaal uit de brandlaag van 1156 (442), te Nijvel bij vondsten uit XIIe eeuwse

(441) R. BORREMANS, *Een Karolingische nederzetting te Ukkel*, in *Brab. Folk.*, nr. 140, december 1958, blz. 829-841.

(442) Wat de beschrijving van deze vondsten betreft raadpleegt men: R. BORREMANS, *Ceramiek uit de Borcht te Grimbergen*, in *ESB.*, XXXVIIIe jg., 1955, nr. 11-12, blz. 463-467.

In deze publicatie hebben we echter het feit niet vermeld dat de Borcht van Grimbergen in het jaar 1159 door de graaf van Brabant werd verwoest, dit omdat sommige schrijvers de Borcht niet hebben geïdentificeerd met het geteisterd kasteel van de Berthouts; nu zijn we er echter van overtuigd dat de geschreven bronnen en de vondsten overeenstemmen om het «kasteel» van Grimbergen en de «Borcht» als een en hetzelfde ding te beschouwen. Over dit probleem raadplege men: A. DE LOE en P. SAINTENOY, *Le Sénéral Berg de Borcht-lez-Vilvorde (Brabant)* in *A.S.A.B.*, dl. VII, 1893, blz. 273-302.

lagen (443).

Te Ukkel-Groeselenberg ziet het kogelpottenaardewerk er vrij verschillend uit : het heeft steeds een bolronde bodem, in het algemeen weinig geprofileerde randen en het baksel is tamelijk zacht. O.i. zou dit aardewerk ten laatste in het begin van de XIe eeuw kunnen geplaatst worden ; wij zouden het zelfs eerder in de IXe-Xe eeuw plaatsen : het homogeen karakter van de kogelpotten dat voor een korte tijdspanne pleit en de aanwezigheid van een munt uit de IXe eeuw laten dit toe. Bovendien stemt deze datering overeen met een historisch feit : in 977 wordt de zetel van het graafschap van Ukkel naar Brussel overgebracht ; alhoewel de hoofdschepenbank te Ukkel blijft, zal deze laatste haar bevolking aanzienlijk zien verminderen ten voordele van de nieuwe grafelijke zetel. De verdwijning van de nederzetting van de Groeselenberg zou aan deze gebeurtenis kunnen gebonden zijn.

HUIZINGEN

De Sint-Jan-Baptistkerk

In december 1955 heeft de Dienst voor Opgravingen van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis een onderzoek ingericht van de ondergrond van de verdwenen Sint-Jan-Baptistkerk van Huizingen.

De oorsprong van deze bidplaats klimt op tot in de Xe of IXe eeuw. Het gaat om een grafveld waarvan men niet weet of het zich in of rond een primitieve kapel bevond. De eerste steenen kerk bestond uit een rechthoekige beuk waarvan een klein koor kort daarna werd toegevoegd. Dit gebouw werd door brand vernield (444).

Samenvatting en besluit

Te St.-Kwintens-Lennik en te Halle worden de moederkerken van onze streek opgericht. De abdij van Nijvel bouwt deze van St.-Kwintens-Lennik in de eerste helft van de VIIe eeuw of misschien reeds vroeger. Deze van Halle ontstaat wellicht in de vroegkarolingische tijd (730-778). Daarna, in de IXe en Xe eeuw zouden vele parochiekerken oprijzen, waaronder St.-Martens-Lennik, O.-L.-Vrouw-Lombeek, St.-Martens-Bodegem, Huizingen. Het is in deze periode dat de meeste van onze dorpen hun definitieve vorm krijgen.

Rond 800, in de tijd van Karel de Grote, komen Saksische groepen zich in onze streek vestigen. Merkwaardig is, dat deze zich alle concentreren op de linker Zenneoever, op de grond van de domeinen van Lennik, Halle, Leeuw en Kester. Zeven van deze nederzettingen worden gevestigd te midden van de gunstige leemgronden, de zeven andere in de overgangszone tot het vochtig leemgebied.

In de tweede helft van deze eeuw of het eerste kwartaal van

(443) R. BORREMANS, *Céramiques médiévales trouvées à Nivelles en 1951*, in *Folk. Brab.*, nr. 148, 1960.

(444) Nota van J. MERTENS in *Archéologie*, 1956, nr. 1, blz. 131.

de IXe eeuw komen zich ook kleine groepen Romanen vestigen op het grondgebied van Bellingen en waarschijnlijk ook op dit van Beert, op plaatsen die in de overgangszone tot het vochtig leemgebied liggen.

Het wegennet uit de karolingische tijd is bepaald door de betrekkingen tussen de grote domeinen. Tengevolge van de ontginning van nieuwe gronden in het domein van Lennik zullen de betrekkingen tussen de abdij van Nijvel en haar Westbrabants landgoed steeds toenemen.

Over Lennik moet ook een rechtstreekse verbinding ontstaan tussen Halle, grafelijke en dekanale zetel, en Asse, hoofdplaats van de Brabantgouw.

De voormalige weg Tongeren-Cassel speelt waarschijnlijk opnieuw een zekere rol toen het verkeer in ons land, na de verplaatsing van de koninklijke zetel van Parijs naar Aken, oostwest geïenteerd wordt en op het Maasdal geaxeerd wordt.

De inwendige twisten tussen de laatste Karolingers en de invallen van de Noormannen, brengen op het einde van de IXe eeuw een periode van onrust mee. Om de hoofdplaatsen van gouw, graafschappen en domeinen te verdedigen, worden burchten of «motten» opgericht. Te St.-Kwintens-Lennik en St.-Martens-Lennik worden zulkdanige versterkingen gebouwd.

Te Ukkel, grafelijke zetel, is deze verdediging verzekerd door de Homborg, een versterking gelegen in de buurt van het Linkebeekdal. We vermoeden dat ook Halle als grafelijke en dekanale zetel en als centrum van een groot domein voortaan onder de hoede van een borcht staat.

VI. ONBEPAALENDE OF TWIJFELACHTIGE TIJDPERKEN

1. Streek ten westen van de Zenne

PEPINGEN

Kestergat

Onder de door dr. J. Van Schepdael vermelde tumuli bevindt zich een heuveltje dat in de weide van het kasteel van Kestergat ligt (445) en dat vanaf de provinciale baan Halle-Ninove zeer goed zichtbaar is.

Uit een onderzoek dat we ter plaatse hebben gevoerd, blijkt dat op dit heuveltje eertijds een paviljoen stond; dit werd rond het begin van deze eeuw afgebroken, toen de met mooie bomen beplante tuin van het kasteel in weide werd veranderd.

De vorm van het heuveltje, de ligging ervan (446) en het ontbreken van een typische plaatsnaam zoals Tomberg bvb., wijzen er eveneens op, dat men met een recent heuveltje (XVII-XVIIIe eeuws ?) te doen heeft.

(445) J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoekingen*, blz. 419.

(446) De Heerbaan Tongeren-Cassel loopt op ongeveer 850 m ten Westen ervan; de ontginning van deze hoek schijnt ons tamelijk recent te zijn.

HALLE

Nikkenberg

De Nikkenberg is een heuvelrug met steile helling naar de Groebbebracht, gelegen ten noordwesten van de stad (58 m). ●p de noordelijke rand ervan, loopt de vermoedelijke Romeinse weg Kester-Nijvelstreek, die naar de Zenneovergang daalt. J. Possoz vertelt over deze heuvel : « Il y a quelques dizaines d'années, le Nikkenberg avait une fâcheuse réputation : les campagnards d'Elbeek racontaient que le loup-garou local, Kludde-met-de-Keet y séjournait dans les bois et ils prenaient le gémissement des grands vents dans les arbres pour des plaintes d'enfants morts sans baptême. ●uand ils passaient, après le coucher du soleil, par les sentiers contournant la colline, ils se signaient dévôtement » (447).

Het staat ook vreemd drie kolossale grafheuvels te vinden in een streek die zowel in de protohistorische tijd als in de Romeinse tijd, weinig bevolkt schijnt te zijn geweest.

De erosie heeft in deze buurt belangrijke wijzigingen in de natuur veroorzaakt ; tal van zeer diepe holwegen zijn er ontstaan. Het is dus mogelijk, dat het uiteinde van de heuvelrug, die slechts een lengte van een 150-tal meter en een breedte van een 50-tal meter bedraagt, door de erosie is verdeeld geworden in drie stroken die zich langzaam hebben afgerond om eindelijk het uitzicht van grafheuvels te krijgen. Toch menen we, dat slechts archaeologische opgravingen ons een definitief antwoord kunnen geven

SINT-PIETERS-LEEUEW

M. J. Van den Weghe schrijft : « *Te Leeuw zelf kan men, van weerszijden der baan van Edinghen op Zuen, soms genaamd de oude Galgstraat, ter plaatse het Dal, kort bij het nieuw kerkhof van Zuen, overblijfselen van voormalige opdijsingen bemerken. Het heeft haast den schijn, dat die aardvestingen Romeinse versterkingen zijn geweest* » (448).

LEMBEEK

Hondzocht

Te Hondzocht zou men de prae-romeinse oudheden gevonden hebben (449).

ROOSBEEK

Tombou

Ten zuidwesten van het grondgebied van deze gemeente ligt de weide van Tombou. Op 3.300 m ten zuidoosten van de dorps-

(447) J. POSSOZ, *Le Nikkenberg et le Grand Vivier à Hal*, in *Gedenk. Halle*, dl. XIV, 1939, blz. 3-7.

Zie ook: J. POSSOZ, *Les êtres fabuleux dans le folklore hallois*, in *Gedenk. Halle*, dl. XIV, 1939, blz. 16.

(448) M.J. VAN DEN WEGHE, *Eene bijdrage tot de Geschiedenis van St.-Pieters-Leeuw*, in *Gedenk. Halle*, dl. VI, 1929-30, blz. 5.

Deze overblijfselen zouden zich naast de vermoedelijke Romeinse weg Tongeren-Cassel (nr. VIII) bevinden.

(449) F. MARTENS, *Les environs de Hal, Géologie et Histoire* in *Gedenk. Halle*, dl. IV, 1927, blz. 26.

kerk staat ook het huis van Tombou of Bouleberg (450). Heeft deze plaatsnaam evenals de toponiemen Tombois (451) en Tombeux (452) betrekking op een gemeenschappelijke Romeinse of Merovingische begraafplaats?

2. Streek ten oosten van de Zenne

DWORP

De plaatsnamen Duivelsborre, Duivelsbeke en Nekkersput (453) zouden op het bestaan van prae-romeinse of Romeinse overblijfselen kunnen wijzen.

BUIZINGEN

Sanatorium

In het domein van het Sanatorium-Preventorium Baronne Lucie Lambert, staat een tumulus (70 m), te midden van een neolithische nederzetting (454).

Smeerhout

Een mooie grafheuvel en «vermoedelijk ook wel een tweede, maar beschadigd en gesneden door een wegeltje» bevinden zich in de eigendom van de heer Ch. J. De Pauw (82 m), te midden van een neolithische nederzetting eveneens (455).

HALLE

Hemelrijkveld

In 1566 : *la coulture de Hemelryck* ; in 1572-1574, *Hemelryckvelt* (456) ; in 1651 *la coulture d'Hemelrijck* (457). Veld gelegen naast de weg Halle-Essenbeek (nr. IV), ten hoogte van de huidige wijk Sint-Rochus. Heeft men te doen met een vewenen begraafplaats? De ligging naast een oeroude weg laat het vermoeden (458).

(450) J. TARLIER en A. WAUTERS, *op. cit.*, blz. 169.

(451) A. DE LOE, *Belgique Ancienne*, dl. IV, blz. 18.

(452) J. BREUER, *op. cit.*, blz. 76.

(453) M.J. VAN DEN WEGHE, *Geschiedenis van Buysinghen-Eysinghen*, in *Gedenk. Halle*, dl. V, 1928, blz. 14.

(454) J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoekingen*, blz. 419-420 (nederzetting nr. 13).

(455) *Ibid.*, blz. 420 (nederzetting nr. 11).

(456) M.J. VAN DEN WEGHE, *Het Aloude Domeinwezen te Halle*, in *Hallensia II*, 1934, blz. 76 (*Gedenkschr. Halle*, IX).

(457) POSSOZ, XIII, 131.

(458) We hebben nog twee andere Hemelrijk'en in de streek gevonden; deze hebben nochtans geen betrekking tot grafvelden uit de Merovingische tijd of uit vroegere perioden:

RUISBROEK, *Hemelrijk*.

Plaatsnaam reeds in 1409 vermeld; *tegenover die goeden geb. hemelryck*, 1540; *in de gemeyne bempden achter het casteel geb. Hemelryck*, 1663, 1775 (C. THEYS, *Korte Geschiedenis van Ruisbroek (Brabant)*, Brussel, 1940, blz. 66). Hier is *Hemelrijk* de volksetymologie voor *hemmerik*, *hammerik*; weide in een *ham*, *kromming* van een rivier (J. LINDEMANS, *Over enige niet specifieke topografische suffixen in plaatsnamen*, in *Handelingen van de Kon. Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, dl. II, 1928). Het is dus uitgesloten, dat deze plaatsnaam, zoals talrijke *Hemelrijk*, *Paradis*, en *Himmelreich*, een oude begraafplaats zou kunnen aanduiden.

ALSEMBERG, *Hemelrijk*.

LEMBEEK-KLABBEEK

Tussen Lembeek en KlabbEEK, op de rechter oever van de vaart, zou men eveneens prae-romeinse oudheden ontdekt hebben (459).

KLABBEEK

Kerkhof (K1)

Tussen de Grande Cense van KlabbEEK en de Cense de Flandres, ligt een veld, genaamd Kerkhof. Men zou er, volgens de enen, soldaten gevallen bij de slag te Lembeek, volgens de anderen, slachtoffers van besmettelijke ziekten, begraven hebben (460). Misschien heeft men eerder te doen met een Merovingisch grafveld (461).

KASTEELBRAKEL

Les Monts

Aan het zuidwestelijk uiteinde van de heuvelrug van de *Bruyère-Mathias* merkt men drie naast elkaar en in rij liggende heuveltjes (90 m).

Deze «tumuli» van zeer grote afmetingen — ongeveer 40 à 50 m doormeter — bevinden zich in een bebost domein, 200 m ten westen van de oeroude weg Halle-Nijvel (nr. VI). In de streek zijn deze onder de benaming van *Les Monts* gekend en volgens A. de Loë en E. de Munck, als Romeins beschouwd.

Met deze twee oudheidkundigen (462) stellen wij ons de vraag of deze drie heuveltjes wel door de mens zijn opgericht geweest. De traditie, de nabijheid van de aloude Sint-Kruiskapel, van de prehistorische nederzetting van de *Bruyère-Mathias* en van een oeroude weg, zijn wel gunstige omstandigheden. Maar daartegen vermeldt de bodemkaart op deze plaats geen kunstmatige wijzigingen van de bodemgesteldheid, zoals ophogingen bvb. (463). Er dient ook opgemerkt, dat oude grafheuvels in het algemeen onder de naam van *Tombe* of *Tombal* in de Romaanse streken zijn gekend (464); de benaming van *Les Monts* zou er dus op wijzen, dat de middeleeuwen geen herinnering aan grafheuvels overgeleverd hebben; de traditie volgens dewelke de drie heuvels Romeins zijn, zou dus tamelijk recent zijn.

Grond gelegen dichtbij het kerkhof, en vroeger eigendom van de kerk van Alsenberg (C. THEYS, *Inleiding tot de Geschiedenis der gemeent Alsenberg*, in *E.S.B.*, XVIIe jg., nr. 5-6, blz. 180).

Men heeft hier te doen met een naam gegeven aan een veld dat in de buurt van de kerk en van het Middeleeuws kerkhof is gelegen.

(459) F. MARTENS, *Les environs de Hal, Géologie et Histoire*, blz. 26.

(460) J. TARLIER en A. WAUTERS, *Canton de Nivelles*, blz. 136.

(461) Vgl.: plaatsnaam *Kerkhof* te Essenbeek, waar geraamten werden ontdekt.

(462) A. DE LOE, *Les tumulus de Braine-le-Château (Brabant)*; in *An. S.A.B.*, dl. XI, 1900, blz. 18.

(463) Droge lemige zandgronden komen op deze plaats voor (Sbx) (*Bodemkaart litre 115E*).

(464) J. BREUER, *La Belgique Romaine*, Brussel, 1944, blz. 77 (*Collection Notre Passé*).

Het staat ook vreemd drie kolossale grafheuvels te vinden in een streek die zowel in de protohistorische tijd als in de Romeinse tijd weinig bevolkt schijnt te zijn geweest.

De erosie heeft in deze buurt belangrijke wijzigingen in de natuur veroorzaakt; tal van zeer diepe holwegen zijn er ontstaan. Het is dus mogelijk, dat het uiteinde van de heuvelrug, die slechts een lengte van een 150-tal meter en een breedte van een 50-tal meter bedraagt, door de erosie is verdeeld geworden in drie stroken die zich langzaam hebben afgerond om uiteindelijk het uitzicht van grafheuvels te krijgen. Toch menen we, dat slechts archaeologische opgravingen ons een definitief antwoord kunnen geven (465).

WAUTERSBRAKEL

Haute-Nouvelle

In het bos van Hautmont, te Haute-Nouvelle, gehucht van Wautersbrakel, vond men in 1906-1907, dichtbij het huis van de wachter van de heer du Roy de Blicquy, een «gallische maalsteen».

Dit stuk werd door G. Cumont aan de Société d'Archéologie de Bruxelles gegeven (466). Vermoedelijk heeft men te doen met een neolithische of protohistorische maalsteen.

Tomboit

Plaats genaamd *au Tomboit*, vermeld in een tekst van 1469 (467). In Wallonië zijn het in het algemeen de Merovingische begraafplaatsen die met de naam *Tombois* zijn aangeduid (468). Of dit eveneens hier het geval is, kon tot hiertoe niet bevestigd worden.

VI. DE OORSPRONG VAN HALLE

1. BODEMGESTELDHEID

Van de hand van lic. L. Walschot verschijnt tegelijkertijd met ons werk een studie gewijd aan dit onderwerp. We beperken ons dus hier tot de opsomming van de hoofdkenmerken van de Halse bodem, terwijl we uitvoeriger het probleem onderzoeken dat steeds is verwaarloosd, t.t.z. dit van het bestaan van een beekje dat tussen Steenweg en Volpestraat liep en de hoofdkenmerken van het oorspronkelijk stratennet heeft bepaald.

We weten dat de primaire sokkel (Cambrium) op de plaats van Halle dagzoomt en dat de Zenne er in het gesteente haar smalle vallei heeft uitgeschuurd (469). Het gevolg hiervan is dat de plaats steeds een uitstekende overgang is geweest.

Boringen hebben bewezen, dat de primaire sokkel dagzoomt vanaf de Maandagstraat ten noorden, tot het uiteinde van de

(465) Deze «tumuli» staan vermeld onder de niet geïdentificeerde overblijfselen in : J. VAN SCHEPDAEL, *Opzoekingen*, blz. 420.

(466) *An. S.A.B.*, dl. XXV, blz. 18.

(467) J. TARLIER en A. WAUTERS, *Canton de Nivelles*, blz. 113, 115.

(468) A. DE LOE, *Belgique Ancienne*, dl. IV, blz. 136.

(469) A. LOUIS, Verklarende tekst bij het Kaartblad Halle 101 E.

Volpestraat ten westen en tot de Molenborre ten zuiden ; ten oosten van de Zenne vindt men het gesteente slechts onder de vorm van een lange strook, die van het Vondel tot de Molenborre loopt (470).

Op de linker oever bevindt zich bovendien de grintlaag van het laagterras (Würm I), een tweetal meter boven de alluviale vlakte ; men vindt deze onder de vorm van een lange strook, die ten westen van de Volpestraat ligt en de richting van de Beestenmarkt en van de Grote Markt neemt (471).

Twee beekjes mondden oorspronkelijk uit in de Zenne te Halle : 1) op de rechter oever, een beekje waarvan de bron zich in de buurt van de Vogelpers bevond (472). De oorspronkelijke loop ervan vindt men zelfs op het plan van Jacob van Deventer niet meer terug ; 2) op de linker oever, de Groebbe-gracht. Deze beek mondde rond 1840 in de Zenne uit bij de laatste kromming vóór de Arkenvest, ten hoogte van de Brouwerij De Boeck (473). Op het plan van Jacob van Deventer (XVIe e.) heeft deze beek een andere richting in de buurt van de stad : in plaats van naar het oosten te lopen, blijft deze ten westen van de steenweg op Bergen en mondt ze uit in de Grote Vijver. Vóór de bouw van de tweede omwalling moet deze nochtans verder naar het noorden gelopen hebben : op vermeld XVIe-eeuws plan merkt men tussen de Grote Vijver en de Korte Vesten een kleine waterloop die afgesneden is door de bouw van de tweede omwalling (474). Indien men nu het kadaسترplan raadpleegt treft men het litteken van de beekloop binnen de eerste omwalling ook nog aan, in de vorm van een scheidingslijn die de grens maakt tussen de eigendommen van de Steenweg en deze van de Volpestraat.

Door archiefbronnen weten we, dat het beekje ergens de Steenweg moet dwarsen (475) en zelfs tot het Sollembeempd loopt om daar in de Zenne uit te monden (476). Het zou dus

(470) Opzoekingen L. Walschot.

(471) L. WALSCHOT, *De pleistocene grintlaag in de Zennevallei*, in *Natuurwetenschappelijk Tijdschrift*, dl. 41, 1961, blz. 54-61.

(472) Inlichting L. Walschot.

(473) Kadastraal plan Van der Maelen (rond 1840).

(474) Het archief vermeldt deze beek onder de benaming «*rieu de Brantegem*», «*branteghemgracht*» of «*rivière des Corte Vesten*»: «*un héritage gisant en la Volpestraete tenant de fronc icelle rue, au rieu de Branteghem, coulant au loing*» (Schepenboek, 1596); «*La rivière des Corte Vesten*», 1659-1660 (Rekening nr. 39.526) (M. J. VAN DEN WEGHE, *Oude Namen (Hallensia I)*, in *Gedenk. Halle*, dl. ..., blz. 54). Betreffende dit beekje zegt dezelfde schrijver: «*Wij denken dat dit beekje (rieu) enkel een grachtje was, dienende om den overvloed van het water van den grooten vijver naar de Zenne te leiden, ergens langs de Korte Vesten verder door den steenweg, en misschien wel in 't Sollembeemt*» (*Ibid.*).

(475) Een tekst uit het Schepenboek nr. 3855, fol. 111 (jaar ?) zou dit vermelden (M. J. VAN DEN WEGHE, *Oude namen*, blz. 34). We vermoeden nochtans, dat men hier met de Maandagstraat heeft te doen.

(476) In het Schepenboek van 1596 leest men: «*een huys liggende aen*

min of meer parallel met de Zenne lopen, alvorens deze te bereiken (477).

We veronderstellen dat het beekje in de richting van de Grote Markt loopt (478) en dat verder het Sollebeempdstraatje de Waterloo volgt (479).

Men kan dus zeggen, dat de Groebbegracht of liever de primitieve Elbeek de topografie van de latere stad Halle in grote mate heeft bepaald.

We zouden de aandacht nog willen vestigen op het bestaan van een depressie die een aanvang neemt ten zuidoosten van de splitsing van de wegen nr. IV en IX. Deze richt zich naar het centrum van de stad (Beestenmarkt - Volpestraat), waar ze sedert eeuwen is genivelleerd. In de oorsprong heeft ze nochtans de ligging beïnvloed van de prae-romeinse weg nr. IV. Om de vochtige gronden te vermijden bleef deze ten noorden van de depressie lopen tot bij de Elbeek (Maandagstraat).

2. DE PRAE-ROMEINSE RIVIEROVERGANG

We hebben reeds geschreven, dat vóór de Romeinse okkupatie, een weg de Zenne moet oversteken te Halle.

Deze verkeersader neemt een aanvang in de streek van Nijvel, waar hij zich waarschijnlijk voegt bij een belangrijker weg (480) die, op de scheidingslijn tussen de Schelde- en Maasbekkens door het gunstig en sedert de voorgeschiedenis ontgonnen leemgebied loopt.

In de streek van Lennik, die eveneens deel uitmaakt van een vroeg bewoond leemgebied, komt eerstgenoemde weg zich voegen bij de Schapenbaan, verbinding tussen het noordoosten van Brabant en de Scheldestreek.

Gelegen op de rechtstreekse weg tussen twee bewoonde kernen en op de verbinding tussen de Maasstreek en de Scheldestreek, speelt de overgang van Halle dus een aanzienlijke rol tijdens de vroeggeschiedenis.

Rekening gehouden met het feit, dat de mens uit de brons-tijd of de ijzertijd met kudden en primitieve karren liefst zachte hellingen verkiest om in de valleien te dalen, menen we dat de

de sheerenstraete et au rieu condist branteghemgracht, op het Sollebeempt» (Ibid., blz. 34). We begrijpen nochtans niet wat hier met sheerenstraete wordt bedoeld; geen enkele straat dichtbij het Sollebeempd heeft deze benaming gekregen.

(477) Het onderzoek van het wegennet komt deze hypothese steunen: de plotse bocht van de prae-romeinse weg (nr. IV) (hoek Maandagstraat - Steenweg of Basiliekstraat) kan verklaard worden (rond het midden van de Maandagstraat waarschijnlijk).

(478) Het litteken van de beek dat we tussen Steenweg en Volpestraat vinden, loopt verder tussen Maandagstraat en Grote Markt.

(479) De kromming in dit straatje zou kunnen ontstaan zijn door het feit, dat ze het beekje volgde. Op het plan van Jacob van Deventer, wordt de Sollebeempd aangeduid als een rond plein waarop geen gracht te bespeuren is; misschien was deze onbeduidend geworden.

(480) Later vervangen door de Romeinse steenweg Bavai-Tongeren.

enige weg om de Zenneovergang te bereiken, deze is die door de eeuwen heen in gebruik is gebleven: deze volgt ongeveer de huidige steenweg op Lennik, de Beestenmarkt en de Maandagstraat tot op een vijftigtal meter van de Zenne, om dan de rivier op een honderdtal meter stroomopwaarts te volgen (Steenweg of Basiliekstraat) tot bij de overgang; op de rechter oever neemt hij dezelfde richting als de latere Bosstraat en St.-Rochusstraat om te Essenbeek het plateau te bereiken.

3. DE RIVIEROVERGANG IN DE ROMEINSE TIJD

Gedurende de Romeinse tijd moet een vrij druk verkeer bestaan tussen de landbouwstreek van Kester-Gooik-Lombeek-Lennik enerzijds en de streek van Nijvel-Liberchies met haar talrijke villa's anderzijds (nrs. VIII, IV, VI). Over dezelfde as zal ook de verbinding verzekerd zijn tussen Tongeren-Liberchies en de vici van Velzeke en van Asse.

Met de economische bloei van de *Pax romana* zal de overgang van Halle dus minstens een even grote rol blijven spelen als tijdens de vroeggeschiedenis.

De zoëven besproken prae-romeinse weg nr. IV-VI zal gedurende de Romeinse periode in dienst blijven voor het vervoer van het bouw materiaal en van de landbouwprodukten. Doch menen we littekens te hebben gevonden van een rechtstreekse verbinding aangelegd tussen het plateau van de westelijke Zenneoever en de overgang (nr. IX); het is een wegstrook die langs de steile helling van de Nikkenberg in rechte lijn naar de rivier daalt (481). Vanaf de overgang verenigen beide wegen zich opnieuw tot bij de huidige St.-Rochuswijk, waar de Romeinse weg in zuidwestelijke richting rechtstreeks naar het plateau en naar Kasteelbrakel loopt.

Gedurende de Romeinse tijd vinden we nog een derde weg in de onmiddellijke omgeving van Halle (nr. 1). Deze volgt de rechter oever van de Zenne van Klabbek tot Lot en is afgebakend door Gallo-romeinse en Frankische nederzettingen (Buzingen-Kluisbos, Huizingen, Lot-Sollembek). In de buurt van de stadsomwalling zal deze vermoedelijk in de XIVe eeuw omgeleid worden (Kromstraat, Borrestraat), maar de topografie en de perceelindeling getuigen van het bestaan van een oorspronkelijke rechte strook die de hoogtelijnen van 40-45 m volgt en zich steeds op 200-300 m van de rivier bevindt.

In de buurt van tal van rivierovergangen zijn in de Romeinse tijd dikwijls woonkernen ontstaan. Kan dit het geval zijn te Halle?

De zopas besproken wegen hebben waarschijnlijk geen militaire noch administratieve betekenis, zoals bv. de grote steen-

(481) In de middeleeuwen bouwde men de omwalling van de «Korte vesten» langsheen een strook van deze weg die bijgevolg *intra muros* kwam te liggen (XIIIe eeuw?): dit deel was afgesloten ten westen door een «winket» of poortje en ten oosten door de latere *Kwapoort*.

wegen die van Bavai naar het noorden uitstralen. Men heeft hier eerder te doen met wegen van economische aard, waarover bouw materiaal, landbouwprodukten en allerlei goederen van streek tot streek en van domein tot domein worden vervoerd. Een concentratie van ambachts- en kooplieden rondom het kruispunt van deze wegen of bij de Zenneovergang schijnt dus geen zin te hebben.

Kan dan in de Romeinse periode geen landbouwonderneming op de bodem van de latere stad tot stand gekomen zijn? O.i. is dit uitgesloten. Zelfs voor de moderne landbouw zou de waarde van de grond er zeer laag zijn doordat de primaire sokkel en het terrasgrint er ondiep voorkomen op bijna de gehele stadsoppervlakte.

Hogerop nochtans, op de hellingen ten westen van de overgang komen gunstige leemgronden voor. Maar het blijkt, dat de Gallo-Romeinen zich hebben beperkt tot de zandleemgronden van de oostelijke Zenneoever; het is in dit laatste gebied, te Buisingen-Krabbos, dat men de nederzettingen vindt die het dichtst bij de overgang liggen (1600-1800 m).

Wat voorafgaat laat ons toe te vermoeden, dat er in de buurt van de overgang van Halle geen Gallo-Romeinse nederzetting bestond. De afwezigheid van vondsten uit deze periode, het ontbreken van toponymische gegevens en van een overlevering die in verband met deze tijd zou staan, versterken ons nog in deze overtuiging.

4. Halle in de Merovingische en Karolingische tijd.

De eerste Frankische boeren hebben zich in onze streek rond de Gallo-Romeinse landbouwgronden gevestigd. De concentratie van stamzaten vinden we er dus in de streek van Lennik en in deze van Buizingen.

Aan de uitbreiding van de Frankische kolonisatie van Buizingen heeft men waarschijnlijk het ontstaan te danken van de hoeve van Nederem, op korte afstand van de Zenneovergang opgericht.

Heeft deze nederzetting een rol in de ontwikkeling van Halle gespeeld? Een duister punt is het tijdstip waarop Nederem ontstaat. De toponymie leert ons, dat dergelijke plaatsnamen niet tot primitieve zaten betrekking hebben. Waarschijnlijk heeft men hier te doen met een van deze grote hoeven, die in de Merovingische tijd door de vrije stamhoofden opgericht worden en waarvan de gronden oorspronkelijk privaat bezit zijn.

Dank zij laat-middeleeuwse teksten, kan men zich nog de primitieve toestanden ervan voorstellen: de akkers, die de lange strook van de Abeekkouter vormen, bedragen vóór 1381 een oppervlakte van 32½ bunder en worden volgens de wisselbouw bewerkt; ze palen ten westen aan de weg Klabbek-Lot en vormen ten noorden de grens met Buizingen; de weiden, in het Age-

broek gelegen, zouden ongeveer 5 bunder groot zijn (482).

Nederem schijnt niet het minste verband te houden met de oorspronkelijke nederzetting van Halle.

Het is eerder op de linker Zenneoever, dat we de sporen van de bedrijvigheid van de oorspronkelijke gemeenschap van Halle moeten zoeken. Hier vinden we op het einde van de XIIIe eeuw, de akkers die tot het kapittel van Bergen behoren, in totaal een veertigtal bunder verdeeld in vijf stukken, waarvan 15½ bunder en 15 bunder op de grens van Leeuw, 9 bunder « dicht bij de stad », 15 bunder op Halderdaal en 5 bunder « au géron » (?) (483). Het feit dat deze landerijen allodiaal zijn gebleven, zou er kunnen op wijzen, dat men wel met de eerste landbouwgronden van de nederzetting Halle te doen heeft. Maar wanneer en waar ontstond dan deze nederzetting?

Rond het einde van de VIIIe eeuw is (St.-Kwintens) Lennik het centrum van een groot domein van de abdij van Nijvel. We weten ook, dat de *villa* van Halle in dezelfde tijd reeds bestaat (484). Maar bekleedt de nederzetting Halle toen reeds dezelfde plaats als Lennik? ● of mogen we ons zelf niet afvragen of er in deze tijd reeds sprake is van een nederzetting op deze plaats (485)?

Het domein van Halle vormt een lange strook die zich van het noord-westen naar het zuidoosten uitstrekt. In dit kader bezet de plaats van de latere stad *een centrale ligging*, gunstig beïnvloed door het bestaan van een rivierovergang en van een

(482) In een document uit het jaar 1381 (Rijksarchief, Rekenkamer, nr. 45.993), lezen we:

« Item à messire de hal les terres appartenans à le court que jadis
» fu alecourt de Nederhem, dont il a par mesure, sans le pourprise
» V, le ditte court fu jadis XXXII bonniers et demy de terre abanoi-
» lez parmy le pret condist al agebruec contenant V journels et XVI
» verges, si gisent ces dittez terres et joignent as bornes dou bra-
» bant mouvant dales le vivier desous hal tout à mont jusques à
» hermitage que on dist le traw des oyseles, sauf quant que autres
» plusieurs gens y ont aussi hieritage entre le dit hieritage ce le pret
» del agebruec. Et tout ces dittez terres à hannollez à III royez à
» l'une plus et à l'autre moins » (M. J. VAN DEN WEGHE, *Het Aloude Domeinwezen te Halle* (*Hallensia* II), in *Gedenk. Halle*, dl. IX, 1933, blz. 62-63).

Zie ook: J. POSSOZ, *La terre de Hal*, in *Gedenk. Halle*, dl. XIII, 1938, blz. 117-135.

In 1332 wordt Nederem door Jan, heer van Montigny aan de graaf van Henegouwen verkocht (A. WAUTERS, *Table Chronologique des Chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique*, Brussel, 1896, dl. IX, blz. 424).

(483) M. J. VAN DEN WEGHE, *Het Aloude Domeinwezen te Halle*, blz. 54.

(484) De heilige Waldetrudis overleed vermoedelijk in 686. Onder de goederen die zij aan de abdij van Bergen schonk, bevond zich het domein van Halle.

(485) De oudste vermelding van Halle komt voor in een bulle van de 18-11-1182, waarin paus Lucius III het kapittel van Bergen in het bezit van de villa van Halle bevestigt. (L. DEVILLERS, *Chartes du Chapitre de Ste. Waudru*, Bergen-Brussel, dl. I, blz. 22.

baan die *de as van besproken domein vormt*. Deze plaats is dus aangewezen om het centrum van een domein en de zetel van een graafschap en van een dekenij te worden.

In het begin van de VIIe eeuw, toen het domein nog aan een vooraanstaand Merovingisch geslacht behoort, zal een beheerder ter plaatse waarschijnlijk verblijven. Tengevolge hiervan moet een kleine woonkern ontstaan.

Deze zal zich enigszins ontwikkelen na de stichting van de moederkerk en van de dekenij in de loop van de VIIIe eeuw.

Te St.-Kwintens-Lennik wordt minstens in de IXe eeuw een burcht opgericht naast de nederzetting met kerk en schepenbank. Te St.-Martens-Lennik zijn kerk en hoeve in de IXe eeuw eveneens door een soortgelijke versterking beschermd. Als centrum van een domein, als zetel van een graafschap en van een dekenij en gezien haar strategische ligging nabij een rivierovergang zou Halle rond dezelfde tijd ook een burcht kunnen gehad hebben.

In de IXe eeuw zouden we dus te Halle reeds een kleine woonkern met kerk en burcht vinden. De topografische ligging van deze elementen dient hier onderzocht:

Het is onder de huidige basiliek, dat men de grondvesten van de primitieve bidplaats zal moeten zoeken; deze zullen zich waarschijnlijk onder de middenbeuk bevinden, want op de plaats van het laat-XIVe eeuws koor staat in de IXe eeuw de boom (eik?) waarvan men de stam nog in de krocht kan zien (486).

In de meeste gevallen staan burcht en kerk dicht bij mekaar. Dit schijnt ook zo geweest te zijn bij ons. Buiten de plaats van het later kasteel vinden wij geen enkel litteken van een oude versterking op het grondgebied van de latere stad (487), noch op het stadsplan, noch in het archief. De IXe eeuwse burcht moet dus op dezelfde plaats als het XIIe eeuws kasteel staan, tamelijk ver afgelegen van de belangrijke weg langs dewelke de eerste woonkern zich heeft ontwikkeld (488).

In de IXe eeuw zou dus een prae-stedelijke kern te Halle kunnen bestaan. De omstandigheden schijnen nochtans nog niet gunstig te zijn om een bloeiend economisch leven rondom deze

(486) Koor en krocht zouden rond 1399 zijn opgetrokken (J. POSSOZ, *L'Eglise St. Martin de Hal*, in *Gedenk. Halle*, dl. X, 1934-1935, blz. 153).

De eik (?) waarvan de stam in de krocht bewaard is gebleven, zou rond het midden van de XIVe eeuw uitgekapt zijn geweest, toen men de funderingen van de nieuwe kerk ging uitgraven. F. Martens denkt nochtans dat de boom verbleef vóór de bouw van de eerste kerk, wat tot de IVe eeuw zou opklimmen! Dit is natuurlijk onmogelijk. De boom zal in werkelijkheid achter het koor van de eerste kerk, t.t.z. van de VIIIe-IXe eeuwse kerk, gestaan hebben (zie: F. MARTENS, *Découverte dans la Crypte de l'Eglise Saint-Martin à Hal*, in *Gedenk. Halle*, dl. I, 1924, blz. 20-23).

(487) De hierna besproken *motte* van Nederem heeft geen rol gespeeld in de ontwikkeling van de eerste kern van Halle.

(488) De latere Beestenmarkt, Maandagmarkt, en Lange Steenweg (deel van de huidige Basiliekstraat).

kern te doen ontstaan. Het domein van Halle is niet zo groot als dit van Lennik bv. en het schijnt nog grotendeels door het woud bedekt te zijn (489).

Tengevolge van het huwelijk van graaf Renier V van Henegouwen (1018-1039) met de erfdochter van de graaf van Ename, wordt het zuidwestelijk gedeelte van Brabant bij Henegouwen toegevoegd. In zijn hoedanigheid van wereldlijke abt van de abdij van Bergen, mag Renier bovendien een deel van de inkomsten van de domeinen van Herne, Kester, Halle en 's-Gravenbrakel ontvangen (490). Vanaf dit ogenblik wordt Halle een strategisch punt van eerste belang op de grens tussen Brabant en Henegouwen en de graven zullen zeker alles in het werk stellen om er de verdediging te kunnen van verzekeren.

Misschien is het rond het einde van de XIe eeuw of het begin van de XIIe eeuw, in de tijd van Boudewijn III († 1120) of van Yolande van Gelderland (1120-1125), dat men de eerste slottoren bouwt op de plaats waar de oude burcht stond (491); deze vierkante toren zal de kern worden van het later kasteel (492).

Latere teksten leren ons, dat deze versterking een *vierkante toren* is (493) wat wijst op een nauw verwantschap met de zgn. *tour Burbant* van Aat, t.t.z. de *donjon* welke door Boudewijn IV werd opgericht (494).

5. Halle wordt stad

Wanneer ontstaat nu de eerste omwalling van onze stad? Volgens Gislebert zou Boudewijn IV van Bergen en van Binche

-
- (489) Vermelden we enkel Halderbos en Breedhout die in de late middeleeuwen nog zeer uitgestrekt waren.
- (490) L. VANDERKINDERE, *La formation territoriale des principautés belges au moyen âge*, dl. II, blz. 90-108.
- (491) De kroniekschrijver Gislebertus van Bergen, kanselier van Henegouwen, vermeldt onder de werken uitgevoerd in de tijd van Boudewijn IV (1120-1171), de kastelen van Aat en 's Gravenbrakel, de omwallingen van Bergen en van Binche (GISLEBERT DE MONS, *Chronique*, uitgave VANDERKINDERE, 1904).
- (492) De slottoren van Binche wordt ondermeer niet vermeld, wat laat vermoeden dat deze reeds vroeger werd gebouwd, misschien wel onder Boudewijn III († 1120) of onder Yolande van Gelderland (1120-1125) (S. GLOTZ, *Les origines de la ville de Binche*, in *Mémoires et Publications de la Société des Sciences, des Arts et des Lettres du Hainaut*, dl. 75 (1961), blz. 6 en nota 38 (overdruk). Vermits Halle sedert de eerste helft van de XIe eeuw deel uitmaakt van Henegouwen, is het wel mogelijk dat de slottoren even vroeg is opgericht.
- (493) In de baljuwrekeningen van het jaar 1376 leest men, dat herstellingen worden gedaan aan de *vierkante toren* van het kasteel (M. J. VAN DEN WEGHE, *Het sterk kasteel van Halle*, in *Gedenk. Halle*, dl. IX, 1933, blz. 58).
- (494) A. DEJARDIN, *Notice sur la tour Burbant et sur le vieux château à Ath*, in *Mémoires de la Société Historique et littéraire de Tournai*, dl. IV, 1859, blz. 109-130.
R. SANSEN, *Un aspect inconnu de la Tour Burbant*.

opgericht hebben (495). Deze schrijver spreekt niet over versterkingswerken te Halle. We kennen de keure die Johanna, gravin van Vlaanderen en van Henegouwen in 1225 aan Halle geeft (496). Het is in dit stuk dat men het bewijs vindt, dat Halle reeds rond het eerste kwart van de XIIIe eeuw stad is geworden: «*Ende hebben oyck verleent, waer by alzoer datter yemandt waere die wech woude gaen woenen van der voirzeide stad, zal hebben vry oirloef omme te gaene, behoudelyck te gheven twelf penninghen, ende moet gheleyt worden buyten der stad een myle verre*» (vertaling uit het Latijn).

Het is mogelijk dat Halle in 1225 nog niet omwald is (497). Misschien is het de toekenning van de keure die te Halle tal van lieden heeft aangetrokken. De uitbreiding van de bevolking maakt de bouw van een omwalling noodzakelijk. De ommuring van de Henegouwse steden, uitgezonderd Bergen en Binche, wordt door Gislebertus niet vermeld onder de werken uitgevoerd in de tijd van Boudewijn IV of Boudewijn V (1171-1195); ze zouden ten vroegste onder deze laatste graaf ondernomen worden (498). Men mag ook veronderstellen dat Halle een eerste omwalling in de loop van de XIIIe eeuw krijgt.

De omtrek van dit vestingswerk kunnen we gemakkelijk reconstrueren (499):

-
- (495) Yolande kent reeds voorrechten toe aan het grondgebied van Binche ; dank zij dit uitzonderlijk regiem komt zich een agglomeratie vormen aan de voet van het *castrum* (S. GLOTZ, *Les origines de Binche*, blz. 6).
- (496) M. J. VAN DEN WEGHE, *Het Aloude Domeinwezen te Halle (Hallensia III)*, in *Gedenk. Halle*, dl. IX, 1933, blz. 116-117.
G. RENSON, *De gemeente Halle*, in *Gedenk. Halle*, N.R. nr. 1.
- (497) De oudste vermelding van een stadsomwalling vinden we nochtans slechts in een charter gegeven door graaf Willem van Beieren op 19 juli 1357: «*Que le devant dict mayre, eschevins et communauté ayant à tous jours et perpétuellement les bruyères et warissaix du lieu; voulons aussy qu'ils l'ayent et leur donnons perpétuellement pour convertir à l'entretien des pons et voyes et forteresses d'icelle ville, là où plus grand besoing sera à leur advis, parmi cinq sols blancs, qu'ils en rendront à nous chacun an*». (M. J. VAN DEN WEGHE, *Halle's Oud Versterkingswerk (Hallensia III)* in *Gedenk. Halle*, dl. X, 1934-1935, blz. 54.
- (498) Te 's-Gravenbrakel, in de tijd van Boudewijn V? (CL. MONNIER, *La forteresse de Braine-le-Comte*, in *Annales de la Société archéologique de Mons*, dl. VII, 1867, blz. 17), te Edingen, rond het einde van de XIIe eeuw of het begin van de XIIIe eeuw? (E. MATTHIEU, *Histoire de la ville d'Enghien*, Mons, 1876, blz. 17-18.
- (499) Possoz en Van den Weghe dachten dat vier uitbreidingen van de stadsomwallingen hebben plaats gehad; de eerste zou van de Brusselfoort langs de Klinkaart door het koor van de kerk gelopen hebben om terug aan het kasteel uit te komen; deze omwalling zou bevat hebben: de kerk, het gasthuis de Sterre en enkele woningen bestemd voor pastoor, voorname kerkbedienden en enige dienaren van het stadsbestuur; de omheining zou ook een deel van het Sollembeemd en van de Zenne begrepen hebben; een eerste uitbreiding zou een deel van de Hunderstraat, het Zwaanstraatje, de noord-oostelijke zijde van de markt en het Vondel omvat hebben (XIIe-XIIIe eeuw); een derde uitbreiding zou de Molenborre, de Korte

Vertrekken we vanaf de Brusselpoort welke er deel van uitmaakte (500). Van hier uit loopt de wal naar een tweede poort, de St.-Katelijnepoort, die toegang geeft tot de weg van Lennik; nadien bereiken we de weg van Geraardsbergen (nr. IX) die langs een klein poortje (*winket*) binnen de wallen komt; hier maakt de vesting een rechthoek om deze laatste weg te volgen tot bij de Zenne (501); of er een speciale ingang reeds bestaat voor de weg van Lembeek-Bergen is onwaarschijnlijk; we vermoeden dat de Bospoort de enige toegang langs deze kant is; deze is gebouwd bij de oeroude Zenneovergang (502). Verder vormt de rivier een natuurlijke bescherming van de vest tot in de buurt van het kasteel; tussenin staat nog een vierde poort, deze van het Vondel (503).

De versnippering van de grond in zeer kleine percelen langsheen de *Steenweg* bewijst, dat deze ader de belangrijkste van onze stad steeds is geweest (504).

-
- Vesten, de St.-Katelijnepoort en de Brusselpoort omvat hebben; *kort nadien* zouden de Arkenvest en de nieuwe Bospoort de laatste uitbreiding zijn geweest (J. POSSOZ, *A travers les rues de Hal*, in *Gedenk. Halle*, dl. VI, 1929-1930, blz. 513-517; M. J. VAN DEN WEGHE, *Halle's Oud Versterkingswerk*, blz. 55-56). Met deze zienswijze kunnen we het niet eens zijn omdat zoveel uitbreidingen zeker littekens hadden moeten achterlaten.
- (500) De tweede omwalling of liever de uitbreiding van de eerste omwalling, werd rond de jaren 1396-1397 opgericht (M. J. VAN DEN WEGHE, *op. cit.*, blz. 57). Een tekst van 1399-1400 vermeldt het afkappen van struikgewas en «hout» op de wal buiten de Brusselpoort: «Betaelt des saterdags XVI daghe in november als van houte ende bremen te houwen op de vest buten de brueselpoerten gaende alsoe omme totten groeten vyvere (Rijksarchief, Brussel, reken. nr. 39.512 (*Ibid.*, blz. 58). Deze tekst bewijst dat de wallen in 1399-1400 sedert lange tijd op deze plaats bestonden. In rekeningen van 1396-1397 wordt er wel gewag gemaakt van het uitdiepen van de grachten langs deze kant (*Ib.* blz. 58), maar geen enkele rekening spreekt over nieuwe wallen of over een nieuwe poort langs besproken kant.
- (501) Sedert 1401-1402 breekt men deze muur af: «*Uutghegeven des saterdags den 14n daghe in October als van den steen te draghen die man gebroken hadde op straeten uten fundamenten van den ouden muere bi den groten vyvere ende den weghe te makene* (rek.. 93.514, 1401-1402) (*Ibid.*, blz. 58). Heden nog is de plaats van deze vest onder de naam *Korte Vest* gekend (*rue Cortevest*, 1610; M. J. VAN DEN WEGHE, *Oude Namen (Hallensia II)*, in *Gedenk. Halle*, dl. VIII, 1933, blz. 96).
- (502) Deze poort mag niet met de *Bospoort* van de tweede omwalling verward worden; de oudste teksten spreken trouwens over de *Oude Bospoort*: «*Den ouden meur af te brekene, die stont op de oude vest van den dwinket gaende tot aan die oude boschpoerte* (1492) (*Ibid.*, blz. 66). Deze poort, die tot 1850 heeft bestaan, werd ook *Kwapoort* genoemd: *le toucquet de la quayepoerte en la rue de le Cauchie* (Rekeningen *Massarderie*, 1634-1635, fol. 5, Stadhuis, Halle).
- (503) «*Van eenen oude sloite te hermaken dat aen die porte van den vondele stont*», 1401 (*Ibid.*, blz. 66).
- (504) De benaming komt reeds voor in 1381: *Wouter van den steenweghe* (M. J. VAN DEN WEGHE, *Het Oudste Domaniaal Rentenboek van Halle*, blz. 214).

De *Volpestraat* moet zeker opklimmen tot in de tijd van de eerste omwalling; dit is oorspronkelijk de verbinding tussen het *winket* waardoor de weg op Geeraardsbergen binnen de stad komt en de *Markt* (505).

De oudste markt zal wel de *Maandagmarkt* zijn; het is eenvoudig een verbreding van de oeroude weg van Lennik (506). De *Grote Markt* zal later ontstaan tengevolge van de uitbreiding van handel en nijverheid.

Tenslotte dient nog opgemerkt, dat de banmolen oorspronkelijk buiten de wallen ligt, op de plaats waar deze tot in onze eeuw is gebleven (507).

Samenvatting en besluit

De omstandigheden schijnen gedurende de Romeinse periode niet gunstig te zijn om een nederzetting naast de overgang van Halle te doen ontstaan.

De oprichting van het Merovingisch domein, van het graafschap en van de dekenij Halle zullen de feiten zijn waardoor de kern van onze stad zich zal vormen.

Tijdens de troebele periode na de dood van Karel de Grote zal ook te Halle een burcht zijn opgericht om dit klein centrum te beschermen; te Nederem eveneens, op de rechter oever van de Zenne, zal een «motte» opgericht worden, maar deze zal geen invloed uitoefenen op de ontwikkeling van de stad.

Na de aanhechting van Halle bij Henegouwen, in de eerste helft van de XIe eeuw, moet een nieuwe burcht opgetrokken worden om aan de vereisten van de toenmalige krijgswaerkeunde te beantwoorden. Het is een burchttoren zoals deze van Aat die in het eerste kwart van de XIIe eeuw waarschijnlijk wordt gebouwd.

Onder de hoede van deze burcht komt zich een vrij belangrijke agglomeratie ontwikkelen, waar handel en nijverheid reeds

-
- (505) De naam Volpestraat vindt zijn oorsprong in de plaatsnaam *Focberge, Folkenberge* (1287) < *Fontberghe* (1381) < *die fontberghstraete* (1391-1392) (M. J. VAN DEN WEGHE, *Wat is Volpestraat?* (*Hallensia III*), in *Gedenk. Halle*, dl. X, 1934-35, blz. 91-95).
- (506) Heden *Maandagstraat*.
In 1406 erkent graaf Willem van Beieren het eeuwenoude bestaan van een markt: «*qu'il aura en chaque semaine, tous les lundy, un marchez publicq et general, par la forme et maniere qu'anciennement y at estez*». (M. J. VAN DEN WEGHE, *De Markten en Foren*, (*Hallensia I*), in *Gedenk. Halle*, dl. VII, 1932). De oudste vermelding van de *Grote Markt* vindt men in de XIVe eeuw: *Markiet*, 1382 (E. MATTHIEU, in *Atlas des villes de la Belgique au XVIe siècle. Cent plans du géographe Jacques de Deventer, exécutés sur les ordres de Charles-Quint et de Philippe II*).
- (507) Deze watermolen is reeds in 1278-1279 vermeld: *as molin de Hal*; een oliemolen wordt eveneens in 1381 vermeld: *slachmolen beemden*; een andere tekst van hetzelfde jaar spreekt over «*les molins de Hal*» (M. J. VAN DEN WEGHE, *Het Oudste Domaniaal Rentenboek*, blz. 218; M. J. VAN DEN WEGHE, *Het Aloude Domeinwezen te Halle*, blz. 59).

een zekere bloei kennen (508).

In 1225 is er reeds sprake van de *stad* Halle. Misschien beschikt ze nog niet over een ommuring; maar waarschijnlijk wordt deze nog gebouwd in de loop van de XIIIe eeuw. Deze eerste omwalling op de linker oever van de Zenne opgericht, is door deze rivier begrensd en bedraagt vier poorten.

(Slot volgt)

R. BORREMANS

(508) In deze tijd moet men waarschijnlijk de oorsprong zoeken van de lakennijverheid die later, in de XIVe eeuw in onze stad een zo grote bloei kent en ten gunste waarvan graaf Albrecht van Beieren op 8 mei 1361 een charter geeft (zie: M. J. VAN DEN WEGHE, *De Markten en Foren (Hallensia I)* in *Gedenk. Halle*, dl. VIII, 1932.

WOORDENSCHAT UIT DE WERELD VAN DE ASPERGES

Aspergeveld of *aspergeplek*, stuk land met asperges beplant

Aspergemes, mes om asperges te steken

Aspergemand, wissel mand waarin vroeger de asperges ter markt werden aangevoerd

Aspergemarkt, markt waar asperges worden verkocht of deel van die markt.

De bijzonderste markten bevinden zich te Mechelen, St.-Katelijne Waver, Betekom, Haacht, Werchter, Baal en Zoerle Parwijs.

Aspergekatoen, dik wit katoen waarmee de bussels worden gebonden; rond elke bussel liggen twee «banden»

Aspergehaantje, parasiet van asperge

Aspergekever, idem, *crioceris asparagi*

Aspergevlug, idem, *Platyparea poeciloptera*

Kleine aspergevlug, idem, *Melanagromyza simplex* Low.

Aspergeroest, ziekte van de asperges, *Puccinia asparagii*

Aspergebakje, busselmatrijs

Aspergebollekens, bes waarin zich het zaad bevindt.

*

* *

Klouw, aspergeplant

Pirewit, soepasperge

Blauwe, asperges met min of meer blauw gekleurd einde, te lang aan het licht blootgesteld

Ekstra, eerste kwaliteitasperge

Eksport, idem, voor de uitvoer bestemd

Platte bussel, bussel waarin twee lagen asperges boven mekaar liggen, in tegenstelling met ronde bussel

Sleuren, fijn leggen van de bedden bij middel van een zak, over de bedden getrokken

Opsteken, opmaken van de bedden

Trekken, oogsten in de streek waar geen gebruik gemaakt wordt van een mes; gewone methode in Brabant en heel de streek Haacht-Rijmenam.

Het steken met een mes is gangbaar in Klein-Brabant

Binden, bundelen van de bussels van 800 g of een halve kilo

Vlimmen, uitsteeksels langs de pijl, embryo van het blad

Bed, houten of ijzeren plaat waarmee na de oogst de oogstgaten worden toegestreken

Vermicelle, organisch mest uit afval van leerlooierijen en huidenbereiding; - vertoont uiterlijk gelijkenis met deegwaren

Dam, *barm* of *bed* waarin de asperges worden geplant, zijn gewoonlijk 1,80 m breed

Pijl, stengel

Ajtrekken, oogsten, na Sint-Jan, van een veld dat opgegeven wordt
St.-Jansbussel, zware bussel van 1 tot twee kilo, versierd met groen en
papieren bloemen; werd vroeger gegeven aan de koper bij het einde
van het seizoen; vandaar de naam (het aspergeseizoen eindigt met
St.-Jan)

Gatten, achtereinde van de aspergebussels

Gatstukken, afgesneden uiteinden van de stengels (asperges moeten 22 cm
lang zijn)

Opspieën, vastspalken van de bussel door het indrijven van een stuk sten-
gel in het gat van de bussel.

J. WAUTERS

WITLOOFTEELT IN KORTENBERG

Het witloof werd voor het eerst in België geteeld omstreeks 1845
door kwekers uit het Brusselse (nl. Evere). België is ook het enige land
waar de witloofteelt zo intensief is. Dit merkt men duidelijk bij de bena-
mingen in het buitenland:

Duitsland: Belgische Chicorée, Brüsseler Chicorée; Engeland: the Belgian
chicory; Amerika: endives (oude benaming); Frankrijk: chicorée de Bruxel-
les, le witloof, le chicorée-witloof belge, endive de Bruxelles; Italië: l'insa-
lata witloof, l'insalata belga, andivia de Brussee; Zweden: witloof.

Deze landen, waartoe ook Nederland en Zwitserland horen, zijn de
voornaamste importeurs van witloof.

De witloof-wortel wordt geoogst van september tot november. Daarna
wordt hij in lagen gezet en afgestookt bij middel van aangepaste verwar-
mingstoestellen.

Toen men in Evere met de witloofteelt begon, verwarmde men met
paardemest en stro. Dit gaf aan het loof een zoetere smaak dan die het
tegenwoordig heeft.

Het witloof wordt kortweg «*lloeëf*» genoemd in de volksmond.

Als soorten kent men:

— *boeëtloeëf* (bootloof): prima-loof, bestemd voor de export, vooral
naar de VSA;

— *gemienlof* (gemeenloof): voor het binnenland;

— *kloanloeëf* (kleinloof): dit zijn planten die maar kleine koppen hebben;

— *de Marok*: mooi loof, ook bestemd voor het buitenland.

Tenslotte wordt er dan nog een onderscheid gemaakt tussen vroeg,
gewoon en laat loof.

Het witloof wordt gezaaid op *roten* (rijen).

Als het één cm hoog is wordt het *gekrapt* met een *machien* (nota :
de meeste werktuigen worden in de volksmond met de term «machien»
aangeduid), om het vuil eraf te krijgen. Deze *manipulatie* (woord dat door
verschillende boeren zeer dikwijls gebruikt wordt) noemt men ook het
«*afraen*» (afrijden).

Als het witloof nog wat hoger gegroeid is, wordt het *dwars gekrapt*.

Dit is eigenlijk het *uitdunnen* of het «*op het land zetten*».

Hierbij gebruikt men weer eens een *machien*.

Dan wordt het nog voor een derde keer *gekrapt* met een (witloof)

bak, zodat regen en zon beter aan de wortels kunnen komen.

Eind augustus, begin september, heeft de eigenlijke oogst plaats.

De planten worden *oitgedoan* (uitgedaan) met een *riek*, *oitgereën*
(uitgereden) met de ploeg, of doorgewoon met de hand *oitgetrokke* (uit-
getrokken), en op *hoepen gezet*.

De *opscheutelingen* (de holle peeën) worden aan de konijnen ge-
geven.

Terwijl het loof op hopen staat gebeurt het *afснаen* (afsnijden) van
het groene loof dat eraan gegroeid is, zodanig dat er een beetje «*kop*»
wordt aangelaten.

De wortel van de witloofplant noemt men «*peeze*». Deze wordt later aan het vee gegeven.

Het eigenlijke witloof, wat wij dus te eten krijgen, zijn de *kroppen*, die rond de *peezen* groeien.

Van de hopen worden de cichoreiplanten op een *afkipkar* geladen en op 't of *gald'* (op het hof gehaald, naar huis gehaald), waar ze *afgesteud* worden. Vandaar worden ze naar de *groeb* (of laag) gevoerd.

De verwarming van de *groeb* gebeurt op twee manieren:

- men legt een *kader* aan van buizen, waardoor water vloeit dat verwarmd wordt in het *machien* (= witloofketel, waarin men stookt met eierbollen om het water te verwarmen = *termosifon*);
- men heeft een *lopend vier* door geëgalvaniseerde buizen.

Er zijn nu zelfs *witloofboeren* die reeds een elektrische verwarmingsinstallatie hebben.

Eerst worden echter nog de inlegbedden uitgegraven en de grond wordt *opgelucht* (fijngemalen), opdat het witloof zou kunnen groeien.

Dan worden de planten (*peezen* met *kroppen*), *ingezet* of *ingelegd* op *roten*.

In één *groeb* zijn er twee lagen *peezen* boveeneen, die elk nog eens in twee *berrekens* liggen. Hierin bevinden zich tot 420 kg witloof.

Uiteindelijk wordt de *groeb* afgedekt met grond, stro en geëgalvaniseerde platen.

Na een zekere tijd wordt het witloof *uitgelangen* (= uit de *groeb* gehaald en in manden gelegd) en gekeurd.

Om de *peezen* los te steken gebruikt men een *grèpe*.

Voorreest worden de *bloarekens* die aan de *kroppen* gegroeid zijn, afgesneden om ze later als mest te gebruiken. De *peezen* worden aan het vee gegeven.

Dan worden de *kroppen* verder *gekoscht* (gekuist) of gewassen.

In het geval van 'wassen' geschiedt dit in een *witloofwasserij*.

Kortenberg en Kampenhout hebben reeds zo'n witloofwasserij, maar deze zijn nog niet genoeg gespecialiseerd. Daar wordt het witloof *afgerobd* en *gezwierd* (*geturbineerd*).

De laatste manipulatie is het verpakken.

Het witloof wordt eerst in waspapier gelegd; dit is donkerblauw papier dat langs de ene kant satiné is en langs de andere kant ingestroken met een laagje paraffine.

Zo gaat het dan in kartonnen dozen.

Soms spreekt men ook van «*rotloof*»; Dit is dan witloof waarvan de *peezen* een ziekte hebben.

Als de witloofboer op zijn land bij de *groeb* zit, gebruikt hij een *windvlaag* (meestal uit stro), om zich tegen regen en wind te beschermen. Daarachter zit hij. Sommige boeren zitten onder een *basch*, ook een soort bescherming tegen het gure winterweer.

Het land hier in de streek van Kortenberg en verder naar Brussel toe geraakt echter *uitgewonnen* en de witloofboeren trekken weg van Brussel naar het Hageland toe.

In Meerbeek (bij Leuven) teelt men voor het ogenblik het beste loof, wegens de goede zware leemgrond.

Kortenberg blijft toch hét centrum van de witloofteelt, met zijn *witloofveiling* (veiling Midden-Brabant; VMB), een jaarlijkse *witlooftentoonstelling*, een jaarlijks *witloofbal* met de verkiezing van *Miss Witloof*, en zijn exportfirma's uit Brussel, die er zich komen vestigen.

- Fr. MAES, *Wezembeek-Oppem vr. eger en nu*, 60 F (voor de leden: 40 F).
 Fr. MAES, *Kortenbergh, zijn Abdij, zijn oude woningen*, 50 F; voor de leden: 35 F. — *Idem. Oude woningen te Zaventem*, 40 F; voor de leden: 30 F. — *Idem, Omheen de kerk van Teruuren*, 40 F; voor de leden: 30 F. — *Idem, Meerbeek en zijn verleden*, 51 blz., ill., 50 F; voor de leden: 35 F.
 A. TOLLEBEEK, *Het klooster van de Berg Sion te Brussel*, 68 blz., 60 F; voor de leden: 40 F.

IV. Iconografie van Vlaams-Brabant, door A. VERBOUWE.

1. *Kanton Aarschot* (uitverkocht) — 2. *Kanton Diest* (uitverkocht). — 3. *Kanton Assche*, 72 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F) — 4. *Kanton Wolvertem*, 92 blz., ill., 90 F (voor de leden: 60 F). — 5. *Kanton Tienen*, 5 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F). — 6. *Kanton Vilvoorde*, 136 blz., ill. 135 F (voor de leden: 90 F). — 7. *Kanton Zoutleeuw*, 37 blz., ill. 60 F (voor de leden: 40 F) — 8. *Kanton St Kwintens-Lennik*, 52 blz., ill. 75 F (voor de leden: 50 F).
 W. VAN DEN STEENE, *Iconografie van het Belgisch Parlementsgebouw*, ill. 60 F; voor de leden: 40 F.

V. Toponymie van Vlaams-Brabant.

- De volgende werken zijn te bestellen op het Instituut voor Vl. Naamkunde, E. van Evenstraat 10a, Leuven (postrekening nr. 162.831, H.J. van de Wijer Leuven):
 J. LINDEMANS, *Westbrabantse plaatsnamen: Baardegem Beersel, Beert, Bekkerzeel, Drogenbosch, Bellingen, Bogaarden, Borchtlombeek*, elk deeltje: 35 F.
 J. LINDEMANS en C. THEYS, *Toponymie van Dworp*, 80 F. — J. LINDEMANS, *Toponymie van Asse*: 150 F. — Ed. DEWOLFS, *Top. van Tienen*: 60 F. — J. LINDEMANS, *De Franckische Kolonisatie in Brabant*: 50 F. — J. LINDEMANS, *Een Saksische vesting in Brabant*: 20 F.

VI. Brabantse Anthroponymie.

- J. LINDEMANS, *Brabantse persoonsnamen in de XIIIe en XIVe eeuw*, 60 F. — L. DE MAN, *Vondelingen en hun naamgeving*, 60 F. — Te bestellen, mits betaling van het bedrag, op het Instituut voor Vl. Naamkunde (p. rek. nr. 162.831, H. J. van de Wijer, Leuven).

VII. Brabantse Heraldiek.

- J. MELKENBEECK, *De Gemeentewapens van Vlaamsch-Brabant*, 48 blz. ill. (1947), 60 F (voor de leden: 40 F). — *Idem*, *Emblemen van de landbouw en het bedrijfsleven in de heraldiek*, ill. 14 blz., 30 F; voor de leden: 20 F.

VIII. Oude Brabantse Geslachten.

(De met * aangeduide deeltjes zijn uitverkocht)

1. *Pipenpoy*, 60 F — *2. *van Overstracten*. — *3. *Wambacq.* — *4. *Goossens*. — *5. *van Ginderachter* — *6. *Covens*. — *7. *de Riddere*. — *8. *Meerte*. — *9. *Pasteels*, 5 F — *10. *van der Hasselt*. — *11. *De Keyser*. — *12. *Van Bever*. — 13. *van den Heuvel*, 5 F. — *14. *Stroobant*. — 15. *van Mulders* en 16. *'t Sas*, samen 15 F. — *17. *De Smedt*. — *18. *van Ophem*. — 19. *de Hertoghe*, 10 F. — 20. *Rogghe*, 5 F. — *21. *Vereertbrugghen*, 15 F. — 22. *Van den Nieuwenhove*, 20 F. — 23. *de Kempeneer*, 20 F. — 24. *Stuckens*, 20 F. — 25. *Lindemans*, 40 F. — 26. *De Smeth*, 40 F. — 27. *Van Nuffel*, 40 F. — 28. *Van Lierde*, 20 F. — 29. *Van Wayenbergh*, 30 F. — 30. *De Boeck*, 30 F. — 31. *van der Meeren*, 40 F. — 32. *Van der Elst* en 33. *Walckiers*, samen 40 F. — 34. *Evenepoel*, 30 F. — 35. *Stallaert*, 30 F. — 36. *van den Bossche*, 40 F. — 37. en 38. *van Marselaer en De Rijke*, 39. *Paridaens*, 30 F. — 40. *van Hagendoren*, 30 F. — 41. *Wauters, Fierens, De Smeth*, 20 F. — 42. *Grietens*, 30 F. — 43. *Theys*, 30 F.
 Jan LINDEMANS *Van Meiseniersbloed*, 252 blz., 270 F; — voor de leden: 180 F.
 Leo LINDEMANS, *De voorouders van Jan III, hertog van Brabant*, 40 blz., 50 F; voor de leden: 30 F.
 A. MALCORPS, *Duizend Van Beethovens*, 110 F; — voor de leden: 80 F.

IX. Folklore en Varia.

- ALBUM Dr. JAN LINDEMANS. Ingen. 300 F; geb. 375 F; voor de leden resp. 200 en 250 F.
 Henri PAUWELS, *De Vlaamsch-Brabander*, 20 F.
 Jan LINDEMANS, *O.-L.-Vrouw in 't Hammeken (Zemst)*, 20 F.
 Pieter CNOPS, *Mariaverering te Evere*, 30 F.
 A. VAN HAGELAND, *Folkloristische Mengelingen uit het Hageland*, 20 F.
 P. CNOPS, *Bijdrage tot de bibliografie van de stad Brussel*, 30 F, voor de leden: 20 F.

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING

†C. THEYS, Over de Fransen en de omwenteling van 1830 in een oud dagboek	265-270
A. MEULEMANS, Leuvense Ambachten, De Maalders	271-300
A. HAGELAND, De zwanenzang van de rederijkers	301-313
H. HERDIES, Uit de kerkelijke geschiedenis van Leefdaal	314-316
R. BORREMANS, De streek van Halle, van de voorge- schiedenis tot de vroege Middeleeuwen	317-334
J. WAUTERS, Woordenschat uit de wereld van de asperges	334-335
V. DE LEYN, Witloofteelt in Kortenberg	335-336

Uit oude papieren :

C.T., Mazenzele St Pietersv	271
A.M., Controle op de reizigers	300
P.L., Het hof te Masselaar	316

BOEKHANDEL

Wij vestigen er de aandacht van de leden op dat voortaan alle bestellingen van vroegere jaargangen van het Tijdschrift en alle andere uitgaven van het Genootschap moeten gedaan worden bij de Algemeen Beheerder, *J. Verbesselt*, Ransbeekstraat, Neder-Over-Heembeek. De betaling wordt VOORAF gedaan op postrekening nr. 5170.40 van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, Brussel.